

KUNTOUTTAVA SOSIAALITYÖ KUNNALLISESSA PERUSSOSIAALITYÖSSÄ

Etnografinen tutkimus kuntouttavan sosiaalityön määritelmistä ja
käytännöistä

Minna Matikainen

Sosiaalityön pro gradu -tutkielma

Jyväskylän yliopisto

Yhteiskuntatieteiden ja filosofian

laitos

Syyskuu 2006

TIIVISTELMÄ

KUNTOUTTAVA SOSIAALITYÖ KUNNALLISESSA PERUSSOSIAALITYÖSSÄ Etnografinen tutkimus kuntouttavan sosiaalityön määrittelyistä ja käytännöistä

Minna Matikainen

Sosiaalityö

Pro gradu -tutkielma

Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos

Jyväskylän yliopisto

Ohjaaja: Teppo Kröger

Syksy 2006

116 sivua

Tutkimuksen tavoitteena on selvittää kuntouttavan sosiaalityön käsitteen taustaa ja määritelmiä sekä tarkastella kuntouttavan sosiaalityön käytäntöjä ja sisältöjä kunnallisessa perussosiaalityössä yhdellä paikkakunnalla. Tutkimuksessa pohditaan kuntouttavan sosiaalityön yhteyksiä sekä kuntoutukseen että aktiiviseen sosiaalipolitiikkaan. Tutkimuksen yleisenä metodologisena viitekehyksenä on sosiaalinen konstruktionismi. Sosiaalityön asiakastilanteita tutkittaessa sosiaalisen konstruktionismin näkökulmasta kysytään, miten sosiaalityöntekijät ja asiakkaat rakentavat kohtaamisissaan kuntouttavan sosiaalityön olemassa olevaksi. Kuntouttavan sosiaalityön institutionaaliset ehdot eli lait, säännöt, normit ja viralliset tavoitteet eivät täysin määrää asiakastilanteiden kulkua, vaikka ne asettavatkin reunaehdot työskenntelylle.

Tutkimusmenetelmänä on käytetty etnografiaa. Tutkimus on toteutettu seuraamalla kuukauden ajan kuntouttavaa sosiaalityötä tekevien sosiaalityöntekijöiden työtä erään kaupungin kunnallisessa perussosiaalityössä. Tutkimuksen aineiston muodostavat asiakastilanteiden havainnoinnit, ryhmähaastattelu sosiaalityöntekijöille, kenttäpäiväkirja sekä kirjalliset dokumentit.

Kuntouttava sosiaalityö liitetään yleisimmin aktivointiin liittyvään sosiaalityöhön. Kuntouttavan työtoiminnan lain voimaantumisen jälkeen sosiaalityöntekijät ovat osallistuneet etenkin alle 25-vuotiaiden aktivointisuunnitelmien tekoon. Kuntouttavaa sosiaalityötä on myös hahmoteltu laajemmista näkökulmista. Se voidaan käsittää yleisenä kuntouttavana työotteena, jota voidaan käyttää myös muiden kuin työelämään aktivoitavien asiakkaiden kanssa. Kuntouttava sosiaalityö ja kuntoutus ovat viime aikoina lähentyneet taustateorioidensa ja määritelmänsä suhteen. Molemmissa keskeisenä ovat empowerment ja elämänhallinta-käsitteet. Kuntouttavan sosiaalityön käsitteen ja sisältöjen paikallinen määrittely on tärkeää, jotta asiakkaat tietävät, mitä palveluita he voivat odottaa saavansa. Asiakkaat itse hakevat sosiaalitoimistosta apua lähinnä taloudellisiin ongelmiin. Asiakstapaamisen yhteydessä sosiaalityöntekijät kuitenkin arvioivat, onko asiakkaalla tarvetta muuhun työskentelyyn ja mikä kunkin asiakkaan kohdalla on ”kuntouttava” ja elämäntilannetta eteenpäin vievää. Kuntouttavassa sosiaalityössä keskeistä on pienten askeleiden kautta tapahtuva elämäntilanteen koheneminen kohti asiakkaan ja työntekijän asettamia tavoitteita. Kuntouttavassa sosiaalityössä on tärkeä kehittää pieniä edistysaskeleita kuvaavia laadullisia mittareita, jotta työn tuloksellisuutta voidaan paremmin osoittaa päättäjille. Kuntouttavan sosiaalityön menetelmiä ja työn tekemisen edellytyksiä tulee kehittää, jotta aikuissosiaalityön haasteisiin pystytään vastaamaan paremmin.

Avainsanat: kuntouttava sosiaalityö, aikuissosiaalityö, kuntoutus, aktiivinen sosiaalipolitiikka, elämänhallinta, empowerment

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	3
2	TUTKIMUKSEN METODOLOGISET LÄHTÖKOHDAT	5
2.1	Sosiaalinen konstruktionismi ja sosiaalityön käytäntöjen tutkimus	5
2.2	Etnografinen tutkimusote	7
3	TUTKIMUSTEHTÄVÄT JA TUTKIMUKSEN TOTEUTUS.....	11
3.1	Tutkimustehtävät	11
3.2	Etnografisen aineiston kerääminen sosiaalitoimistoissa	12
3.3	Aineiston analyysi ja aineiston kuvaus.....	17
4	KUNTOUTTAVA SOSIAALITYÖ JA KUNTOUTUS.....	22
4.1	Kuntouttavan sosiaalityön käsitteen taustaa ja määrittelyä	22
4.2	Aktiivinen sosiaalipolitiikka kunnallisessa perussosiaalityössä.....	30
4.3	Sosiaalityöntekijöiden näkemyksiä kuntouttavan sosiaalityön käsitteestä.....	35
4.4	Kuntoutuksen muuttuvat määritelmät	38
4.5	Empowerment-ajattelu kuntouttavan sosiaalityön taustalla	41
4.6	Elämönhallinta kuntoutuksen ja kuntouttavan sosiaalityön tavoitteena	43
4.7	Yhteenveto.....	49
5	KUNTOUTTAVAN SOSIAALITYÖN ASIAKASTYÖ.....	52
5.1	Ketkä ovat kuntouttavan sosiaalityön asiakkaita?	52
5.2	Kuntouttavan sosiaalityön prosessi	56
5.3	Kuntouttavan sosiaalityön tavoitteet	59
5.4	Kuntouttavan sosiaalityön työmenetelmät.....	65
5.5	Voimavarakeskeinen lähestymistapa kuntouttavassa sosiaalityössä.....	67
5.6	Yhteenveto.....	73

6	KUNTOUTTAVA SOSIAALITYÖ JA PERUSSOSIAALITYÖN LAKISÄÄTEISET VELVOITTEET	75
6.1	Toimeentulotuen paikka kuntouttavassa sosiaalityössä	76
6.2	Nuorten aktivointi kuntouttavana sosiaalityönä	81
6.2.1	Yhteistyösuhteen rakentaminen aktivoinnissa	82
6.2.2	Dialogisuus asiakastilanteissa	85
6.2.3	Pienin askelin kohti tavoitetta	88
6.2.4	Keppiä vai porkkanaa?	89
6.2.5	Aktivointikeskustelut neuvotteluina	91
6.3	Yhteenveto.....	97
7	POHDINTA.....	99
7.1	Kuntouttavan sosiaalityön ristiriidat ja mahdollisuudet	99
7.2	Johtopäätökset	102
7.3	Tutkimuksen luotettavuuden ja eettisyyden arviointi.....	104
	LÄHTEET	108

1 JOHDANTO

Kuntouttavan sosiaalityön käsitettä on käytetty sosiaalityön keskusteluissa Suomessa 1990-luvun lopusta alkaen. Kunnallisessa perussosiaalityössä nimikettä on alettu käyttää kuntouttavan työtoiminnan lain voimaantumisen (2001) lähtien. Lain voimaantulo merkitsi uusia velvoitteita kunnalliselle sosiaalityölle: pitkäaikaistyöttömien aktivointisuunnitelmien tekemistä yhdessä työvoimaviranomaisten kanssa sekä kuntouttavan työtoiminnan järjestämistä. Näiden velvoitteiden myötä kunnissa on alettu paikallisella tasolla kehittää aktivoivaa ja kuntouttavaa sosiaalityötä. Kuntouttavan sosiaalityön nimike on aikuissosiaalityön puolella käytössä monessa kunnassa ja sillä viitataan usein juuri aktivointiin ja kuntouttavaan työtoimintaan liittyvään sosiaalityöhön. Kuntouttava sosiaalityö on myös yksi ammatillisen lisensiaatintutkinnon erikoistumisaloista, mikä on osaltaan tehnyt käsitettä tunnetuksi.

Kiinnostukseni kuntouttavaan sosiaalityöhön virisi ollessani vuonna 2003 työharjoittelussa kaupungissa, jossa aikuisten kanssa tehtävää sosiaalityötä kutsuttiin kuntouttavaksi sosiaalityöksi. Harjoittelujakso herätti paljon kysymyksiä sekä kuntouttavan sosiaalityön käsitteestä että työn sisällöistä. Vain pieni osa työstä tuntui olevan aktivointia ja lisäksi ihmettelin, miksi kuntoutukseen viittaava käsite on ylipäänsä yhdistetty perussosiaalityöhön. Myös toimiston sosiaalityöntekijöille tuntui olevan epäselvää, mitä kuntouttavalla sosiaalityöllä oikein tarkoitetaan ja he pohtivat, pitäisikö heidän tekemäänsä sosiaalityötä lainkaan kutsua kuntouttavaksi. Vuonna 2003 käsitteestä ei löytynyt juurikaan tutkimuskirjallisuutta. Minulle jäi sellainen mielikuva, että kaupungissa nimike oli otettu käyttöön miettimättä tarkemmin, mitä sillä oikeastaan tarkoitetaan. Työntekijät puhuivat mieluummin aikuissosiaalityöstä kuin kuntouttavasta sosiaalityöstä.

Tutkimus lähti siis liikkeelle itseäni vaivanneesta kysymyksestä: mitä on kuntouttava sosiaalityö kunnallisessa perussosiaalityössä? Halusin ymmärtää, mitä käsite kuntouttava sosiaalityö tarkoittaa ja miten kuntouttavaa sosiaalityötä oikein käytännössä tehdään. Halusin paneutua nimenomaan aikuisten kanssa tehtävään sosiaalityöhön. Opiskelijana

minusta tuntui, että sosiaalityön osa-alueista lastensuojelu mielletään arvostetummaksi ja haastavammaksi kuin aikuisten kanssa tehtävä sosiaalityö. Tämä tutkielma syntyi osaltaan halusta perehtyä tarkemmin aikuisten parissa tehtävään sosiaalityöhön ja sen haasteisiin 2000-luvun Suomessa.

Aineiston keruussa on käytetty etnografista tutkimusmenetelmää. Olen viettänyt kuukauden seuraten kuntouttavan sosiaalityön sosiaalityöntekijöiden työtä erään keskisuuren kaupungin kunnallisessa perussosiaalityössä. Tutkimuksen yleisenä taustateorianä on sosiaalinen konstruktionismi, joka on eräs merkittävä teoreettis-metodologinen viitekehys sosiaalityön käytäntöjen ja vuorovaikutustilanteiden tutkimuksessa Suomessa. Konstruktionismin mukaisesti ajattelen, että ei ole olemassa mitään absoluuttista totuutta ja yhtä määritelmää kuntouttavasta sosiaalityöstä, vaan niin tutkimuskentällä kuin ammatillisissa käytännöissäkin käsite saa erilaisia määritelmiä eli ”konstruktioita”. Tutkimuksella tuon esille, miten kuntouttava sosiaalityö tällä hetkellä Suomessa määritellään kirjallisuuden kautta. Toisaalta tutkin, miten käsitettä määrittelevät tietynä ajankohtana tietyssä kunnassa perussosiaalityössä työskentelevät sosiaalityöntekijät. Asiakastilanteiden havainnointi on keskeinen aineisto tutkimuksessa. Niiden kautta tarkastelen sosiaalityöntekijöiden ja asiakkaiden välisiä kohtaamisia, joissa kuntouttavaa sosiaalityötä – sosiaalisen konstruktionismin käsitteitä käyttäen – rakennetaan olemassa olevaksi.

Tutkimuksen metodologisissa lähtökohdissa käsittelen tarkemmin sosiaalisen konstruktionismin perinnettä sosiaalityön käytäntöjen tutkimuksessa. Tämän jälkeen esittelen tutkimustehtävät ja aineiston keruun toteutuksen sekä kuvaan aineistoa. Kuntouttava sosiaalityö ja kuntoutus -luvussa käyn läpi kuntouttavan sosiaalityön määritelmiä ja paikannan kuntouttavaa sosiaalityötä suhteessa kuntoutukseen, aktiiviseen sosiaalipolitiikkaan ja kunnalliseen perussosiaalityöhön. Käyn läpi empowerment- ja elämäntilanteiden käsitteistä käytyjä keskusteluja, sillä ne molemmat ovat esillä kuntouttavan sosiaalityön ja kuntoutuksen määritelmässä. Viidennessä luvussa käsittelen kuntouttavan sosiaalityön asiakastyön sisältöjä ja keskeisiä elementtejä. Viimeisessä pääluvussa käydään läpi kuntouttavaa sosiaalityötä suhteessa perussosiaalityön lakisääteisiin velvoitteisiin, joista tarkemmin käsitellään toimeentulotukityötä ja nuorten aktivointia. Pohdinnassa käydään läpi tärkeimpiä tutkimuksen tärkeimpiä tuloksia ja arvioidaan tutkimuksen luotettavuutta ja eettisyyttä.

2 TUTKIMUKSEN METODOLOGISET LÄHTÖKOHDAT

2.1 Sosiaalinen konstruktionismi ja sosiaalityön käytäntöjen tutkimus

Sosiaalinen konstruktionismi on yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen suuntaus, jonka alle niputetaan nykyisin monenlaisia tutkimuksellisia lähestymistapoja, mistä syystä sen määrittelyminen yksiselitteisesti on vaikeaa (Kuusela 2001, 19). Peter Bergerin ja Thomas Luckmannin vuonna 1966 julkaisema teos ”The Social Construction of Reality” vakiinnutti sosiaalisen konstruktionismin käsitteen yhteiskuntatieteiden kentälle. Konstruktionistisen ajattelun mukaan tieto todellisuudesta välittyy ja muotoutuu sosiaalisissa prosesseissa ja kaikkein konkreettisimmatkin tosiseikat ovat sosiaalisesti rakentuneita (Aittola & Raiskila 1994, 226).

Vivien Burrin (2003, 2–5) mukaan kaikkia sosiaalisen konstruktionismin suuntauksia yhdistää se, että itsestään selvänä pidettyyn tietoon suhtaudutaan kriittisesti ja että käsityksemme maailmasta nähdään rakentuvan sosiaalisissa prosesseissa tietyissä yhteiskunnallisissa ja kulttuurisissa olosuhteissa. Vaikka konstruktiomme maailmasta ovat suhteellisia, ne eivät kuitenkaan ole sattumanvaraisen mielivaltaisia. Ne syntyvät sosiaalisissa prosesseissa, joita muokkaavat erilaiset vallan sekä materiaalisen todellisuuden ulottuvuudet.

Esimerkiksi brittiläisessä sosiaalityön tutkimuksessa sosiaalinen konstruktionismi on ollut usein käytetty metateoria (Saastamoinen 2001, 193). Malcolm Paynen (1991, 7–8) mukaan sosiaalityö ammattikäytäntönä ylipäänsä on sosiaalisesti konstruoitua toimintaa. Ei ole olemassa universaalialia sosiaalityötä, vaan sosiaalityötä voidaan ymmärtää vain sosiaalisen ja kulttuurisen kontekstinsa kautta. Ymmärtääksemme mitä sosiaalityö on, meidän on tarkasteltava sosiaalityön toimijoita, organisaatioita, teorioita ja ympärillä olevan yhteiskunnan asettamia ehtoja työlle. Sosiaalinen konstruktionismi on ollut myös Suomessa sosiaalityön käytäntöjen tutkimuksessa yksi lähtökohta ja perustelen, miksi se sopii tutkimukseni yleiseksi teoreettis-metodologiseksi lähtökohdaksi tai viitekehyykseksi.

Jokinen, Juhila ja Pösö (1995) toivat konstruktionistisen lähestymistavan sosiaalityön tutkimuskentälle tutkiessaan sosiaalisia ongelmia ja sosiaalityön käytäntöjä. Konstruktionistisessa sosiaalisten ongelmien tutkimisen perinteessä painotetaan sitä, etteivät mitkään olosuhteet tai mikään käyttäytyminen ole sinänsä sosiaalisia ongelmia, vaan ongelmia niistä tulee vasta, kun ne määritellään ongelmiksi. Tutkimuksissaan Jokinen, Juhila ja Pösö (emt., 13) kysyivätkin: miten sosiaalisia ongelmia ja asiakkuutta konstruoidaan sosiaalityön käytännöissä? Asiakkuuden edellytykset täytyvät, kun yksilö tai ryhmä tulee määritellyksi johonkin sosiaaliset ongelmat -kategoriaan ja kun tämän sosiaalisen ongelman hoidon katsotaan vaativan väliintuloa. Myös kuntouttavassa sosiaalityössä tehdään arviointeja siitä, kenen kanssa aloitetaan työskentely ja kenen kohdalla todetaan, että joko ei ole tarvetta sosiaalityöhön tai ettei sosiaalityön keinoin pystytä vastaamaan kyseisen asiakkaan ongelmiin ja tarpeisiin.

Sosiaalityön abstrakteihin määritelmiin liittyy usein aatteellinen painotus, jolloin niissä samalla otetaan kantaa siihen, millaista sosiaalityön pitäisi olla. Esimerkiksi Eeva Liukko (2006) pyrkii tutkimuksessaan määrittelemään, mitä kuntouttava sosiaalityö uutena lähestymistapana voisi olla perussosiaalityössä ja mitä sen pitäisi olla. Yleiset määrittelyt, jotka omissa yhteyksissään ovat tarpeellisia ja valaisevia, tuottavat monesti vaikeuksia sosiaalityötä käytäntösidonnaisesti lähestyvälle tutkijalle. Moninaiset sosiaalityön käytännöt tuntuvat pakenevan ulkoapäin tulevia kategorisointeja (Jokinen, Suoninen & Wahlström 1995, 10–12.) Käyn tässä tutkimuksessa läpi erilaisia määritelmiä ja käsityksiä kuntouttavasta sosiaalityöstä, mutta lisäksi tarkastelen asiakkaiden ja sosiaalityöntekijöiden välisiä kohtaamisia perussosiaalityössä tehtävässä kuntouttavassa sosiaalityössä.

Sosiaalisen konstruktionismin mukaan sosiaalityön instituutioiden ajatellaan rakentuvan työntekijän ja asiakkaan kohtaamisten kautta. Rakentumismetafora viittaa siihen, miten sosiaalinen todellisuus tulee luoduksi ihmisten välisessä, tässä tapauksessa työntekijän ja asiakkaan välisessä kanssakäymisessä yhteistoiminnallisesti. Vuorovaikutuksellisuuden korostaminen merkitsee sitä, että asiakasta ei nähdä pelkästään toimenpiteiden kohteena vaan prosessin osanottajana. Tämä ei silti tarkoita samaa kuin tasa-arvoinen keskustelu, vaan keskustelussa voi muotoutua monenlaisia valta-asemia. (Jokinen ym. 2000, 16–17). Asiakkaan ja työntekijän välisissä keskusteluissa eli neuvotteluprosesseissa valta ei välttämättä ole kovin helposti havaittavissa, vaan usein on kyse hienovaraisesta suostuttelevan vallan käytöstä. Mikäli työskentelyssä päästään yhteiseen sopimukseen, se

ei välttämättä tarkoita sitä, että vuorovaikutus olisi ollut vapaa valtasuhteista. (Jokinen ym. 1995, 22.)

Keskustelu on aina institutionaalisen tehtävän asettamien ehtojen rajoittamaa. Kyse on arkisten käytäntöjen tarkastelusta siltä kannalta, miten niissä tulkitaan sosiaalista todellisuutta ja samalla pidetään yllä ja muokataan sitä. Mikrotason käytännöt ovat tärkeitä, koska ne rakentavat laajempia instituutioita, toimintakäytäntöjä, joilla on laajaa yhteiskunnallista merkitystä. Pieniin käytäntöihin keskittyminen ei tarkoita sitä, että makrotason asioista ei oltaisi kiinnostuneita, vaan mikroa ja makroa ei ajatella toisistaan erillisiksi vaan sisäkkäisiksi asioiksi. Suuri toteutuu pienessä ja pieni rakentaa suurta. (Jokinen & Suoninen & Wahlström 2000, 17–18.)

J.P. Roosin (2001) mielestä ”sosiaalisesta konstruktiosta on järkevää puhua, kun määrätyn tilanteen (ajallisesti ja paikallisesti määrätty) suhteen on mahdollista sanoa, että sen voisi kuvata myös aivan toisin, että sille on olemassa vaihtoehtoinen konstruktio”. Kuntouttava sosiaalityö on suhteellisen tuore käsite sosiaalityön kentällä eikä siitä ole olemassa mitään vakiintunutta määritelmää. Käsite on syntynyt/synnytetty suomalaisessa yhteiskunnassa tiettyinä ajankohtana ja on siten ymmärrettävissä sosiaalisesti konstruktioksi. On mielenkiintoista pohtia, miksi tällainen käsite on otettu käyttöön ja mitä sillä on eri yhteyksissä tarkoitettu.

2.2 Etnografinen tutkimusote

Tässä tutkimuksessa on käytetty tutkimusmenetelmänä etnografiaa. Kirsi Juhila (2004, 175) määrittää etnografian sosiaalisten ympäristöjen tutkimiseksi. Etnografian suuntauksia on monia. Eräs karkea tapa ryhmitellä niitä on puhua perinteisestä ja uudesta etnografiasta. Perinteisessä etnografiassa pyrkimys on kuvata mahdollisimman totuudenmukaisesti tutkittava ympäristö kokonaisuudessaan. Uusi etnografia on puolestaan kiinnostunut siitä, miten toimijat tuottavat aktiivisesti sosiaalisen ympäristönsä todellisuuden (ks. Gubrium & Holstein 1994, 352–359).

Hammersleyn ja Atkinsonin (1995, 1) mukaan etnografia on yksi sosiaalitutkimuksen metodi, ja sen olennaisin piirre on se, että tutkija osallistuu ihmisten elämään tietyn

ajanjakson ajan, katselee mitä tapahtuu, kuuntelee ja tekee kysymyksiä. Itse asiassa etnografi kerää mitä tahansa olemassa olevaa materiaalia, jota on saatavilla sen aiheen valottamiseksi, josta tutkija on kiinnostunut. Tutkimuksessani kerätty aineisto on koottu monin eri tavoin: osallistuvalla havainnoinnilla sekä asiakastilanteissa että työntekijöiden palaverissa, ryhmähaastattelulla, epävirallisilla keskusteluilla työntekijöiden kanssa, perehtymällä kirjalliseen materiaaliin ja tutkimuspaikkakunnan Internet-sivuihin.

Mietin kenttäjakson jälkeen, voidaanko tutkimukseni kohdalla varsinaisesti kuitenkaan puhua etnografiasta, sillä vietin tutkimuskohteessa ainoastaan kuukauden. Alan Bryman (2004, 293) puhuu pienimuotoisesta etnografisesta tutkimuksesta, silloin kuin tutkijoilla (etenkään opiskelijoilla) ei ole mahdollisuutta viettää useita kuukausia tutkimuskohteessa. Bryman suositteleeikin tällöin valitsemaan tutkimuksen kohteen huolella: kaikkea organisaatiossa tapahtuvaa toimintaa ei kannata ottaa tutkimuskohteeksi, vaan tutkimusongelma kannattaa määritellä tarkasti. Itse en yrittänyt ottaa tavoitteeksi kuvata koko organisaatiota, sen kaikkia työntekijöitä ja kaikkea toimintaa. Halusin keskittyä käsitteeseen ”kuntouttava sosiaalityö” ja tarkastella sekä sosiaalityöntekijöiden siihen liittyvää puhetta työstään että kuntouttavan sosiaalityön asiakastilanteita.

Etnografisen tutkimuksen tiedon keruun luonteesta johtuen aineiston analyysi ei voi olla kovin selvärajainen, omaksi osa-alueekseen tai vaiheekseen rajautuva erillinen prosessi. Myös tieto, joka päätyy tutkimusmateriaaliksi esimerkiksi kenttämuistiinpanojen muodossa, on moninaisen valikoitumisen tulos tutkijan yleisen kulttuurisen tiedon, aikaisempien kokemusten ja tutkimuskohdetta koskevan erityistiedon pohjalta. (Pösö 1993, 30.) Etnografisessa tutkimuksessa aineiston keruu on itsessään prosessi, joka on jo osaksi aineiston tulkintaa. Tutkijan näkökulma tutkittavaan todellisuuteen muuttuu koko aineiston keräämisen ajan, eli aikaisemmin kerätty aineisto ja sen tulkinta ohjaa sitä seuraavaa aineiston hankintaa ja tulkintaa. (Jokinen ym. 2000, 22). Forsberg (1998, 82) puhuu siitä, kuinka sosiaalinen todellisuus on enemmän kuin katsomista ja havainnoimista: se rakentuu ja tuotetaan katsomalla, ymmärtämällä ja kommunikoimalla tutkijan valitsemista näkökulmista. Näin voidaan puhua pikemminkin aineiston koostamisesta kuin keräämisestä.

Erilaiset ja eri tilanteissa kerätyt aineistot tuottavat erilaisia, joskus keskenään ristiriitaisia tulkintoja tutkimuskohteesta. Se voi johtaa kysymään, mikä aineistosta tuottaa luotettavinta

tietoa. Kiinnostavaa on juuri se, miksi eri tilanteissa ja eri menetelmin saatu tieto on erilaista, mitä aineistojen välinen ristiriita kertoo tutkimuskohteesta. Etnografisen tutkimusotteen yhtenä etuna onkin se, että olemalla läsnä erilaisissa tilanteissa ja pyrkimällä saamaan moninaisen aineiston tutkimastaan yhteisöstä, tutkija voi tavoittaa tilanteesta toiseen vaihtelevia tulkintoja. (Kuronen 1994, 350.)

Konstruktionistisen ajattelun mukaan sosiaalityön vuorovaikutustilanteita erittelevä tutkija on aina osallinen, vaikka tutkija ei sinänsä osallistuisi esimerkiksi asiakastilanteessa keskusteluun. Tutkijan vaikutusta ei pyritä kiistämään, vaan se otetaan tarkastelun kohteeksi. Tutkijan oma tulkinta kietoutuu tutkimustuloksiin, jotka eivät siten ole koskaan ainoa ja kaikenkattava tapa, vaan ainoastaan eräs mahdollisuus kuvata tutkittujen vuorovaikutustilanteiden todellisuutta. (Juhila 2004, 166.)

Institutionaalisessa etnografiassa keskitytään tutkittavan ympäristön arkipäivän käytäntöihin sivuuttamatta triviaaleilta tai itsestään selviltäkään näyttäviä yksityiskohtia. Tavoitteena on tehdä tavallisesta instituution arjesta vierasta, osoittaa se moninaisuus ja mutkikkuus, jolla toimijat sosiaalisen ympäristönsä tuottavat ja järjestävät. Erityistä huomiota kiinnitetään kielellisiin käytäntöihin. (Juhila 2004, 175–176.)

Konstruktionistisen ajattelun mukaan kielen avulla ei pelkästään kuvata todellisuutta, vaan kielellisten käytäntöjen kautta myös rakennetaan todellisuutta. Kielellisten prosessien yksityiskohtaiset analyysit ovat olleet usein konstruktionistisen analyysin keskiössä. Analyysimenetelminä on tällöin käytetty muun muassa diskurssianalyysia, keskusteluanalyysia ja narratiivista analyysia. Etnografisissa tutkimuksissa ei kuitenkaan aina käytetä nauhoitettuja aineistoja, vaan aineisto voidaan kerätä myös kenttämuistiinpanoina. Joissakin tutkimuksissa aineisto koostuu osittain nauhoitetuista tilanteista ja osittain muistiinpanoista. (Jokinen ym. 1999, 13.) Käytetty aineistonkeruumetodi asettaa tieteenkin ehtoja analyysille; mikäli aineisto perustuu muistiinpanoihin, ei ole mahdollista tehdä yksityiskohtaista diskurssianalyysia tai keskusteluanalyysia, vaan analyysin on tapahduttava yleisemmällä tasolla. Tällöin kielellisten käytäntöjen yksityiskohtiin ei voida kiinnittää huomiota.

Sosiaaliseen konstruktionismiin nojaavassa etnografiassa tutkijan mielenkiinto on siinä, mitä ihmiset tekevät ja kuinka sosiaalinen järjestys rakentuu ihmisten tekemisten kautta. Myös puhuminen katsotaan tekemiseksi. Puhetekojen kautta ihmiset rakentavat keskinäistä

käsitystään, käyttävät ja tuottavat kulttuurisia tulkintaresursseja. Institutionaalisiin käytäntöihin kiinnittyvissä etnografisissa tutkimuksissa tulkintojen rakentumista ja sosiaalisen järjestyksen muotoutumista tarkastellaan paikallisesti rakentuvina ilmiöinä. Lähtökohtana on ajatus, että asioille annetut merkitykset eivät ole ennalta määrättyjä, vaan ne tuotetaan arkisten toimintojen kautta. (Jokinen ym. 2000, 21.)

Perussosiaalityössä tapahtuvan kuntouttavan sosiaalityön voidaan siis ajatella rakentuvan asiakastilanteissa. En tutki etnografian keinoin kuntouttavan sosiaalityön organisaatiota kokonaisuudessaan, vaan lähinnä niitä konkreettisia käytäntöjä, työntekijän ja asiakkaan kohtaamisia, joissa kuntouttavaa sosiaalityötä tehdään sekä työntekijöiden käsityksiä työstänsä. Tutkimuksessa ei olla kiinnostuneita kuitenkaan kaikesta siitä, mitä sosiaalityöntekijän ja asiakkaan kohtaamisissa tapahtuu, vaan siinä keskitytään tutkimustehtävän kannalta kiinnostaviin teemoihin, jotka määrittelen tarkemmin tutkimustehtävät-kappaleessa.

Tutkimus ei ole puhtaasti aineistosta lähtevää induktiivista tutkimusta. Toisaalta kyse ei ole myöskään minkään tietyn teorian testaamisesta käytännössä. Tutkimuksessa ei ole ennakkohypoteesia, jota empiirisen aineiston valossa testataan. Tutkimuksessa tarkasteltavia keskeisiä käsitteitä ovat: kuntoutus, kuntouttava sosiaalityö, elämäntilanne, aktivointi ja voimavarakeskeisyys, joita yhtäältä tarkastellaan kirjallisuuden kautta mutta toisaalta katsotaan, mitä ne ovat sosiaalisesti konstruoituneina käytännön asiakastilanteissa ja työntekijöiden puheessa. Tutkimuksessa lähdetään siitä, että koska työtä tehdään kuntouttavan sosiaalityön nimikkeellä, voidaan konkreettisista arjen tilanteista etsiä ”kuntouttavan” elementtejä. Pidän tärkeänä pohtia sitä, mikä työstä tekee kuntouttavaa, mikä erottaa sen muusta sosiaalityöstä.

3 TUTKIMUSTEHTÄVÄT JA TUTKIMUKSEN TOTEUTUS

3.1 Tutkimustehtävät

Tämän tutkimuksen tavoitteena on yhtäältä jäsentää, mitä kuntouttavan sosiaalityön käsitteellä on eri yhteyksissä tarkoitettu sekä toisaalta tarkastella kuntouttavaa sosiaalityötä paikallisena ilmiönä kunnallisessa perussosiaalityössä. Tutkimuksen ensimmäisenä tehtävänä on kartoittaa, *miten kunnallisessa perussosiaalityössä tehtävää kuntouttavaa sosiaalityötä on rakennettu 1990- luvun lopulta alkaen sekä käsitteenä että käytäntönä.* Miksi sosiaalityöhön on liitetty kuntoutuksen käsite? Mitä yhteistä on kuntoutuksella ja kuntouttavalla sosiaalityöllä? Toisaalta mikä yhteys on aktivoinnilla ja kuntouttavalla sosiaalityöllä?

Toisena tutkimustehtävänä on selvittää, *millaisia tulkintoja tutkimuspaikkakunnan sosiaalityöntekijät liittävät kuntouttavaan sosiaalityöhön.* Mitä sosiaalityöntekijät itse ajattelevat kuntouttavan sosiaalityön käsitteestä, sisällöistä, tavoitteista ja työmenetelmistä? Kuvaako kuntouttavan sosiaalityön käsite sosiaalityöntekijöiden mielestä sitä, mitä he sosiaaliasemilla tekevät? Mikä osuus toimeentulotukityöllä on kuntouttavassa sosiaalityössä?

Kolmantena tutkimustehtävänä on tutkia, mitä asiakkaan ja sosiaalityöntekijän välisissä tapaamisissa tapahtuu eli konstruktionisten ajattelun mukaan: *miten asiakkaat ja sosiaalityöntekijät rakentavat kuntouttavan sosiaalityön olemassa olevaksi?* Mitä sisältöjä kuntouttava sosiaalityö saa ja mistä aiheista asiakastilanteissa puhutaan? Miten asiakkaiden ongelmista ja toisaalta työskentelyn tavoitteista puhutaan. Miten voimavarakeskeistä ajattelua rakennetaan käytännön asiakastilanteissa? Minkälaisia neuvotteluja aktivointitilanteissa käydään?

3.2 Etnografisen aineiston kerääminen sosiaalitoimistoissa

Tutkimuksen aineisto on kerätty neljän viikon aikana toukokuussa 2004 keskisuuren kaupungin kolmessa eri sosiaalitoimistossa. Kaupungissa tehdään eriytettyä sosiaalityötä, mikä tarkoittaa, että lastensuojelulla ja toisaalta aikuisten kanssa tehtävällä työllä on eri sosiaalityöntekijät. Suomalaisten kaupunkien Internet-sivuja selaamalla selviää, että suurimmissa kaupungeissa eriyttäminen on yleinen käytäntö. Pienemmissä kunnissa tehdään sosiaalityötä yleensä yhdennetysti. Nykyään useissa kaupungeissa toimeentulotuki-työ on eriytetty muusta aikuissosiaalityöstä. Aikuissosiaalityötä tehdään monenlaisilla nimikkeillä: yleinen sosiaalityö, aikuissosiaalityö ja kuntouttava sosiaalityö. Tutkimuspaikkakunnalla aikuisten kanssa tehtävää sosiaalityötä nimitetään siis kuntouttavaksi sosiaalityöksi.

Otin ensimmäiset kontaktit vuoden 2003 lopulla kaupungin kuntouttavan sosiaalityön johtavaan sosiaalityöntekijään. Esittelin hänelle kiinnostustani tehdä tutkielma kuntouttavasta sosiaalityöstä. Virallisen luvan saaminen onnistui helposti. Keväällä 2004 osallistuin sosiaalityöntekijöiden yhteiseen palaveriin ja samalla esittelin heille tutkimusideaani. Kaikki kuntouttavaa sosiaalityötä tekevät sosiaalityöntekijät (9) olivat halukkaita osallistumaan tutkimukseeni. Sovimme käytännön aikatauluista ja tutkimuksen tekemiseen liittyvistä konkreettisista asioista. Sosiaalityöntekijät eivät halunneet, että asiakastapaamisia nauhoitetaan, joten ennen kentälle menoa oli selvää, että teen asiakastilanteista pelkästään muistiinpanoja. Minulla ei ollut mahdollisuutta viettää esitutkimusjaksoa kentällä, vaan aloitin havainnoinnit suoraan ensimmäiseltä sosiaaliasemalta, jossa vietin yhteensä viikon kahden sosiaalityöntekijän työtä seuraten. Seuraavat kaksi viikkoa vietin toisella sosiaaliasemalla seuraten viiden eri sosiaalityöntekijän työtä. Viimeisen viikon vietin kolmannessa sosiaalitoimistossa seuraten yhden sosiaalityöntekijän asiakastapaamisia. Havainnoin lopulta kahdeksan eri työntekijän työtä keskimäärin 2–3 päivää kutakin työntekijää kohti.

Kuntouttavan sosiaalityön käytännöt ja koko käsite olivat minulle ennestään suhteellisen vieraita. Sosiaalityöstä minulla oli ennen havainnoiteja vain kahdeksan viikon työharjoittelukokemus. Havainnoinnin tarkoituksena olikin lähteä ihmettelemään, mitä

kuntouttava sosiaalityö on käytännössä. Olin kiinnostunut ensisijaisesti asiakastilanteista, mutta myös työntekijöiden kanssa käydyt keskustelut ennen ja jälkeen asiakastilanteiden olivat tärkeitä ja valaisevia. Osallistuin aktivointiin liittyviin asiakaspalaveriin, joissa oli mukana muitakin verkoston työntekijöitä: työvoimaneuvoja ja kuntouttavan työtoiminnan palveluohjaaja ja yhdessä asiakaspalaverissa päihdetyöntekijä. Yhteen asiakastapaamiseen osallistui asiakkaan asuntolan työntekijä ja yhden maahanmuuttajan tapaamisessa oli mukana tulkki. Välillisesti tutkimus koski siten myös muita työntekijöitä. Seurasin lisäksi sosiaalityöntekijöiden kahta viikkopalaveria sekä yhtä yhteistyöpalaveria työvoiman palvelukeskuksen kanssa.

Kaikki sosiaalityöntekijät täyttivät sosiaalityön kelpoisuusehdot ja he olivat tehneet sosiaalityötä jo useamman vuoden, Suurin osa oli tehnyt kuntouttavaa sosiaalityötäkin useamman vuoden ajan. Yksi sosiaalityöntekijä oli samana vuonna siirtynyt lastensuojelusta kuntouttavan sosiaalityön sosiaalityöntekijäksi. Kaikki sosiaalityöntekijät olivat naisia ja iältään noin 30–55-vuotiaita.

Tein havainnointia yleensä klo 10–15 välisellä ajalla. Työntekijöillä oli päivittäin klo 9–10 välillä puhelinaika, jonka havainnointiin en katsonut tarpeelliseksi osallistua. En myöskään havainnoinut työntekijöitä heidän tehdessään pelkästään kirjallisia töitä. Kunkin päivän havainnointien jälkeen siirryin kirjoittamaan tietokoneella muistiinpanoja puhtaaksi.

Työntekijät sopivat keskenään, kenen asiakastyötä voisin milloinkin havainnoida. Olin kertonut työntekijöille, että haluan osallistua kaikenlaisiin ja kaikenikäisten asiakkaiden tapaamisiin, en pelkästään esimerkiksi nuorten aktivointiin. Kaikissa seuraamissani tilanteissa yhteistyö asiakkaan ja työntekijän välillä toimi hyvin. En päässyt seuraamaan niin sanottuja hankalia asiakastilanteita tai kriisitilanteita lainkaan. Työntekijä saattoi myös kertoa, että hänellä on kriisiasiakas, jonka asiakastilannetta ei voi ulkopuolinen seurata. Työntekijät siis itse päättivät, minkälaisia tilanteita pääsen seuraamaan. Toisaalta työntekijät kertoivat, että asiakastilanteet ovat harvoin hankalia. Arkaluonteisiin kriisitilanteisiin osallistuminen tutkijan roolissa olisi saattanut tuntua itsestänikin kiusalliselta. En siis saanut täysin kokonaisvaltaista kuvaa tutkimuspaikkakunnan kuntouttavan sosiaalityön asiakaskunnasta ja asiakastilanteiden koko kirjosta. Toisaalta uskon, että aineisto on riittävä käsittelemään niitä kysymyksiä, joista tutkimuksessani olen kiinnostunut.

Sosiaalityöntekijät kysyivät asiakkailtaan halukkuutta osallistua tutkimukseen hakiessaan asiakkaan odotusaulasta. Minä odotin sosiaalityöntekijän huoneessa. Pyysin, että sosiaalityöntekijä kertoisi asiakkaalle, että olen opiskelija ja että teen gradua kuntouttavasta sosiaalityöstä. Pyysin sosiaalityöntekijää kertomaan, että tutkimukseen osallistuminen on vapaaehtoista. Mikäli asiakas kieltäytyi, poistuin huoneesta viettämään aikaa odotusaulaan ja kirjoittamaan muistiinpanoja kenttäpäiväkirjaan. Yhteensä vain kolme asiakasta kieltäytyi läsnäolostani. Yksi asiakas oli niin päihtynyt, että häntä ei voitu ottaa asiakastapaamiseen. Suurempi ongelma oli se, että asiakkaat eivät saapuneet varatuille ajoille, minkä takia yhteensä kuusi sovittua asiakastapaamista peruuntui. Tämä yhtäältä mahdollisti keskustelut työntekijöiden kanssa, mutta toisaalta siitä aiheutui paineita saada tehtyä riittävästi havainnointeja neljän viikon aikana. Työntekijät sanoivat, että poisjäämisistä oli kenttäjakson aikana poikkeuksellisen paljon. Sosiaalityöntekijöiden mukaan asiakkaat yleensä tulevat tapaamisiin. Työntekijöiden mukaan poisjäämiset kertovat asiakkaiden elämänhallintaan liittyvistä ongelmista.

Tein asiakastilanteista mahdollisimman tarkat muistiinpanot havainnointipäiväkirjaan samalla, kun seurasin asiakastilannetta. Aina kun oli mahdollista, kirjoitin keskustelun muistiin sanasta sanaan. Suuressa osassa asiakastapaamisista keskustelu käytiin melko hitaasti sisältäen taukoja, jolloin minun oli helppo saada kaikki vuorosanat kirjoitettua ylös. Osa muistiinpanoista on kirjoitettu siten, että olen kirjoittanut teeman, josta asiakas ja työntekijä puhuvat. Jos esimerkiksi asiakas ja työntekijä keskustelivat useamman puheenvuoron ajan asiakkaan sairaalassaolosta, enkä kyennyt saamaan sitä sanasta sanaan ylös, kirjoitin vain, että A ja S puhuvat A:n sairaalassaolosta. Heti asiakastilanteen jälkeen täydensin pikakirjoituksella tekemäni muistiinpanot. Kirjoitin muistiinpanot samana päivänä koneelle, jotta muistaisin tilanteet mahdollisimman tarkasti.

Kirjoitin erilliseen kenttäpäiväkirjaan jokaisesta päivästä yleisiä huomioita, muistiinpanoja palavereista, ajatuksia tutkimuksen tekemisestä ja tilastointia sekä paikalle saapumattomista että tutkimuksesta kieltäytyneistä asiakkaista. Havainnoin neljän viikon aikana yhteensä 30 asiakastilannetta. Viimeiset viisi havainnointia on kirjoitettu lähinnä keskusteluteemojen tasolla puhtaaksi vasta vuosi havainnointien jälkeen. Mietin niiden poistamista tutkimuksesta kokonaan, koska aikaa muistiinpanojen kirjoittamisen ja puhtaaksikirjoittamisen välillä oli kulunut niin kauan. Toisaalta pystyin kirjaamaan keskustellut teemat

muistiinpanojen pohjalta riittävän hyvin jälkikäteen, minkä johdosta päätin lopulta pitää havainnoinnit mukana tutkimusaineistossa. Puhtaaksi kirjoitettuna havainnointimuistiinpanoja syntyi yhteensä 74 sivua.

Sosiaalityöntekijöiden huoneet olivat vaihtelevan kokoisia. Yritin asettaa tuolini siten, että pystyisin näkemään helposti molemmat osapuolet. Jotkut huoneet olivat niin pieniä, että jouduin istumaan melkein asiakkaan vieressä. Välillä asiakkaat katsoivat minuun ja puhuivat myös minulle. Mikäli minulta ei kysyty mitään suoraan, en osallistunut keskusteluun. Minusta tuntui kuitenkin luontevalta esimerkiksi nyökäten tai hymyillen vastata selkeästi minulle osoitettuun puheeseen. Yritin olla asiakastilanteissa mahdollisimman passiivinen ja näkymätön havainnoija. Läsnäolollani oli kuitenkin mahdollisesti jonkin verran vaikutusta asiakastilanteisiin, niin sosiaalityöntekijöiden kuin asiakkaidenkin käyttäytymiseen. Arvioin kuitenkin, että sosiaalityöntekijät olivat tottuneita opiskelijoiden läsnäoloon ja muutenkin he kaikki olivat tehneet pitkään sosiaalityötä, joten en usko, että läsnäoloni olisi olennaisesti muuttanut sosiaalityöntekijöiden suhtautumista asiakkaisiin tai ylipäänsä keskustelun sisältöä asiakkaiden kanssa. Joitakin asiakkaita saattoi jännittää minun läsnäoloni ja mietinkin jälkeenpäin, johtuivatko asiakkaiden niukat puheenvuorot läsnäolostani. Toisaalta taas joissakin asiakastilanteissa asiakkaat kertoivat taustastaan hyvin runsaasti, mitä he eivät ehkä olisi tehneet ilman läsnäoloani. Nämä asiakkaat halusivat kertoa minulle taustoistaan enemmän, kuin mitä keskustelussa muuten olisi käynyt ilmi.

Toisinaan työntekijä lähti joko asiakastapaamisen alussa tai lopussa käymään jossain ja jäätyäni kahden asiakkaan kanssa asiakas saattoi aloittaa keskustelun kanssani. Muutama asiakas halusi tarkentaa tutkimuksen tarkoitusta ja yksi asiakas halusi varmistaa, että mitään henkilötietoja hänestä ei vuoda eteenpäin. Asiakkaiden intimizeetti on varmistettu muuttamalla raportissa kaikki tunnistamisen mahdollistavat tiedot. Näytteet asiakastilanteista on ylipäänsä valittu siten, että yksittäisiä henkilöitä ei voi tunnistaa.

Yksi osa aineistonkeruusuunnitelmaani oli työntekijöille tehtävä ryhmähaastattelu, mutta se ei onnistunut ensimmäisellä kerralla vähäisen osallistujamäärän takia. Ryhmähaastattelun aikaa jouduttiin siirtämään kesälomien jälkeen elokuulle 2004. Siihen osallistui lopulta kahdeksan sosiaalityöntekijää. Olin kirjannut ylös teemoja ja myös kysymyksiä valmiiksi, mutta lopulta keskustelua aihepiiristä syntyi helposti ilman tarkkoja kysymyksiä. Kaikki

teemat tulivat keskustelussa käsiteltyä, mutta jälkeenpäin huomasin, että joihinkin kysymyksiin ei ehditty paneutua riittävästi. Tämä saattoi osaltaan johtua tutkijan kokemattomuudesta ja jännityksestä; keskustelu meni ajoittain omia polkujaan ilman tutkijan aktiivista ohjausta, mikä toisaalta oli tarkoituskin. Tutkimuskohteena ryhmähaastattelussa olivat nimenomaan työntekijöiden vuorovaikutuksessa muodostuvat käsitykset kuntouttavasta sosiaalityöstä. Ryhmähaastattelun litteroinnissa en eritellyt, kuka työntekijä milloinkin puhuu. En katsonut sitä tarpeelliseksi, sillä puheenvuoroissa konstruoidaan kuntouttavan sosiaalityön paikallista asiantuntijakulttuuria. Puheenvuorot jakaantuivat melko tasaisesti, eikä sosiaalityöntekijöillä ollut haastatteluteemoista toisistaan kovin poikkeavia näkemyksiä. Ryhmähaastattelu kesti puolitoista tuntia ja se nauhoitettiin. Litteroituna tekstiä rivivälillä 1 tuli 12 sivua.

Monissa havainnointiin perustuvissa tutkimuksissa kuvataan tutkimuksen tekemisen uuvuttavuutta (Peräkylä 1990, 166–167; Mäntysaari 1991, 99–102; Pösö 1993, 291–298; Forsberg 1994, 27). Sosiaalityöntekijät ottivat minut ystävällisesti vastaan, mikä osaltaan vähensi havainnoinnin raskautta. Minulla ei ollut kertaakaan sellaista oloa, että olisin ollut heille vaivaksi tai että olisin häirinnyt heidän työtään. Peräkylä (1990, 167) kirjoittaa, että ”kentätutkija on väistämättä marginaalisessa asemassa tutkimassaan yhteisössä. Hänen tulisi olla samaan aikaan sen jäsen ja toisaalta kuitenkin jotain muuta. Marginaalisuus tuottaa antropologisen etäisyyden ja vierauden tunteen: juuri se on tutkijan voimavara ja samalla rasituksen lähde.” Toisinaan tuntui raskaalta olla jatkuvasti tarkkaavainen ja kirjoittaa kaikki mahdollisimman tarkkaan ylös. Minulla ei ollut kentälle lähdeettäessä varmuutta siitä, mitä lopullisessa analyysissä tulen tarvitsemaan, joten yritin kirjoittaa kaikki havaintoni mahdollisimman tarkkaan muistiinpanoihin.

Alun perin minun oli tarkoitus haastatella myös asiakkaita, mutta se osoittautui odotettua hankalammaksi. Tein ainoastaan yhden vajaan puolen tunnin mittaisen asiakashaastattelun, jota käsitelen lyhyesti kuntouttavan sosiaalityön tavoitteet -kappaleessa. Sovin yhden aktivoitavan nuoren kanssa haastattelusta, mutta hän ei saapunut sovittuna aikana paikalle. Koska kuukausi oli lyhyt aika ja päivät kuuluivat tiiviisti havainnoissa ja havaintoja puhtaaksi kirjoittaessa, haastattelujen tekemiselle ei tuntunut jäävän aikaa.

Aineistoa kerätessäni itselläni ei ollut käsitystä siitä, mitä kuntouttavan sosiaalityön käsitteellä oikein tarkoitetaan. Tutkimuskirjallisuutta aiheesta en tuolloin juuri löytänyt.

Osa aihetta käsittelevästä kirjallisuudesta on ilmestynyt vasta oman aineistoni keruun jälkeen. Luulen, että myös tutkimuspaikkakunnalla käsitettä on kevään 2004 jälkeen pohdittu edelleen ja todennäköisesti sosiaalityöntekijät ajattelisivat siitä ja työn sisällöistä tällä hetkellä jo toisella tavalla. Sosiaalisen konstruktionismin mukaan käsityksemme asioista ovat aina paikallisesti ja ajallisesti tietyssä tilanteessa syntyneitä ja siten alituisessa muutoksessa, mikä on hyvä muistaa tutkimusta lukiessa.

3.3 Aineiston analyysi ja aineiston kuvaus

Koska aineistoa kertyi neljän viikon ajalta suhteellisen paljon, minun täytyi tehdä rajauksia siitä, mikä aineisto on analyysin kannalta keskeisintä. Tutkimusongelman kannalta tärkeimpiä ovat havainnoinnit asiakastilanteista sekä työntekijöiden ryhmähaastattelu. Kaikki aineistot ovat kuitenkin tutkimusraportissa mukana ja ne on luettu useampaan kertaan. Analyysin tarkoituksena on löytää vastaus peruskysymykseeni: mistä kuntouttavassa sosiaalityössä on kyse?

Ryhmähaastatteluaineistossa analyysin kohteena ovat työntekijöiden käsitykset heidän tekemästään kuntouttavasta sosiaalityöstä. Ryhmähaastattelun teemat olin valinnut seuraavasti:

1. Kuntouttavan sosiaalityön käsite
2. Aktivointityö
3. Toimeentulotukityö
4. Kuntouttavan sosiaalityön asiakasprosessi ja työmenetelmät
5. Voimavarakeskeisyys ja empowerment
6. Työn kehittämishaasteet

Litteroitu aineisto on luettu useaan kertaan läpi ja siitä on muodostettu kokonaisuuksia, joiden avulla tutkittavaa ilmiötä on mahdollista ymmärtää. Analyysi ei ole puhtaan induktiivista, aineistosta lähtevää, sillä minulla oli valmiit teemat, joita haastattelussa käsiteltiin. Koska työntekijöiden käsitykset ovat muodostuneet työntekijöiden välisessä vuorovaikutuksessa haastattelun aikana, tutkimusraportissa on mukana runsaasti näytteitä työntekijöiden keskusteluista. Olen koodannut kunkin puheenvuoron tiettyyn teemaan

liittyväksi. Ryhmähaastatteluaineisto ja myös epäviralliset keskustelut sekä palaverikeskustelut on lopulta teemoiteltu seuraavasti:

1. Kuntouttavan sosiaalityön käsite
2. Kuntouttavan sosiaalityön asiakaskunta
3. Kuntouttavan sosiaalityön prosessi ja tavoitteet
4. Kuntouttavan sosiaalityön työmenetelmät ja työskentelytapa
5. Aktivointityö nuorten kanssa
6. Toimeentulotukityö

Koska asiakastilanteita ei ole nauhoitettu, aineiston perusteella ei ole mahdollista tehdä diskurssianalyysia tai keskusteluanalyysia asiakkaan ja sosiaalityöntekijän välisestä kielellisestä vuorovaikutuksesta. Analyysi tapahtuu sen sijaan yleisemmällä tasolla. Olen lukenut havainnointiaineiston useampaan kertaan läpi tehden samalla muistiinpanoja. Havainnointiaineisto on jaettu ensin karkeasti kolmeen pääluokkaan; nuorten (alle 25-vuotiaiden) aktivointi, muu kuntouttava sosiaalityö ja toimeentulotukityö (ks. taulukko 1). Toimeentulotukiasiakkaat asioivat pelkästään toimeentulotuen takia, eikä heidän kanssaan ainakaan havainnoinnin hetkellä tehty muuta sosiaalityötä. Toimeentulotukiasiakkaiden asiointi oli satunnaista. Kun luin asiakastilanteista tekemiäni muistiinpanoja uudelleen, siirsin toimeentulotukiryhmästä (alun perin kuusi) neljä havainnointia muun kuntouttavan sosiaalityön pääluokkaan. Näissä kuudessa asiakastilanteessa keskusteltiin pääasiassa asiakkaan muista asioista, vaikka asiakas oli varannut ajan toimeentulotukea varten.

Jaottelu perustuu siten ainoastaan niihin tilanteisiin, joita itse seurasin ja niissä käytyjen keskustelujen sisältöön. Mikäli keskustelu oli pääasiassa tai ainoastaan toimeentulotukeen liittyvää, nimitin sitä toimeentulotukiasioinniksi. Muu sosiaalityö viittaa sosiaalityöhön, joka ei ole aktivointia, mutta jossa käsitellään asiakkaiden muitakin kuin toimeentulotukeen liittyviä asioita. Asiakastilanteiden jaottelu toimeentulotukityöhön, aktivointiin ja muuhun sosiaalityöhön on oma konstruktioini, jonka olen tehnyt pelkästään yksittäisen asiakastilanteen sisältöihin ja työntekijän kertomaan perustuen. Asiakkailta saattaisi olla täysin erilainen näkemys siitä, mistä työskentelyssä oli kysymys.

TAULUKKO 1. Havainnoitujen asiakastilanteiden luokittelu.

Työskentely	N= 30
aktivointiin liittyvä sosiaalityö	19
muu sosiaalityö	9
toimeentulotukityö	2

Tutkimuksella ei tavoiteta kuntouttavan sosiaalityön prosesseja, sillä kutakin asiakasta on tavattu vain kerran. Ainoastaan yhtä asiakasta tapasin kaksi kertaa, kerran sosiaalitoimistossa ja toisen kerran työvoiman palvelukeskuksessa. Kuntouttavan sosiaalityön prosesseja voidaan avata ainoastaan työntekijöiden ryhmähaastattelun kautta. Tutkimuksen avulla voidaan sen sijaan tarkastella sitä, mitä yksittäisissä asiakastilanteissa tapahtuu, mikä niissä voisi olla ”kuntouttavaa” ja mitä erilaisia sisältöjä ”kuntouttaminen” saa. Vuorovaikutuksen yksityiskohtia ei analysoida, sillä asiakastilanteita ei ole nauhoitettu. Myöskään kuntouttavan sosiaalityön vaikuttavuudesta ei voida tehdä päätelmiä tämän tutkimuksen perusteella. Aihetta sivutaan työntekijöiden ryhmähaastattelussa sekä työntekijöiden kanssa käydyissä epävirallisissa keskusteluissa, joissa työntekijät pohtivat työnsä tavoitteita ja tuloksia.

Tutkimusaineisto koostuu neljästä kokonaisuudesta:

1. Asiakastilanteiden (30 kpl) havainnoinneista tehdyt muistiinpanot (74 sivua). Samaan yhteyteen on kirjattu työntekijän kanssa käyty keskustelu koskien kyseistä asiakastilannetta. Havainnoinnit on merkitty tekstiin koodilla (hav nro., asiakkaan sukupuoli ikä) eli esimerkiksi (hav 1, mies 21 v).
2. Yksi sosiaalityöntekijöiden litteroitu ryhmähaastattelu (12 sivua). Ryhmähaastattelu on merkitty tekstiin koodilla (rh, sivunumero).
3. Kenttäpäiväkirja, johon on kirjattu epävirallisia keskusteluja työntekijöiden kanssa, muistiinpanoja kokouksista ja palavereista sekä yleisiä huomioita ja ajatuksia kenttäjakson ajalta. Muistiinpanot kenttäpäiväkirjasta on merkitty tekstiin koodilla (kp, sivunumero). Kenttäpäiväkirjasta (erillinen A4 vihko, tekstiä 15 sivua) kirjoitin puhtaaksi koneelle ainoastaan kokouksissa ja palavereissa tehdyt muistiinpanot.

4. Tutkimuspaikkakunnan sosiaalitoimen Internet-sivut, tiedotuslehden artikkeli keväältä 2004, esite kuntouttavasta työtoiminnasta asiakkaille jaettavaksi ja esite kaupungin sosiaalityöstä.

Kysyin havainnoiteihin osallistuneiden asiakkaiden iät ennen asiakastilannetta tai sen jälkeen. Ainoastaan yhdessä asiakastilanteessa (äiti ja tytär toimeentulotukiasioissa) unohdin kysyä asiakkaiden iät. Kolmessa asiakastilanteessa oli mukana pariskunta (mies ja nainen). Suurin osa asiakkaista oli yksin asuvia nuoria miehiä ja nuoria naisia (ks. taulukot 2 ja 3).

TAULUKKO 2. Havainnoiteihin osallistuneiden asiakkaiden sukupuolijakauma.

Sukupuoli	N=33
Mies	21
Nainen	12

Sekä aktivoitavissa että muissa asiakkaissa miehiä oli enemmän kuin naisia. Otos on kuitenkin niin pieni, että ei voi tehdä yleistäviä johtopäätöksiä asiakkaiden sukupuolijakaumasta. Näiden taulukoiden tarkoituksena on vain kuvata, minkälaisien asiakkaiden tilanteita pääsin seuraamaan.

TAULUKKO 3. Havainnoiteihin osallistuneiden asiakkaiden ikäjakauma.

Ikä	N=33
18–19	6
20–25	16
26–30	3
31–50	3
51–60	1
61–73	2
ei tietoa	2

Suurin osa asiakkaista on siis alle 25-vuotiaita nuoria aikuisia. En etukäteen osannut ajatella, että aineistoni painottuisi niin vahvasti nuoriin asiakkaisiin ja aktivointityöhön. Pohdin havainnointien ja ryhmähaastattelun perusteella, miten eri tavalla näiden asiakasryhmien kanssa työskennellään. Aktivointia käsittelevässä kappaleessa keskitytään pelkästään nuorten kanssa tehtävään aktivointityöhön ja konkreettisiin aktivointitilanteisiin.

4 KUNTOUTTAVA SOSIAALITYÖ JA KUNTOUTUS

4.1 Kuntouttavan sosiaalityön käsitteen taustaa ja määrittelyä

Tarve aikuisten parissa tehtävän sosiaalityön kehittämiseen on syntynyt erityisesti 1990-luvun laman ja yhteiskunnallisten muutosten seurauksena. Massatyöttömyys ja syrjäytymisuhan kasvu ruuhkautti toimeentulotukiasiakkaita kohtaavien työntekijöiden vastaanotot ja huomattiin, että toimeentulotukiasiakkuus ja työttömyys pitkittyessään synnyttävät tilanteita, joissa tarvitaan uudenlaisia lähestymistapoja asiakkaiden elämäntilanteiden kohentamiseksi. Kunta ja pitkäaikaistyötön -projektissa todettiin, että kuntien peruspalvelujen sosiaalityö on ollut vahvasti etuusia säätelevää viranomaistyötä. Työtettä sosiaalitoimistoissa luonnehdittiin holhoavaksi, paikkaavaksi ja valvovaksi, mikä ei enää vastaa nykypäivän haasteita. (Tuusa 2000, 11.) Raunio (2000, 220–221) arvelee, että 1990-luvulla sosiaalityöntekijät eivät ehtineet kasvavien asiakasjonojen paineessa kiinnittää riittävästi huomiota asiakkaidensa toimintakyvyn ja elämäntilanteiden kohentamiseen.

Aulikki Kananoja (1997, 36–38, 42–43,73) esitti vuoden 1997 selvityshenkilön raportissaan, että sosiaalityön kehittämisen keskeinen strateginen tavoite on sosiaalityön vahvistaminen sosiaalisena muutostyönä, joka tähtää sekä vaikeiden elämäntilanteiden ja elinolojen parantamiseen että ihmisten sosiaalisten toimintaedellytysten ja elämänotteen vahvistamiseen. Taustalla oli katsaus 1990-luvun lopulla toteutettujen projektien syrjäytymistä ehkäiseviin toimintamalleihin, joissa oli vahva sosiaalityön painotus. Kananoja (emt., 37) antoi ”näille syrjäytymistä ehkäiseville uusille toimintamalleille nimen kuntouttava sosiaalityö.” Kananoja on tietääkseni ensimmäisenä käyttänyt kuntouttavan sosiaalityön käsitettä suomalaisessa sosiaalityön keskusteluissa.

Syrjäytymisen ehkäisyyn liittyvä projektitoiminta oli vilkasta 1990-luvun puolivälistä lähtien ja kehittämishankkeiden avulla luotiin ympäri maata uusia toimintamalleja. Käytännössä palvelut jäivät kuitenkin hajanaisiksi eivätkä projekteissa kehitellyt käytännöt juurtuneet perustyöhön. Projektivaiheen kokemukset ja aktiivisen sosiaalipolitiikan

mukanaan tuomat uudet käytännöt ovat muuttaneet aikuisten parissa tehtävää sosiaalityötä 2000-luvulla. (Tuusa 2005, 18.)

Kuntouttavan sosiaalityön käsitteestä ei ole edelleenkään löydettävissä selkeää määritelmää. Pohjolan (2001, 1) mukaan kuntouttavan sosiaalityön käsite liittyy sosiaalityön tehtävärakenteen hahmottamiseen käytännön työssä ja konkreettisesti ammatillisen lisensiaatintutkinnon erikoisalojen nimeämiseen. Erikoisalojen valintaa ja nimeämistä työstänyt ryhmä näki tärkeäksi määrittellä ne sosiaalityön ydinalueet, joissa yhteiskunnalliset muutokset ovat lisänneet erityisosaamisen tarvetta ja jotka eivät ole suoraan sidoksissa institutionaalisesti määriteltyihin tehtäväjakoisiin. Nimeämisprosessin aikana oli siis rakennettava kokonaan uudet käsitteet sosiaalityön ydinalueita kuvaamaan. Väljien nimikkeiden hakemisella pyrittiin siihen, että erikoisala voi tarvittaessa sisältää useampia toisiaan lähellä olevia toimintakenttiä.

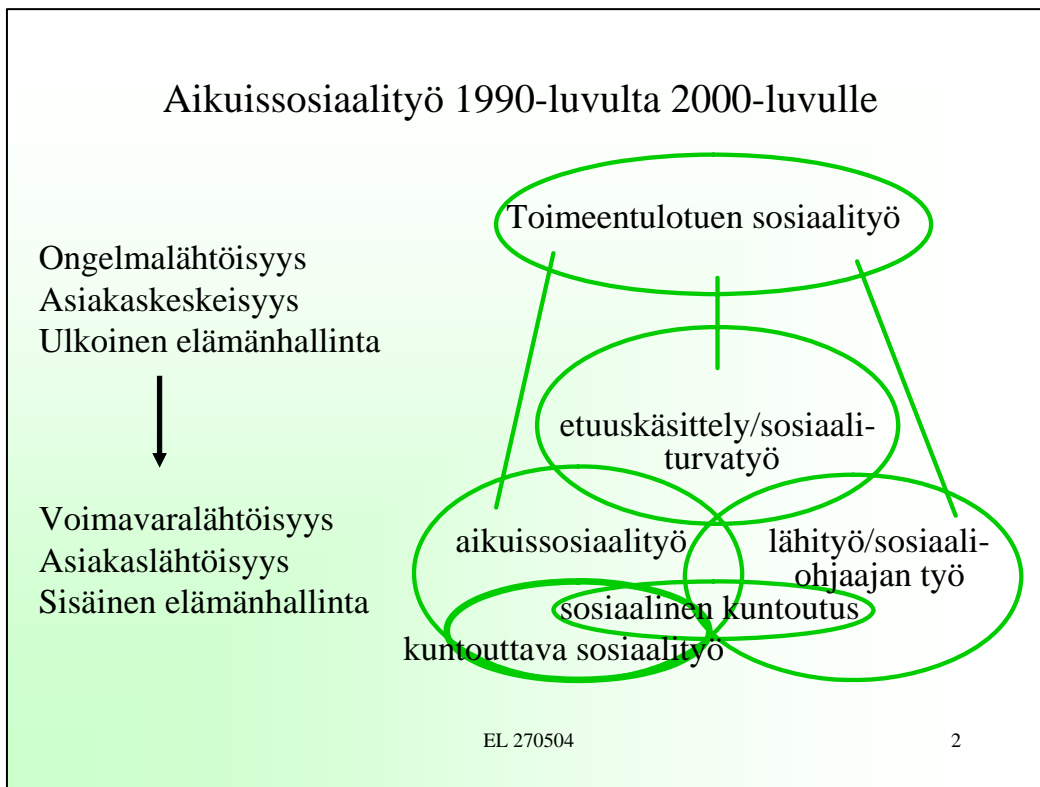
Ammatillisen lisensiaatintutkinnon kuntouttava sosiaalityö -erikoisalan opetussuunnitelmassa kuntouttava sosiaalityö määritellään seuraavasti:

”Kuntouttava sosiaalityö -erikoisala johdattaa tutkimaan ja tunnistamaan ihmisten yksilöllisen selviytymisen esteitä ja mahdollisuuksia sekä tuottamaan näitä koskevaa tietoa ja toimintamalleja. Erikoisalan tehtävänä on syventää ja kehittää kuntouttavan sosiaalityön asiantuntijuutta. Viime vuosien yhteiskunnan rakenteelliset muutokset ovat vahvistaneet tarvetta kuntouttavaan sosiaalityöhön, jonka perusperiaatteita ovat: voimavarakeskeisyys, subjektiivisuus/toimijuus, täysivaltaisuus, osallisuus ja vastuullisuus, kulttuuristen erojen tiedostaminen ja kunnioittaminen, elämän näköalojen avaaminen sekä työn tavoitteista sopiminen. Kuntouttavaa sosiaalityötä tarvitaan erilaisissa elämäntilanteissa, joissa ihmisen täysivaltainen toiminta on vaikeutunut tai vaikeutumassa. Tavoitteena on luoda, palauttaa ja ylläpitää omaehtoisen selviytymisen, hyvän elämänlaadun ja elämäntilanteen edellytyksiä, ehkäistä syrjäytymistä, tukea asiakkaiden itsenäisiä ja myönteisiä elämäntilanteita sekä täysivaltaista kansalaisuutta. Kuntouttavaa työorientaatiota tarvitaan mm. paikallisessa perussosiaalityössä, päihde-, mielenterveys-, vammais- ja vanhustyössä, terveys- ja kriminaalisosiaalityössä sekä kuntoutuksessa.” (Kuntouttava sosiaalityö -erikoisalan opetussuunnitelma 2005)

Eeva Liukon (2005) mielestä liseniaattiohjelman määritelmä kuntouttavasta sosiaalityöstä on yleinen määritelmä sosiaalityöstä. Mikäli käytetään kuntouttavan sosiaalityön käsitettä, tarvitaan Liukon mielestä tarkempi määritelmä, joka erottaa sen yleisistä sosiaalityön määritelmistä.

Kuntouttavan sosiaalityön ammatillisesti erikoistavan liseniaattiohjelman opetussuunnitelmassa on todettu, että kuntouttavan sosiaalityön tarpeen kasvu liittyy postmodernin yhteiskunnan rakenteellisiin muutoksiin. Yhteiskunnan rakenteellinen muutos näkyy muun muassa sosiaalisten verkostojen kaventumisena, sukuyhteisöjen hajaantumisenä ja yhä lisääntyvänä yksinäisyytenä. (Metteri ja Haukka-Wacklin 2004, 58–59.) Kuntouttava sosiaalityö käsitteenä viittaa mielestäni vahvasti yksilön kuntouttamiseen ja niiden edellytysten parantamiseen, joiden avulla yksilö selviää paremmin muuttuvassa maailmassa. Miten on sitten sosiaalisen ulottuvuuden kanssa, jonka voi kuitenkin ajatella olevan keskeistä sosiaalityössä? Miten sosiaalisen huomioiminen näkyy yksilöiden kanssa tehtävässä työssä? Miten sosiaalityön keinoin voidaan vaikuttaa esimerkiksi sosiaalisten verkostojen kaventumiseen ja sosiaalisen tuen puuttumiseen?

Liukko hahmottaa (ks. kuvio 1) kuntouttavan sosiaalityön paikkaa aikuissosiaalityön kentällä. Kuviossa hän hahmottelee aikuissosiaalityön kehitysvaiheita viimeisen vuosikymmenen aikana. Kuvan kattokäsitteenä on aikuissosiaalityö, jonka esimerkiksi Suomen suurimpien kaupunkien (Helsinki, Espoo, Vantaa, Tampere ja Oulu) sosiaali- ja terveystalouksia vertaillut Kuusikko-työryhmä (Kumpulainen 2004, liite 7) määritteli seuraavasti: aikuissosiaalityö on yli 18-vuotiaiden *lapsettomien* aikuisten kanssa tehtävää sosiaalityötä. Aikuissosiaalityön palveluihin kuuluvat työryhmän mukaan päihdehuolto, toimeentulotuki, vammaispalvelut, mielenterveystyö, kuntouttava työtoiminta ja asumispalvelut. Palveluvalikoima vaihtelee eri kunnissa riippuen siitä, mitä edellä mainituista palveluista hoidetaan keskitetysti. Sosiaalihuoltolaki (2002/1134) määrittelee kuntien sosiaalihuollon tavoitteen seuraavasti: *sosiaalihuollon tavoitteena on edistää ja pitää yllä yksityisen henkilön, perheen ja ryhmän sosiaalista turvallisuutta ja toimintakykyä* (sosiaalihuoltolaki § 1). Toimintakyvyn edistäminen viittaa kuntouttavaan ajatteluun kaikessa kunnallisessa sosiaalihuollossa tehtävässä sosiaalityössä.

KUVIO 1. Aikuissosiaalityö 1990-luvulta 2000-luvulle (Liukko 2005).

Eeva Liukon mielestä (2006, 68) kaikkea aikuisten asiakkaiden kanssa tehtävää sosiaalityötä ei kuitenkaan tule pitää kuntouttavana sosiaalityönä. Liukko ymmärtää kuntouttavan sosiaalityön nimenomaan kunnallisen perussosiaalityön yhdeksi työorientaatioksi. Seuraava luettelo esittää hyvinkin kärjistetyksi, mitä kuntouttava sosiaalityö ei ole Liukon mielestä ja toisaalta mitkä ominaisuudet toisiinsa yhdistettynä tekevät siitä oman lähestymistapansa.

Liukon (2006, 68) mukaan kuntouttava sosiaalityö:

- ei ole huollollista sosiaalityötä, koska se tukee asiakkaan autonomiaa, vastuunottoa ja kykyä toimia tavoitteellisesti
- ei ole aktivointityötä, koska kuntouttavassa sosiaalityössä on kyse vakavasta syrjäytymisen uhkaa aiheuttavista elämäntilanteista, ei passiivisuudesta tai motivaation puutteesta
- ei ole byrokraatiatyötä, koska kuntouttava sosiaalityö kiinnittää erityistä huomiota yksilöllisiin tarpeisiin

- ei ole professiotyötä, koska kuntouttava sosiaalityö lähestyy erilaisia tietämisen ja asiantuntijuuden tapoja tasavertaisesti, arvottamatta
- ei ole kriisityötä, koska kuntouttava sosiaalityö vaatii aikaa ja pitkäjännitteistä työtettä
- ei ole asiakasohjausta, koska kuntouttava sosiaalityö ei ole asiakkaan ohjaamista eteenpäin muihin palveluihin ilman tukea ja seurantaa
- ei ole kontrollityötä, koska kuntouttava sosiaalityö edellyttää luottamusta ja tasavertaisuutta.

Liukon esittämien kuntouttavan sosiaalityön edellytysten mukaan kuntouttavan sosiaalityön asiakas nähdään autonomisena ja motivoituneena henkilönä, jonka kanssa tehdään yksilöllistä työtä kumppanina ja rinnalla kulkijana. Asiakas ei näin ole nopean ja yleensä lyhytkestoisien kriisityön asiakas, ei kontrollin ja byrokraattisten toimenpiteiden kohde vaan yksilö ja tasavertainen kumppani pitkäjänteisessä yhteistyössä. Työskentelyn kohteena eivät ole enää asiakkaan ongelmat, joiden mukaan asiakkaalle järjestetään palveluja. Työskentelyn keskiössä ovat sen sijaan asiakkaan voimavarat ja kuntoutukselliset tarpeet. Kuntouttavan sosiaalityön tavoitteena on Liukon mukaan elämänhallinta, ei työllistyminen. Ulkoisesta elämänhallinnasta (elämän perusedellytyksistä huolehtiminen) on siirrytty sisäiseen elämänhallintaan eli ajattelu- ja toimintamallien työstämiseen.

Perussosiaalityössä voidaan tuskin kokonaan päästä eroon byrokratiasta tai kontrolloinnista. Toimeentulotuki kuuluu ainakin vielä kunnallisen perussosiaalityön tehtäviin, eikä sitä ole ainakaan tutkimuspaikkakunnalla kokonaan siirretty pois sosiaalityöntekijöiden työtehtävistä. Aktivointiin liittyy lainsäädännön kautta kontrollin elementti, jota ei voitane poistaa. Liukon (emt.) luettelo nostaa kysymyksen, eikö professiotyössä voida käyttää uusia ja luovia menetelmiä ja uudenlaista kumppanuuteen perustuvaa asiantuntijuutta menettämättä työn professioluonnetta? Aktivoinnissa ja sosiaalityössä ei välttämättä ole aina mukana asiakkaan omaa motivaatiota, ainakaan alussa, mutta työskentelyn edetessä sitä kuitenkin voi ja on tarkoitus syntyä. Perussosiaalityössä tehtävässä aktivointityössä ei ole kyse aina asiakkaan motivoimattomuudesta, vaan juuri niistä vaikeista elämäntilanteista, joihin aktivointityössä pyritään vaikuttamaan. En näe siten, että aktivointi ja kuntouttava sosiaalityö olisivat jotenkin täysin erilaisia työorientaatioita ainakaan perussosiaalityössä.

Yleensä aktivointi ja kuntouttava sosiaalityö liitetäänkin toisiinsa. Matti Tuusan (2005, 46) ammatillisen lisensiaattityön haastattelussa eräs sosiaalityöntekijä oli sitä mieltä, että ”kuntouttavan sosiaalityön käsite on hyvä kytkeä aikuissosiaalityöhön, aktivointiin ja työllistämiseen. Käsitettä on turhaan vesitetty keskusteluissa, kun todetaan, että kaikki sosiaalityöhön on kuntouttavaa ja näin siltä katoaa pohja”. Tuusan lisensiaattityön nimikin on ”Kohti kuntouttavaa sosiaalityötä. Aktivointi ja työllistymisen tukeminen sosiaalityön ammattikäytännönä kunnissa”. Kuntouttava sosiaalityö halutaan monissa yhteyksissä käsittää ennen kaikkea aktivointiin ja pitkäaikaistyöttömyyteen liittyvänä sosiaalityönä.

Raunio (2000, 172–173) huomauttaa, että syrjäytymistä ehkäisevä kuntouttava sosiaalityö on tärkeä, mutta monien sosiaalityön asiakkaiden kohdalla elämän ongelmien kokonaisuutta yksinkertaistava linjaus. Raunion mukaan toimintalinjoja sosiaalityölle visioitaessa on paitsi kannettava huolta asiakkaiden integroitumisesta työmarkkinoille myös pidettävä mielessä sosiaalityön kentältä kantautuneet viestit siitä, miten ihmisten elämänongelmat ovat paitsi lisääntyneet myös vaikeutuneet. Aktivointityöhön panostaminen ei saa johtaa perinteisemmän ihmisten vaikeiden elämän ongelmien selvittämiseen keskittyvän työn pitämiseen vähemmän kiinnostavana ja tärkeänä.

Eeva Liukko (2006, 5–8) on tarkastellut aikuisuuden perussosiaalityön lähestymistapoja, joiden kattokäsitteiksi hän hahmottaa muutostyön ja huollollisen sosiaalityön (ks. taulukko 4). Muutossosiaalityötä ja huollollista sosiaalityötä Liukko kutsuu niiden kokonaisvaltaisuuden vuoksi sosiaalityön ammattikäytännöiksi, sillä ne määrittävät sosiaalityön kohteen, tavoitteen ja arvot toisistaan eroavalla tavalla. Huollollisessa sosiaalityössä tuki on vastikkeetonta ja työn tavoitteena on varmistaa ihmisarvoinen elämä, ei kuntoutuminen tai aktivoituminen. Muutossosiaalityö taas tukee asiakasta saamaan toivotun parannuksen elämäntilanteeseensa, jolloin työskentely on suunnitelmallista ja tavoitteellista. Liukon mielestä ammattikäytäntö tarjoaa työskentelyyn vision, kun taas työorientaatio tarkoittaa konkreettista sosiaalityön prosessia rakentavaa metodista toimintamallia (ks. Eskola 1991, 54–75).

TAULUKKO 4. Aikuisuuden perussosiaalityön lähestymistapoja ammattikäytäntöjen kehikossa (Liukko 2006, 7-8).

Ammattikäytäntö
Huollollinen sosiaalityö Muutossosiaalityö
Työorientaatio
Byrokraatiatyö Kriisityö Professiotyö Aktivointityö
Työmenetelmä
Palveluohjaus Psykososiaalinen työ Verkostotyö Sosiaalinen kuntoutus
Työväline
Kontrollityö Asiakasohjaus

Kuntouttavaa sosiaalityötä ei ole sisällytetty tähän taulukkoon, mikä kuvaa sitä, että kuntouttava sosiaalityö on vasta tulossa tai sitä yritetään vähitellen tuoda perussosiaalityön kentälle yhdeksi työorientaatioksi. Liukon (2006, 15) mukaan kuntouttava sosiaalityö voi jäädä myös pelkäsi terminologiseksi kikkailuksi, ilman merkityksellistä sisältöä, jos sen kehittäminen uudeksi työtavaksi ei onnistu tai jää puolitiehen. Liukko (emt., 9) ymmärtää psykososiaalisen työn työmenetelmäksi, jota voidaan käyttää sekä huollollisessa sosiaalityössä että muutossosiaalityössä. Työmenetelmiä ja työvälineitä on esitetty taulukossa vain esimerkinomaisesti. Liukko (emt., 70) toteaaakin, että kuntouttavan sosiaalityön työmenetelmiä on kehitettävä työn vaativuutta vastaavalla tavalla.

Eeva Liukon (ks. kuvio 1) mukaan sosiaalinen kuntoutus voi olla osa kuntouttavan sosiaalityön prosessia. Kuntouttava työtoiminta voidaan ymmärtää sosiaalisena kuntoutuksena. Kaikki asiakkaat eivät kuitenkaan kykene kuntouttavaan työtoimintaan. Mitä sosiaalisen kuntoutuksen mahdollisuuksia perussosiaalityössä voidaan tarjota sellaisille asiakkaille, jotka eivät kykene kuntouttavaan työtoimintaan, mutta jotka kuitenkin tarvitsisivat sosiaalista kuntoutusta? Yhden esimerkin tarjoaa Helsingissä toteutettu Pyörre-projekti (2002–2004), jossa kehitettiin ryhmämuotoista ja toiminnallista sosiaalityöntekijöiden vetämää sosiaalista kuntoutusta sellaisille asiakkaille, jotka eivät

kykene osallistumaan kuntouttavaan työtoimintaan. Projektin tavoitteena oli luoda ryhmämuotoinen työmalli yksilökohtaisen sosiaalityön rinnalle perussosiaalityöhön. (Kuusela & Kvick 2004.) Yleensä sosiaalisen kuntoutuksen ryhmät kuten nuorten elämäntilantaryhmät ovat muiden tahojen tuottamia eikä ryhmämenetelmiä ole Suomessa yleisesti käytetty perussosiaalityössä.

Matti Tuusa (2005, 35) määrittelee sosiaalisen kuntoutuksen prosessiksi, jonka tavoitteena on sosiaalisen toimintakyvyn saavuttaminen. Tällä tarkoitetaan henkilön kykyä selviytyä erilaisista sosiaalisista tilanteista ja toimia erilaisten yhteisöjen jäsenenä ja hänen oikeuttaan saavuttaa paras mahdollinen osallistuminen yhteiskuntaan. Tuusan (emt., 86) mielestä sosiaaliseen kuntoutukseen painottuva toiminta tulisi toteuttaa sosiaalitoimessa, kun taas työvoimanpalvelukeskuksissa asiakastyö määrittyisi selkeämmin työllistymistavoitteisen toiminnan ympärille.

Vappu Karjalaisen (2004, 22) mielestä elämäntilannetta kohentavan sosiaalisen kuntoutuksen kehittämissä ollaan vielä kokeilu- ja etsintävaiheessa. Paikallisuus, yksilöllinen tukiprosessi, vertaistuki ja subjektivoitumisen tukeminen ovat menetelmäkehittelyn peruslähtökohtia. Menetelmissä korostuvat verkostomaiset lähestymistavat ja dialogiset käytännöt.

Jorma Sipilä (1996, 237) jakaa sosiaalityön asiakastyön muodot palvelutyöhön, byrokratiatyöhön ja psykososiaaliseen työhön. Toisin kuin byrokratiatyö, psykososiaalinen työskentely perustuu elämäntilanteen yksilöllisiin piirteisiin kunkin asiakkaan kokemuksista käsin ymmärrettynä. Psykososiaalinen työskentely tähtää ihmisen ajattelu- ja toimintatapojen muutokseen (Granfelt 1993, 194–198). Psykososiaalisella otteella yritetään tavoittaa integroitunut käsitys psykologisesta ja yhteiskunnallisesta ihmisestä eli pyritään estämään ajattelun ja toiminnan ylikorostunut kohdentuminen yhtäältä ihmisen sisäiseen maailmaan ja toisaalta yhteiskunnallisiin suhteisiin. Keskeinen lähtökohta on asiakkaan minuuden vahvistaminen ja toisaalta asiakkaan auttaminen löytämään tukea sosiaalisista verkostoista. Asiakkaan ajattelu- ja toimintatapojen muuttaminen perustuu aina myös konkreettisiin resursseihin, palveluihin ja taloudellisiin etuuksiin, mikä selkeimmin erottaa psykososiaalisen sosiaalityön psykoterapiasta. (Granfelt 1993, 212–217.)

Sosiaalityö hyvinvointipolitiikan välineenä 2015 -toimenpideohjelmassa kuntouttava sosiaalityö on nähty sosiaalityön yhtenä työorientaationa, jolla tarkoitetaan kaikkea yksilöiden kanssa tehtävää sosiaalityötä (Sarvimäki 2005). Sarvimäen mukaan sosiaalityössä on aina kyse tavoitteellisesta muutostyöstä, joka perustuu asiakkaan omiin voimavaroihin ja voimaantumiseen. Hänen mielestään kuntouttavan sosiaalityön käsitettä ei ole tarpeen kytkeä pelkästään aktivointiin ja työllistämiseen liittyvään työskentelyyn. Tämän näkemyksen mukaan kuntouttava sosiaalityö nouseekin erilaisten asiakasryhmien yksilökohtaisen työskentelyn kattokäsitteeksi. Kaikkea yksilökohtaista asiakastyötä kutsuttaisiin kuntouttavaksi sosiaalityöksi riippumatta siitä, tehdäänkö työtä lapsiperheiden, nuorten, aikuisten tai vanhusten kanssa tai ilmiöpohjaisesti mielenterveys-, päihde- tai vammaistyössä. Muut työorientaatiot olisivat rakenteellinen sosiaalityö ja yhteisötyö. Tämän näkemyksen mukaan kaikki yksilöiden ja perheiden kanssa tehtävä asiakastyö olisi lopulta kuntouttavaa sosiaalityötä.

4.2 Aktiivinen sosiaalipolitiikka kunnallisessa perussosiaalityössä

Lamavuosien jälkeen työttömyys on Suomessa laskenut 1990-luvun huippuvuosista, mutta samalla maahamme on muodostunut pitkäaikais- ja toistuvaistyöttömien ryhmä, jonka työllistyminen on entistä vaikeampaa. Tilanteeseen on pyritty vaikuttamaan yhtäältä tehostamalla työvoimapolitiikkaa ja aktiivisen työvoimapolitiikan toimenpiteitä, toisaalta kehittämällä uusia niin sanottuja aktiivisen sosiaalipolitiikan toimenpiteitä, joilla erityisesti vaikeimmassa työllisyysasemassa olevien pitkäaikaistyöttömien tilanteeseen on yritetty vaikuttaa. (Ala-Kauhaluoma ym. 2004, 19) Aktiivisen sosiaalipolitiikan kohderyhmä käsittää ne työikäiset ja työhön kykenevät henkilöt, joiden työllistyminen on vaikeaa joko iän, vamman tai muun syyn vuoksi ja jotka eivät työllisty yksinomaan työvoimahallinnon käytettävissä olevin keinoin (Aktiivinen sosiaalipolitiikka 1999, 5).

Aktivointi on yleiskäsite, joka kuvaa uutta työttömyyden ja syrjäytymisen vastaista politiikkaa. Pitkäaikaistyöttömyys ja siitä seuraava riippuvuus toimeentuloturvasta pyritään katkaisemaan erilaisin aktivoivoin ja kuntouttavain toimenpitein. Aktivointi on osa kansainvälistä työttömyyden ja syrjäytymisen vastaista politiikkaa, jossa oikeus vähimmäisturvaan kytketään entistä tiiviimmin työhön. Aktivointi on eurooppalainen käsite, joka on nähty enemmänkin uusien mahdollisuuksien luomisena työttömille, kun

taas anglosaksinen ”workfare” tarkoittaa velvoittavia aktivointiohjelmiä, joissa toimenpiteisiin osallistuminen on toimeentuloturvan ehto. Molempia käsitteitä käytetään, ja useimmissa aktivointiohjelmissä sovelletaan sanktioita. Aktivoinnissa korostuu se, että työttömällä ei ole vain oikeuksia vaan myös velvollisuuksia. Sosiaaliturvan tehtäväksi nähdään työhön kannustaminen ja syrjäytymisen ehkäisy, ei vain toimeentulotuen jakaminen. (Keskitalo & Mannila 2002, 197–198.)

Aktiivista sosiaalipolitiikkaa alettiin viedä kunnalliseen sosiaalitoimeen 1990-luvulla lainsäädännön kautta. Vuonna 1997 laadittiin toimeentulotukilaki (1997/1412), jonka mukaan työstä tai työvoimapoliittisesta toimenpiteestä kieltäytyminen saattoi väliaikaisesti alentaa asiakkaan toimeentulotuen perusosaa 20 ja jopa 40 prosenttia. Kyseessä oli negatiivinen kannustin, sanktio, jolle haettiin aktivoivaa ulottuvuutta edellyttämällä, että perusosan alentamisen yhteydessä on mahdollisuuksien mukaan laadittava suunnitelma asiakkaan itsenäisen suoriutumisen edistämiseksi. Toinen selkeä aktiivisen sosiaalipolitiikan ilmentymä on ollut laki kuntouttavasta työtoiminnasta (2001/189), joka tuli voimaan vuonna 2001. Aktiivinen sosiaalipolitiikka voimistui edelleen, kun työmarkkinatuen ja toimeentulotuen rahoitusta koskeva uusi lainsäädäntö eli työmarkkinatukiudistus tuli voimaan 1.1.2006 lukien. Sen yhtenä tavoitteena on kannustaa kuntia tehokkaaseen työttömyyden hoitoon (Kuntaliiton yleiskirje 24/80/2005).

Aktiivinen sosiaalipolitiikka on 1990-luvulta lähtien vahvistanut perussosiaalityön roolia työllistymiseen ja työttömyyteen liittyvissä kysymyksissä. Nimenomaan laki kuntouttavasta työtoiminnasta on liittänyt sosiaalityöntekijät aikaisempaa kiinteämmin aktivointiviranomaisten joukkoon (Jauhiainen 2005, 1). Tuusan (2005, 40) mielestä 2000-luvulla on luotu nimenomaan aktiivisen sosiaalipolitiikan keinoin paikallisia hallinnollisia ja organisatorisia raameja kuntouttavalle sosiaalityölle kuntien peruspalveluissa. Kuntouttava työtoiminta -lain arvioinnissa todetaan, että juuri aktivointityö on antanut sosiaalityölle kaivattua sisältöä ja suunnitelmallisuutta entisen toimeentulotukipainotteisen työn tilalle (Ala-Kauhaluoma 2004, 71).

Kirsi Juhila (2006, 49–64) erittelee sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välistä suhdetta muun muassa liittämisen- ja kumppanuussuhteena. Liittämissuhteessa sosiaalityöntekijöiden

roolina on integroida asiakkaita mukaan yhteiskunnan valtavirtaan ja asiakkaiden tehtävänä on puolestaan asettua integrointitoimenpiteiden kohteiksi. Selkeimmin tämä on nähtävissä aktivointityössä ja puheessa syrjäytymisestä ja elämänhallinnan saavuttamisessa.

Kun sosiaalityö ymmärretään kumppanuussuhteeksi, se tarkoittaa asiakkaiden ja sosiaalityöntekijöiden toimimista yhdessä, yhteisesti neuvoteltuja tilannearvioita ja tavoitteita. Lähtökohta hajottaa perinteisen, edellä kuvatussa liittämssuhteessa läsnä olevan asiantuntijuusasetelman, jossa sosiaalityöntekijä yhteiskunnan valtavirran edustajana tietää, mikä on asiakkaalle hyväksi. (Juhila 2006, 103–117.) Kumppanuuteen perustuva suhde istuu hyvin Anthony Giddensin (1991, Juhilan 2006, 117 mukaan) näkemykseen siitä, että jälkitraditionaalisen yhteiskunnan keskeinen ominaisuus on se, että identiteetistä on tullut refleksiivinen projekti. Tällä hän tarkoittaa sitä, että kysymykset 'kuka minä olen' ja 'millainen on elämäni' ovat jatkuvasti ajankohtaisia, uudelleen neuvoteltavissa ja monikkomuotoisesti vastattavissa. Tästä näkökulmasta sosiaalityö hahmottuu suhteeksi, jossa työntekijä ja asiakas työstävät yhdessä erilaisia elämänpoliittisia ratkaisuja ja valinnanmahdollisuuksia. Liukon (2006, 68) mielestä kumppanuuteen perustuva suhde kuvaa kuntouttavan sosiaalityön perustaa.

Ala-Kauhaluoma ym. (2004, 30) pitävät kuntoutukseen viittaavaa käsitettä lain nimessä ongelmallisena, koska lailla on laaja kohderyhmä: työmarkkinatukea saavat työttömät ja toimeentulotukea työttömyyden johdosta saavat henkilöt. Lähtökohtaisesti kyse on siis henkilöistä, jotka ovat työkykyisiä. Kun laki kuntouttavasta työtoiminnasta tuo kuntoutuksen näkökulman aktivointiin, vaarana on, että työttömyyttä ei vain yksilöllistetä vaan se määritellään myös vajaakuntoisuudeksi. Yleensä pitkäaikaistyöttömien peruspalveluista puhuttaessa ei puhuta kuntoutuksesta vaan työllistämisestä. Lain nimen on todettu kuvaavan huonosti sen sisältöä; vain pieni osa aktivointiin osallistuvista osallistuu kuntouttavaan työtoimintaan. Työttömien aktivointi -raportissa (emt., 211) suositellaankin lain nimen muuttamista esimerkiksi ”laiksi aktivointiyhteistyöstä”.

Aktivointia voidaan perustella sillä, että ihmisiä autetaan yksilöllisesti löytämään uusia polkuja elämässään. Toisaalta aktivointi voidaan ymmärtää uudeksi tavaksi hallita kansalaisia. Saastamoisen (2001, 182–183) mukaan kansalaisuus ei ole enää annettu oikeus, vaan asema, joka on omilla teoilla aktiivisesti lunastettava. Jotta voi saada

työttömyyskorvausta (tai toimeentulotukea), työttömyydestä on tehtävä mahdollisimman paljon työssä olemisen kaltaista esimerkiksi käymällä jatkuvasti erilaisia kursseja. Starrin ja Jönsson (2000, 210–211) puhuvat niin sanotusta uudesta paternalismista, josta he pitävät osoituksena esimerkiksi Ruotsin vuonna 1998 voimaantullutta sosiaalihuoltolakia, jossa toimeentulotuen hakijoita voidaan velvoittaa osallistumaan erilaisiin aktivointitoimenpiteisiin.

Eurooppalaisessa syrjäytymiskeskustelussa on herätelty kysymystä, voisiko hyvinvointivaltion korostuneen työllistymisväylän ohella suunnata voimavaroja myös yksilöiden itseorganisoidumisen ja kokeellisten elämänmuotojen kehittelyyn, kuten yksilön elämän kannalta mielekkäisiin kolmannen sektorin vaihtoehtoihin toimintoihin. Yhteiskunnassa olisi avoimesti kysyttävä, onko mieltä edellyttää vaikeassa työttömyystilanteessa olevilta kansalaisilta niin vahvasti työelämälähtöisiä ratkaisuja. (Karjalainen 2004, 17.) Suomessa on noin 70 000–80 000 pitkäaikaistyötöntä, jotka ovat juuttuneet pysyvään työttömyyteen, samanaikaisesti kun työelämän osaamisvaatimukset ovat nousseet. Onko heille ylipäänsä mahdollista löytää töitä vai pitäisikö heidän kohdallaan riittää tavoitteeksi kunniallinen työmarkkinoilta syrjässä eläminen (esim. Tuusa 2005; Lindqvist 2006)?

Miten sosiaalityössä voidaan perustella sitä, että perustaltaan rakenteelliset ongelmat, esimerkiksi pitkäaikaistyöttömyys, käsitellään aktivointia tai kuntouttavaa sosiaalityötä vaativana yksilötason ongelmana? Aktivointi sinänsä ei tuo lisää työpaikkoja. Antti Särkelä (2001, 16) vastaa, että monien sosiaalisten ongelmien alkuperäisten syiden poistaminen (esimerkiksi työttömäksi jääminen) tai ulkoisten olosuhteiden muuttaminen eivät välttämättä parantaisi asiakkaan tilannetta. Asiakkaalle on voinut kasautua monenlaisia elämän ongelmia, joiden purkamiseen tarvitaan pitkäjänteistä työskentelyä asiakkaan kanssa. Särkelän mukaan sosiaalisessa auttamistyössä keskeisintä on auttaa asiakasta toimimaan elämäntilanteessaan jotenkin toisin, suotuisemmalla tavalla. Aktivoinnilla ja muilla konkreettisilla toimenpiteillä, esimerkiksi kuntouttavan työtoiminnan kautta mahdollistuu toisenlaisen elämäntavan opettelu. Sitä kautta asiakkaalle voi syntyä uutta ajattelua ja motivaatiota. Tietysti on merkitystä sillä, minkälaista kuntouttava työtoiminta on sisällöltään; asiakkaan on voitava tuntea toiminta itsensä kannalta merkitykselliseksi ja mielekkääksi.

Tutkimuspaikkakunnalla perussosiaalityön kuntouttavaa sosiaalityötä tehdään ainakin tämän aineiston valossa pääasiassa ammattikouluttamattomien ja työttömien nuorten kanssa. Suurimmalla osalla havainnointiin osallistuneista oli taustalla keskenjääneitä ammatillisia koulutuksia, työharjoittelujaksoja tai kuntouttavaa työtoimintaa. Perussosiaalityössä työskennellään siis sellaisten nuorten kanssa, joiden ensimmäiset yritykset siirtyä koulutukseen tai työelämään ovat suurelta osin kariutuneet.

Kuntouttavan työtoiminnan lain keskeinen interventio on työvoimaviranomaisen ja sosiaaliviranomaisen yhdessä työttömän kanssa laatima aktivointisuunnitelma. Viranomaiset ovat velvollisia kutsumaan työtön aktivointisuunnitelman laadintaan tietyn työmarkkinatuen ja toimeentulotuen saamisajan jälkeen. Työttömät ovat velvollisia osallistumaan suunnitelman laadintaan. Aktivointisuunnitelmanevottelun tuloksena on kirjallinen osapuolten allekirjoittama suunnitelma, jonka toteutuminen tarkistetaan määrääjoin. Aktivointisuunnitelmassa arvioidaan aikaisempien toimenpiteiden ja suunnitelmien toteutumista, selvitetään nykyinen tilanne sekä sovitaan toimista, joilla henkilön työllistymismahdollisuuksia parannetaan. Aktivointisuunnitelmaan voi sisältyä kuntouttavaa työtoimintaa ja tarpeen mukaan sosiaali- ja terveystalveluja. Aktivointisuunnitelman on tarkoitus muodostaa asteittain etenevä polku kohti työelämää. Toimenpiteiden tavoitteena on yhtäältä edistää työttömien työllistymistä ja toisaalta aktivoida ja kuntouttaa jo pitkään työttömänä olleita syrjäytymistä ehkäisten. Tavoitteen taustalla on ajatus siitä, että hyvä elämänhallinta, elämänlaatu, työkyky ja aktiivisuus edistävät työttömän työmarkkinaresursseja ja siten mahdollisuuksia kiinnittyä työmarkkinoille. (Ala-Kauhaluoma ym. 2004, 23.)

Tässä tutkimuksessa en tutki kuntouttavaa työtoimintaa käytäntönä. En tutustunut kuntouttavan työtoiminnan työpisteisiin, joita tutkimuspaikkakunnalla oli useita. En myöskään tutustunut asiakkaiden aktivointisuunnitelmiin enkä muihin kirjallisiin asiakkaita koskeviin dokumentteihin. Asiakkaiden ja sosiaalityöntekijöiden keskusteluissa kylläkin puhutaan kuntouttavasta työtoiminnasta, arvioidaan toteutunutta kuntouttavaa työtoimintaa, suunnitellaan tulevaa, mietitään sopivaa kuntouttavan työtoiminnan paikkaa, motivoidaan ja perustellaan mielipiteitä. Keskityn siis keskusteluihin kuntouttavasta työtoiminnasta, sillä ne ovat neuvotteluita, joissa syntyy (enemmän tai vähemmän) yhteisesti jaettu näkemys kuntouttavan työtoiminnan aloittamisesta tai jostain muusta asiakkaan aktivointia tukevasta toimenpiteestä tai palvelusta.

4.3 Sosiaalityöntekijöiden näkemyksiä kuntouttavan sosiaalityön käsitteestä

Ensimmäisissä keskusteluissa tutkimuksen yhteyshenkilöiden kanssa syksyllä 2003 kävi ilmi, että kuntouttavan sosiaalityön käsitettä ei ole määritelty paikallisesti, sillä edes yhteyshenkilöillä ei ollut tarkkaa kuvaa, mitä sillä itse asiassa tarkoitetaan. Vuoden 2003 syksyllä, kun aloitin tutkimussuunnitelman tekemistä, ei kuntouttavan sosiaalityön käsitteestä löytynyt juurikaan tutkimuskirjallisuutta eikä määritelmiä. Joten ei ole ihme, että käsite aiheutti kentällä hämmennystä. Koko tutkimusprosessi lähti liikkeelle kysymyksestä, miksi kuntouttavan sosiaalityön käsitettä käytetään, jos ei tiedetä, mitä sillä tarkoitetaan eivätkä työntekijät edes halua sitä käyttää. Tutkimusprosessin kuluessa kuntouttavasta sosiaalityöstä on kirjoitettu paljon ja käsitettä on myös yritetty määritellä tarkemmin. Lisäksi aikuisten parissa tehtävää sosiaalityötä on kehitetty erilaisissa projekteissa¹. Sosiaalityön tutkimuksen päivillä (9.2.2006) kuntouttavan sosiaalityön työryhmän tiivistelmässä todettiin, että ”uudet lähestymistavat kuten kuntouttava sosiaalityö, hakevat omaa paikkaansa ammattikäytäntöjen kentällä, ja että 2000-luvun haasteena onkin implementoida kuntouttavaa ajattelua ja menetelmiä kunnalliseen aikuisuuden perussosiaalityöhön”.

Tutkimuksen yhtenä tavoitteena on ollut pohtia, kuvaako kuntouttavan sosiaalityön käsite sitä, mitä perussosiaalityössä tehdään. Havainnointijakson aikana keskustelua käsitteen merkityksestä syntyi muutamien sosiaalityöntekijöiden kanssa. Ryhmähaastattelussa kysyin vielä kokoavasti sosiaalityöntekijöiltä, mitä he ajattelevat siitä, että perussosiaalityössä käytetään kuntouttavan sosiaalityön käsitettä.

¹ Etelä-Suomessa on 2000-luvulla ollut useita aikuissosiaalityön kehittämishankkeita, joissa sosiaalityöntekijät ovat itse olleet kehittämistyössä mukana ja tavoitteena on ollut vaikuttaa aikuissosiaalityön käytäntöjen ja työmenetelmien kehittämiseen. Aktivoiva ja kuntouttava työote aikuissosiaalityössä (AKU) -hankkeessa Espoon, Helsingin ja Vantaan kaupungissa vuonna 2004 kehitettiin konkreettisia työvälineitä aikuisten kanssa tehtävään sosiaalityöhön (Luhtasela 2004). Heikki Waris- instituutin Sosiaalisen muutostyön kehittämishanke (1.5.2005–30.4.2007) keskittyy myös aikuissosiaalityön sisällölliseen kehittämiseen tavoitteena kehittää sosiaalisen muutostyön työtapaa, työmenetelmiä ja välineitä toimintatutkimuksen lähtökohdista. (Sosiaalisen muutostyön kehittämishanke 2005.)

Mun mielestä se ehkä vähän leimaa tai antaa jotenkin sellaisen invalidisoivan kuvan niinku meidän asiakkaista. Se että kuntouttava sosiaalityö että jotenkin se on vähän leimaava nimitys että joskus jotkut asiakkaat on kommentoinu sitä että en mä mitään kuntoutusta tarvii että se että heti on sellainen leima otsassa että mä oon nyt tässä kuntoutuksen piirissä että. (rh, 1)

Se kuntouttava jotenkin sekoittuu kun niin monissa paikoissa on kuntoutusohjaajia ja se niin kuin nimikkeenä ihmiset mieltää sen jotenkin sairaalamaailmaan. (rh, 1)

Sekaannusta ja hämmennystä aiheuttaa nimenomaan kuntouttavan sosiaalityön käsitteen viittaaminen kuntoutukseen, mikä taas yleisesti ymmärretään osaksi terveydenhuollon maailmaa. Tutkimuspaikkakunnan tiedotuslehti tiedotti keväällä 2004 kaupungissa tapahtuneesta organisaatiomuutoksesta. Otsikossa sanottiin, ”Toimeentulotuki ja kuntoutus X-kadulle”. Tekstin lukeminen paljasti, että kuntoutuksella tarkoitettiin kuntouttavaa sosiaalityötä. Tällaiset kömmähdykset eivät ainakaan ole omiaan selkeyttämään käsitteen sisältöä kaupungin asukkaille.

Ihan sama kuin se kuntouttava työtoiminta niin monet nuoret sanoo, että he ei lähde kuntouttavaan työhön, et samalla lailla tää kuntouttava sosiaalityö niin mun mielestä se on molemmissa niinku se sana ei sovi et se antaa tosiaan ihan väärän kuvan. (rh, 1)

Sosiaalityöntekijät kertoivat, että perussosiaalityötä on tehty aikuisten kanssa kuntouttavan sosiaalityön nimikkeellä vuodesta 2001 lähtien, jolloin laki kuntouttavasta työtoiminnasta astui voimaan. Työntekijät arvelivat, että käsite kuntouttava sosiaalityö onkin otettu laista termin merkitystä sen tarkemmin miettimättä.

Ja se on silloin tullut kun tuli voimaan tää laki kuntouttavasta työtoiminnasta niin silloinhan tää nimike tuli meille, et se tavallaan niinku et me ruvetaan aktivoimaan nuoria ja muuta vaikka tähän kuuluu paljon muutakin. (rh, 1)

Että kyllä se päätekijä on ollut tuo, että se nimike meille on aika lailla tempastu siitä laista, siitä laki kuntouttavasta työtoiminnasta ja kerta sosiaalityöntekijän pitää siihen osallistua nimenomaan nuorten aktivointisuunnitelmien tekoon niin sieltä se on tullut ja sitä ei ole välttämättä mietitty sitten kauhean pitkälle että mitä se vois kattaa, että tietynlainen sopimus siitä nimikkeestä kuitenkin, mutta ei ne varmaan mitään kiveen kirjoitettuja ole mitkään tittelit sinänsä. (rh, 1)

Kukaan sosiaalityöntekijöistä ei ollut sitä mieltä, että kuntouttava sosiaalityö olisi tällä hetkellä osuva käsite kuvaamaan asiakkaiden kanssa tehtävää perussosiaalityötä. Kuntouttavan sosiaalityön katsotaan olevan vain osa tämän hetkistä tehtäväkenttää. Vaihtoehtoisia nimikkeitäkin oli mietitty.

Me mietittiin, että jos se olis aikuissosiaalityö (...) niin miten se asiakasmäärä taas pysyis jotenkin hallittavana. Mutta ei varmaan keksitty parempaakaan. (rh, 1)

Eli mun oma mielipide on, että se ei oikein välttämättä hirveen hyvin kuvaa ainakaan ulospäin sitä meidän työtä. Tai ihmiset, jotka ei tiedä välttämättä meidän työstä saattaa käsittää väärin tai saada ehkä semmoisia vääränlaisia miellelyhtymiä siitä, mitä se meidän työ on, että sitä on aina silloin tällöin mietitty, että pitäiskö sitä jollain lailla sitten ihan muuttaa, että mieluummin puhuu aikuissosiaalityöstä. (rh, 1)

Sosiaalityöntekijöillä on sellainen käsitys, että käsite on otettu aikuisten kanssa tehtävään sosiaalityöhön ikään kuin vahingossa, kun muutakaan kuvaavampaa käsitettä ei keksitty. Aikuissosiaalityön käsitettä oli mietitty, mutta ilmeisesti sana aikuinen taas viittaa niin laajaan ryhmään potentiaalisia asiakkaita, että sitä ei ole pidetty hyvänä vaihtoehtona. Mielenkiintoista on, että Helsingissä ei ole haluttu ottaa käyttöön aikuissosiaalityön käsitettä, koska käsite voisi harhaanjohtavasti profiloida sosiaalityön yksinomaan syrjäytyneiden aikuisten palveluksi (Maahi 2004, 9). Helsingissä on alettu käyttää muutossosiaalityön käsitettä erotukseksi sosiaaliturvatyöhön.

Tein kenttätutkimuksen tutkimuspaikkakunnalla toteutettujen organisaatiomuutosten aikoihin, jolloin keskustelujen painopiste oli näiden muutosten aiheuttamissa seurauksissa, eikä työn sisällöistä ja menetelmien kehittämisestä osallistumissani palaverissa juurikaan keskusteltu. Sosiaalityöntekijöiden mukaan ennen organisaatiomuutosta palaverissa keskusteltiin kuitenkin nimenomaan kuntouttavan sosiaalityön sisällöstä ja siitä, mitä kuntouttava sosiaalityö on ja miten sitä tehdään. Pitkäjänteistä kehittämistyötä kuntouttavan sosiaalityön puolella ei kuitenkaan ole ollut. Sosiaalityöntekijöiden mielestä kehittämistyön esteenä ovat olleet jatkuvasti vaihtuneet esimiehet, jolloin päävastuu työnsisältöjen miettimisessä on jäänyt työntekijöille.

Sosiaalityöntekijät kertoivat etenkin alussa asiakkaiden yhdistäneen kuntoutuksen sairaalamaailmaan ja ylipäänsä terveydenhuoltoon. Myöskään työntekijät eivät vaikuttaneet innostuneelta kuntoutuksen käsitteen liittämistä perussosiaalityöhön. Voiko ”kuntoutuksen” mukaan ottaminen kuitenkin tuoda sosiaalityöhön jotain uutta ja mitä se voisi olla? Tarkastelen seuraavaksi, miten kuntoutus määritellään ja sitä kautta etsin yhteyksiä kuntoutuksen ja sosiaalityön välillä.

4.4 Kuntoutuksen muuttuvat määritelmät

Kuntoutusta koskevissa keskusteluissa todetaan usein, että kuntoutuksen määrittely on vaikeaa ja kuntoutuskäsite epäselvä. Kuntoutuksen käsite on sidottu aikaan ja paikkaan ja yhtäläillä sosiaalinen konstruktio kuin sosiaalityökin. Molemmat ovat sidoksissa eri ajankohtien yhteiskunnallisiin tarpeisiin. Toisen maailmansodan jälkeen kuntoutuksen tavoitteena oli saattaa sodassa tai tapaturmassa vaikeasti vammautunut takaisin työelämään. Kuntoutus käsitettiin terveydenhuollon jälkihoidollisena vaiheena. Maailman terveysjärjestö WHO määritteli vuonna 1969 kuntoutuksen lääkinällisten, sosiaalisten, kasvatuksellisten ja ammatillisten toimenpiteiden koordinoituksi kokonaisuudeksi, jolla pyritään kohentamaan yksilön toimintakyky parhaalle mahdolliselle tasolle. Työkeskeinen näkökulma laajeni näin yleisempään toimintakykyyn.

Vuonna 1981 WHO taas kiinnitti määritelmässään huomiota siihen, että kuntoutus ei tähtää vain vammaisten tai vajaakuntoisten henkilöiden valmentamiseen sopeutumaan ympäristöönsä, vaan kohdistuu myös heidän välittömään ympäristöönsä ja koko yhteiskuntaan, tavoitteenaan lisätä sosiaalista integraatiota. 1980-luvun kuntoutusmääritelmien yhteisöllisestä painotuksesta siirryttiin 1990-luvulla yksilön autonomian ja itsenäisyyden korostamiseen. Esimerkiksi Yhdistyneiden Kansakuntien vuoden 1993 yleiskokouksen päätösasiakirjassa kuntoutus määritellään prosessiksi, jonka tavoitteena on vammaisen tai vajaakuntoisen henkilön mahdollisimman itsenäinen elämä. (Järvikoski & Härkäpää 2001, 30–33.)

Kuntoutustoiminnassa on tapahtunut laajenemista sekä vertikaalisesti (kuntoutuspalvelujen määrällinen lisääntyminen) että horisontaalisesti (uudet asiakasryhmät kuntoutuksen piiriin). Kuntoutustarpeen perustana olevien sairauksien kirjo on tällä hetkellä

huomattavasti monipuolisempi kuin toisen maailmansodan jälkeen. Kuntoutus on myös varhaistunut muuttuen enemmän ennaltaehkäisevään suuntaan. Kuntoutuksen laadullinen laajentuminen on terveydenhuollossa koskettaa kysymystä, määräytyvätkö osallisuus ja oikeutus kuntoutukseen aina sairauden tai vamman aiheuttamien ongelmien perusteella vai voidaanko kuntoutuskäsitteellä tarkoittaa myös muiden syrjäytymisvaarassa olevien ryhmien esimerkiksi pitkäaikaistyöttömien toiminta- ja työkykyisyyden ja hyvinvoinnin ylläpitoa ja palautusta. (Härkäpää & Järvikoski 2001, 32–34.)

Härkäpää ja Järvikoski (1995, 21) ovat määritelleet kuntoutuksen 1990-luvun puolivälissä laaja-alaisemmaksi kuin mitä WHO ja YK ovat tehneet. Heidän määritelmässään kuntoutusta ei ole rajattu pelkästään sairauden tai vamman aiheuttamiin ongelmiin: ”Kuntoutus on suunnitelmallista ja monialaista toimintaa, jonka yleistavoitteena on auttaa kuntoutujaa toteuttamaan elämänprojektejaan ja ylläpitämään elämänhallintaansa tilanteissa, joissa hänen mahdollisuutensa sosiaaliseen selviytymiseen ja integraatioon ovat sairauden tai muiden syiden vuoksi uhattuna tai heikentyneet. Kuntoutus perustuu kuntoutujan ja kuntoutustyöntekijän yhteistyössä laatimaan suunnitelmaan ja jatkuvaan prosessin arviointiin. Kuntoutukseen kuuluu yksilön voimavaroja, toimintakykyisyyttä ja hallinnan tunnetta lisääviä sekä toimintamahdollisuuksia parantavia toimenpiteitä ja se voi perustua sekä yksilö- että ryhmäkohtaiseen työskentelymalliin ja käyttää apunaan lähiyhteisöjen sosiaalisia verkostoja.”

Kuntoutuselonteossa (2002) kuntoutus määritellään samansuuntaisesti: ”Kuntoutus voidaan määritellä ihmisen tai ihmisen ja ympäristön muutosprosessiksi, jonka tavoitteena on toimintakyvyn, itsenäisen selviytymisen, hyvinvoinnin ja työllisyyden edistäminen. Kuntoutus on suunnitelmallista ja monialaista, usein pitkäjänteistä toimintaa, jonka tavoitteena on auttaa kuntoutujaa hallitsemaan elämäntilanteensa.”

Kuntoutuksen tavoitteiden määrittelyssä on kuljettu voittopuolisesta työllistymistavoitteesta kohti yleisempiä tavoitteita: parempaa toimintakykyä, sosiaalista integraatiota, itsenäisyyttä, elämänhallintaa ja elämänlaadun kohentumista. (Härkäpää ja Järvikoski 2001, 36). Kuntoutuksen lääketieteellisestä vajavuusparadigmasta on siirrytty kohti valtaistavaa tai ekologista toimintamallia. Siinä keskeistä on nähdä yksilö ympäristö- ja vuorovaikutussuhteissaan. Kuntoutuja on vahvemmin subjekti suhteessa muihin kanssatoimijoihin. Fyysisen ja psyykkisen kuntoutuksen lisäksi pyritään kehittämään

sellaisia osallistumismuotoja, jotka edistävät ja vahvistavat yksilön selviytymistä muuttuvissa koulutus-, työ- ja osallistumisyhteisöissä. (Karjalainen 2004, 29–30.)

Lähestyvätkö sosiaalista lähestymistapaa painottava kuntoutus ja kuntouttava sosiaalityö toisiaan? Ainakin taustateoriat ja uudet menetelmälliset kehittelyt vaikuttavat samantapaisilta. Elämänhallinta ja empowerment ovat keskeisiä käsitteitä molemmissa määrittelyissä.

Asko Suikkanen ja Keijo Piirainen (1995, 29) toteavat, että kuntoutuksen avulla pyritään yleensä tekemään eri tavoin vajaakuntoisista ihmisistä yhteiskuntakelpoisia ja siten saattamaan heidät ”normaaliuden maailmaan”. Asiakkaiden integroiminen yhteiskuntaan on yleisellä tasolla muotoiltu kuntoutuksen tavoite. Sipilä (1996, 61–62) on määritellyt sosiaalityön toimivan arkielämän jatkuvuutta ja normaalisuutta ylläpitävänä yhteiskunnan osajärjestelmänä. Työn motiivina ovat tällöin sekä materiaaliset hyötytavoitteet (pois tukiriippuvuudesta) että sosiaalisten normien ylläpitäminen. Sipilä katsoo, että arkielämän jatkuvuudesta hyötyvät sekä yhteiskunta että yksittäiset asiakkaat. Vaikka sosiaalityön normalistamistehtävää on kritisoitu, eikä sosiaalityötä toki voida rajata pelkäksi normalistamiseksi, sosiaalityöhön on aina kuitenkin liittynyt kontrollin elementti ja tämä on yksi seikka, mikä erottaa sosiaalityön kuntoutuksesta. Laki kuntouttavasta työtoiminnasta antaa mahdollisuuden velvoittaa alle 25-vuotiaat osallistumaan kuntouttavaan työtoimintaan. ”Keppiä” voidaan käyttää alentamalla toimeentulotuen perusosaa, mikäli asiakas ei ole halukas osallistumaan aktivointitoimiin. Ehkä kuntoutuksen puolella mahdollisiin yhteiskunnan hyödyn ja yksilön tavoitteiden välisiin eroihin ja ristiriitoihin on kuitenkin kiinnitetty vähemmän huomiota. Kuntoutuksen on ehkä ajateltu ilman muuta tukevan sekä yksilön että yhteiskunnan hyvää ja sen on ajateltu perustuvan vapaaehtoisuuteen ja asiakkaan omaan motivaatioon.

Härkäpään ja Järvikosken (2001, 36) mukaan lamavuosina kuntoutuksen suurena kysymyksenä oli, miten vähentää työttömyyden psykososiaalisia ja fyysisiä ongelmia, sosiaalista syrjäytymistä ja huono-osaisuutta. Vuosituhannen vaihteen jälkeen työvoimapulan uhka on kääntänyt painopistettä kohti työhön kuntoutuksen mahdollisuuksia. Laki kuntouttavasta työtoiminnasta on yksi osoitus kuntoutuskäsitteen laajentumisesta aktivoivaan ja työllistymistä edistävään suuntaan (Ala-Kauhaluoma ym. 2004, 31). Vappu Karjalaisen (2004, 16) mielestä pitkäaikaistyöttömien aktivointipolitiikasta voidaan tuskin

puhua ilman kuntoutuksen käsitettä. Kuntoutus pyrkii olemaan yksi vastausvaihtoehto pitkäaikaistyöttömyyden ja toisaalta työvoimapulan kysymyksissä.

4.5 Empowerment-ajattelu kuntouttavan sosiaalityön taustalla

Kuntouttava sosiaalityö on ammatillisessa lisensiaatinkoulutuksessa virallisesti käännetty englanniksi ”empowering social work”². Käsite ”empowering” viittaa empowerment-ajatteluun, joka saa suomennettuna monenlaisia versioita: valtaistava, voimaannuttava, toimintavoimaa lisäävä, voimavaralähtöinen jne. Yksiselitteistä suomennusta käsitteelle ei ole löydetty. Marjo Kurosen (2004, 277–279) mukaan eri suomennokset viittaavat myös erilaisiin teoreettisiin ja ideologisiin sitoumuksiin ja toiminnallisiin tavoitteisiin. Yksimielisyys vallitsee siitä, että empowermentissa on kyse prosessista, jossa ihmiset voivat parantaa elämänsä hallintaa ja kontrollia. Näkemyseroja eri suuntausten välillä on sen suhteen, millä tasolla valtaistumista tavoitellaan ja miten poliittisena se ymmärretään; nähdäänkö valtaistuminen yksilön toimintavallan tai -voiman lisääntymisenä vai enemmänkin kollektiivisena toimintana ja yhteiskunnalliseen alistukseen ja eriarvoisuuteen vaikuttamisena.

Kirsi Juhila (2006, 120) suomentaa empowermentin valtautumiseksi. Voimavaraistumisen käsite on Juhilan mielestä liian yksilölähtöinen, rakenteelliset tekijät sivuuttava. Valtauttaminen taas korostaa liikaa työntekijän tekemään työtä asiakkaan oman panoksen kustannuksella. ”Kuntouttavan” käsite herättää ainakin itsessäni kohteistavia mielikuvia. Kuntoutuksen puolella ei puhuta enää kuntouttamisesta vaan kuntoutumisen tukemisesta, eivätkä asiakkaat ole enää kuntoutettavia vaan kuntoutujia. Käsite kuntouttava (vrt. Juhilan valtauttaminen) viittaa siihen, että sosiaalityöntekijän tekemä sosiaalityö olisi sinänsä kuntouttavaa. Sosiaalityössä on mielestäni kuitenkin kyse lähinnä ihmisen kuntoutumisen prosessien tukemisesta, missä korostuu asiakkaan subjektiivisuus. Käsitteiden valinta ei ole yhdentekevää, sillä niihin on ladattuna monenlaisia merkityksiä. Toisaalta kun jokin käsite valitaan, sen on oltava selkeä ja ymmärrettävä.

² Kuntouttavan työtoiminnan englanninkielinen käännös on ”rehabilitative work experience”. Kuntoutus on englannin kielessä ”rehabilitation” ja kuntoutuksen sosiaalityö ”rehabilitative social work”.

Empowerment-käsite voidaan jakaa sisäiseen ja ulkoiseen (Liukko 2006, 51). Sisäisellä empowermentilla tarkoitetaan ihmisen psyykkisen toimintavoiman vahvistamista (ks. myös Rostila 2001, 15) ja ulkoisella suhdetta ulkoiseen ympäristöön, valtaan ja ympäristön esteiden poistamiseen eli yhteiskunnallisen toimintavoiman kasvattamista. Liukko (emt.) esittää, että erikoistuneissa kuntoutusjärjestelmissä edetään korkeintaan elämänhallinnan vahvistamiseen ja voimaantumiseen vamman, vian tai sairauden aiheuttaman haitan vähenemisen rinnalla. Kuntouttavassa sosiaalityössä voidaan edetä valtaistumisen alueelle. Tavoitteena on, että asiakas voi nähdä itsensä yhteiskunnallisena subjektina ja rakentavalla tavalla osana yhteiskuntaa.

Stephen M. Rosen (2004) soveltamalla empowerment-käsitteellä on asiakkaan tietoisuutta vahvistava ja myös erittäin radikaali ja vallitsevia valtarakenteita vastustava lataus. Rosen mielestä käsite on nykypäivänä vesittyntä ja on oltava tarkka empowerment-käsitteen erilaisten kontekstien suhteen. Voidaanko suomalaisen kuntouttavan sosiaalityön kohdalla puhua empowermentista vai pitäisikö suosiolla käyttää voimavarakeskeisyyttä, jolla viitataan pelkästään yksilön toimintavoiman lisäämiseen vailla poliittisia tavoitteita? Leena Luhtaselan (2005) mielestä voimaannuttavan (empowering) ja kuntouttavan sosiaalityön käsitteet ovat lähellä toisiaan. Vaikka kuntouttavan sosiaalityön käsitteestä puuttuu radikaali valtaistumisen elementti, hänen mielestään sitä voidaan käyttää synonyymina empowerment-termille.

Barbara Levy-Simon (1994, 8–24) on hahmotellut voimaannuttavan (empowerment-based) sosiaalityön elementtejä. Tärkeää voimaannuttavassa sosiaalityössä on hänen mukaansa usko ihmisen kyvykkyyteen kasvaa ja muuttua. Keskeistä on asiakas-työntekijäsuhteen perustuminen kumppanuuteen ja luottamukseen sekä keskittyminen asiakkaan vahvuuksiin ja kykyihin. Asiakas on subjekti ja aktiivinen toimija. Työn painopisteenä on sekä yksittäinen asiakas että hänen ympäristönsä. Voimaannuttavan sosiaalityön tuloksena asiakas osallistuu yhteiskuntaan henkilökohtaisella, poliittisella ja sosiaalisella tasolla.

Sosiaalityö on Tuusan (2005, 37) mielestä mielletty perustaltaan muutostyöksi, jonka avulla tuetaan asiakkaiden itsenäisyyttä ja elämänhallintaa sekä estetään syrjäytymistä. Etenkin 1990-luvulta lähtien sosiaalityön paradigmassa on tapahtunut muutos, jossa entisestään korostuu asiakkaan voimaantuminen tai valtaistuminen. Tämän uuden asiantuntijuuden määrittelyssä käytetään vakiintumatonta terminologiaa: empowermentin

rinnalla puhutaan sosiaalisen osallisuuden edistämisestä, kuntouttavasta työotteesta, kuntouttavasta sosiaalityöstä tai psykososiaalisesta kuntoutuksesta.

4.6 Elämänhallinta kuntoutuksen ja kuntouttavan sosiaalityön tavoitteena

Elämänhallinta näyttää olevan keskeisenä tavoitteena sekä kuntouttavan sosiaalityön että kuntoutuksen määritelmässä. Esimerkiksi aktivointisuunnitelman tavoitteena on elämänhallinnan parantaminen niin, että asiakas voi osallistua työvoimahallinnon aktiivitoimenpiteisiin tai työllistyä varsinaisilla työmarkkinoilla (Aktiivinen sosiaalipoliitiikka -työryhmän muistio 2000, 80). Elämänhallinnan käsitettä on kritisoitu siitä, että se sisältää jo perustaltaan mahdottoman oletuksen siitä, että ihminen voisi hallita elämää. Järvikosken ja Härkäpään (2004, 128) mukaan pitäisi puhua pikemminkin arkielämän hallinnasta tai elämäntilanteen hallinnasta. Elämänhallinnan tilalle on ehdotettu muun muassa elämänpolitiikan käsitettä. Pohjolan (1994, 125) mielestä elämänhallinnan käsite on keskiluokkainen suhteellisen vakaaseen elämänprosessiin liittyvä normatiivinen ajatusmalli ja sellaisenaan se soveltuu huonosti olosuhteisiin, joissa elämisen niukkuus ja rajoitetut mahdollisuudet rakenteistavat elämäntilannetta esimerkiksi jatkuvien työttömyysjaksojen myötä. Elämän prosessista tulee hallinnan sijasta vaativaa tasapainottelua. Kriittikistä huolimatta elämänhallinta käsitteenä elää sosiaalityön ohjelmissa ja projekteissa, joissa tavoitellaan syrjäytymisen ehkäisemistä ja vähentämistä. (Juhila 2006, 61.)

Ryhmähaastattelussa sosiaalityöntekijät kertoivat, että elämänhallintaongelmat ovat keskeisiä ongelmia kuntouttavan sosiaalityön asiakkailta, myös osalla aktivoitavista nuorista. Sosiaalityöntekijöiden mukaan elämänhallintaan liittyvät ongelmat johtuvat selkeimmillään päihde- ja mielenterveysongelmista.

Hyvin monella nuorella on taustalla päihdeongelmaa tai mielenterveysongelmaa ja tavallaan niihin ei ole apua haettu aiemmin mut ne tulee tätä kautta esiin kun lähetään aktivoimaan.(rh, 4)

Niiden vanhempien kanssa se on enemmän siihen päihdeongelmaan ja elämänhallintaan ja se ei ehkä niin. Työntekijänä en ajattele ensisijaisesti, että

*asiakas pitäis saada aktivoitua siihen työelämään, vaan sit siellä alkaa näyt-
täytyä ne muut ongelmat. (rh, 4)*

Elämänhallinnan ongelmat paljastuvat, kun huomataan, että aktivointi ja kuntouttava työtoiminta eivät onnistukaan. Sitä kautta niihin päästään myös käsiksi. Asiakas myös itse huomaa omat mahdollisuutensa ja sitä kautta saattaa itsekin realistisemmin asennoitua työskentelyyn. Elämänhallintaa yritetään parantaa siten, että päihde- ja mielenterveysongelmiin puututaan, ja asiakkaita ohjataan ja motivoidaan hakemaan itselleen apua. Yksi konkreettinen työntekijöiden esille nostama asia asiakastilanteissa, jonka tulkitsen elämänhallintaan liittyväksi, oli asiakkaiden vuorokausirytmistä puhuminen. Työntekijä saattoi esimerkiksi kysyä: ”Onko unirytmisi sellainen, että voisit olla normaalissa työpaikassa harjoittelemassa?” (hav 5, nainen 25) tai ”Jos ajattelet työtä, niin minkälainen on sun päivärytmisi?” (hav 19, mies 24 v) tai ”Jos kuntouttavaa työtoimintaa kehitellään, niin miten herätät sieltä itsesi?” (hav 18, nainen 21 v). Työntekijät antoivat vinkkejä, miten vaikuttaa päivärytmiin ja myös asiakkaat itse kertoivat, millä keinoilla he ovat yrittäneet muuttaa vuorokausirytmiaan ”normaaliksi”.

Suvi Raitakari (2005, 60) puhuu kulttuurisista mallitarinoista tapoina ymmärtää, miten suomalaisessa yhteiskunnassa eletään arkea tai miten sitä tulisi elää. Nuoruuteen liittyy kulttuurinen odotus kasvamisesta, edistymisestä, opiskelusta ja työpaikan saamisesta. Silloin kun syrjäytymisen tulkitaan johtuvan yksilön ongelmallisista ominaisuuksista, tarjotaan ratkaisuksi elämänhallinnan parantamista ja aktivointipolitiikkaa. Syrjäytymiskeskustelussa elämänhallinnan tavoittelu merkityksellistyy yksilöstä lähtevänä sosiaalisten ongelmien ratkaisuna. Nykyisin järjestetään erilaisia elämänhallintaprojekteja, jotta syrjäytyneet voisivat saavuttaa parempaa elämänhallintaa. Auttamisinstituutioissa suhde nuoreen rakentuu herkästi epäluottamuksen pohjalta ja ammattilaiset saattavat lähestyä nuorta ennako-oletuksenaan, että hän on osaamaton tai passiivinen asiakas. Elämänhallintapuhe aktivoituukin usein kun eri instituutioissa kuvataan ja opetetaan ”syrjäytyneelle” nuorelle, millaista oikean arjen tulisi olla.

Yhdessä havainnoimassani aktivointisuunnitelmapalaverissa (hav 4, mies 21 v) työvoimaneuvoja pohdiskeli ääneen ennen asiakkaan saapumista, että ”tämä on niin näköalaton nuori mies” ja ”mitä näille nuorille miehille oikein pitäisi tehdä?”. Ennen erästä toista asiakastapaamista (hav 23, mies 18 v) sosiaalityöntekijä kertoi minulle, että

toimistolle tuleva asiakas on ”ihan siitä saamattomimmasta päästä”. Työntekijä antoikin asiakastilanteessa harvinaisen pitkälle meneviä neuvoja ja ohjausta työharjoittelupaikkaan yhteydenottamisesta.

S: Oletko ajatellut mennä käymään siellä?

A: En ole jaksanut kävellä.

S: Missä se on?

A: X-tiellä

S: Eihän se ole kaukana. Etkö voisi ottaa tänään tehtäväksi mennä käymään siellä?

A: mmm

S: Tuolla on ihan kohtalainen ilma, ei sada vettäkään. Menisit sinne saman tien. Miltäs kuulostaa?

A: Kai sitä vois.

S: Eikös se olis aika aikuismaista, jos menis itse käymään paikan päällä, ja jos ei meinaa saada puhelimella kiinni. Olis Leenallekin (työvoimaneuvojalle) huomenna kertomista.

A: Juu.

S: Pidä siitä kiinni, että huomenna menet sinne työkkäriin.

(hav 23, mies 18 v)

Työntekijän puheenvuorojen sävy on hyvin kasvattava. Asiakas ei itse tuota koko asiakastilanteen aikana oma-aloitteisesti puhetta, vastailee vain työntekijän esittämiin kysymyksiin lyhyillä lauseilla. Toisaalta asiakkaalla on varmasti kykyjä ja voimavaroja, joita työntekijä ei nosta esille mitenkään. Onhan asiakkaalle kuitenkin suunniteltu työharjoittelua, johon on kyettävä osallistumaan joka päivä ja tekemään täysiä työpäiviä.

Negatiiviset ja kohteistavat luonnehdinnat asiakkaista olivat harvinaisia. Asiakkaista puhuttiin ylipäänsä hyvin kunnioittavaan ja asialliseen sävyyn. Sosiaalityöntekijöiden ja asiakkaiden välisistä kohtaamisista saattoi myös aistia aitoa kunnioittamista ja kiinnostusta asiakkaan elämään. Sosiaalityöntekijöillä oli kuitenkin selkeä käsitys siitä, minkälaista on nuorten aikuisten normaali elämä.

No, kyllä mää käytän joskus niitä moralisoivia keskusteluja, jotka ihan oikeesti, et näkee et niillä ei ole mitään mielenterveys- tai päihdeongelmia, et ihan selkeesti näkee, että ei mun tarviikkaan että sosialitoimiston kuuluukin elättää ja eläkkeelle vois mennä, kyllä niille tulee pidettyä joskus... ymmärrätkö sinä.

Jos se on vaan sellaista realiteetteihin palauttamista.

Nuorten kohdalla on ihan välttämätöntä oikeestaan, ne on ihan hukassa, eikä kotoa ole tullut sellaista, ihan normaalia tökkimistä eteenpäin ja niinkun mitä elämällä teet. Kun ei niillä välttämättä ole sellaista normaalia elämän mallia että minä käyn koulua ja menen töihin ja elätän itseni. Se ei ole normaalia, että minä en käy mitään ammattia ja että sosiaalitoimisto elättää, että se ei ole mitään ihannetta, että perusturva ei ole mikään valtava. (rh, 13–14)

Sosiaalityöntekijöiden mielestä osa aktivoitavista nuorista ei ole saanut tarpeeksi ohjausta ja tukea omilta vanhemmiltaan, mikä näkyy ajalehtimisena ja piittaamattomuutena omasta tulevaisuudesta. Muutamilla nuorilla oli lastensuojeluasiakkuustausta. Edellä käyty keskustelu lähti siitä, kun yksi sosiaalityöntekijä sanoi, että ”jos ajattelee että suurimmalla osalla on varmaan aika moderni ajatusmalli siitä, ettei moralisoimalla tai vanhanaikaisilla puhetoivoilla saa yhtään mitään aikaan” (rh, 13). Kuitenkin sosiaalityöntekijät olivat melko yksimielisiä siitä, että nimenomaan joidenkin aktivoitavien nuorten kohdalla tällainen kasvattava sävy puheessa on toisinaan jopa toivottavaa. Modernissa yhteiskunnassa elämönhallinnan vaatimus koskettaa meitä kaikkia, mutta etenkin marginaaliryhmiin kohdistuu kasvatuksellisia, moraalisia ja sosiaalisia odotuksia (Raitakari 2005, 59). Kun aktivointityön kohteena ovat ammattitaidottomat ja pitkäaikaistyöttömät nuoret, lankeaa sosiaalityöntekijälle myös kasvattajan rooli.

Vallitseva normaalin elämän malli on normatiivisuudessaan ongelmallinen ilmaisu. Riitta Granfelt (1998, 81) on esittänyt kysymyksen, pitäisikö kaikkien pyrkiä vallitsevaan normaaliuteen ja kuka sen sisällön määrittelee. Onko normaaliuden ulkopuolella elävien elämä itsestään selvästi jotenkin huonompaa ja vajavaisempaa, jota ammattilaisten tulee suunnata uusille urille? Tuula Helenen (1996, 295) erittelemässä ranskalaisessa keskustelussa kyseenalaistetaan integraation malli poliittis-ideologisen luomuksena, jolla pyritään kieltämään alistettujen ryhmien mahdollisuudet kyseenalaistaa vallitseva järjestys. Nuoren aikuisen täytyy ensin yhteiskunnallisesti ja taloudellisesti ansaita vapautensa, mikäli hän haluaa toteuttaa erilaista arkea tai persoonallista elämäntyyliä. Esimerkiksi nuorelta, joka on työvoimatoimiston ja toimeentulotuen asiakas, edellytetään enemmän institutionaalisia selontekoja elämäntavastaan kuin nuorelta, joka pystyy järjestämään arkensa ydinperheen suojissa ja sen tarjoamin voimavaroin. (Raitakari 2005, 59.)

Yksi sosiaalityöntekijä (kp, 3) kertoi pohdiskelleensa joidenkin nuorten näkemyksiä siitä, että he eivät haluakaan elää palkkatyön yhteiskunnassa vaan kannattavat kansalaispalkkaa

ja ihmisten mahdollisuutta vapaasti päättää elämästään. Sosiaalityöntekijä mietti, mitä hänen pitäisi tehdä näiden nuorten kanssa, joilla ei ole mitään erityisiä ongelmia, mutta jotka kuitenkin ovat aktivoinnin piirissä tulonlähteenä pelkkä toimeentulotuki. Jäin miettimään tällaisia asiakastilanteita sosiaalityön eettisten periaatteiden kautta, joissa itsemääräämisoikeuksien kohdalla todetaan, että ”ammattilaisen on omista arvoistaan ja elämänvalinnoistaan riippumatta kunnioitettava ja edistettävä asiakkaansa oikeutta tehdä omat valinnat edellyttäen, että tämä ei uhkaa muiden oikeuksia tai oikeutettuja etuja. Täysivaltainen asiakas on vastuussa omista valinnoistaan ja niiden seurauksista”. Raunio (2004, 87) huomauttaa, että työntekijä joutuu asiakkaan arvojen ohella ottamaan huomioon myös yhteiskunnassa yleisesti omaksuttuja esimerkiksi työntekoa ja päihteidenkäyttöä koskevia arvoja. Näin sosiaalityöntekijä on aina jossain mielessä yhteiskunnan moraalinvartija.

Minkälaista on se elämänhallinta, jota kuntouttava sosiaalityö tavoittelee? Elämänhallinnassa on Järvikosken (1996, 38) mielestä kyse ihmisen kyvystä ja mahdollisuudesta käyttää resurssejaan. Mitä paremmat resurssit ihmisellä on, sitä monipuolisempiin keinoihin ihminen voi turvautua. Hautamäki (1996, 47) lisää, että elämänhallinta edellyttää ihmisen autonomiaa, jonka keskeisiä piirteitä ovat todelliset vaihtoehdot sekä kyky tehdä valintoja ja toteuttaa elämänsuunnitelmiaan. Elämänhallinnassa tarvitaan aineellisia voimavaroja sekä emotionaalisia ja kognitiivisia valmiuksia toimia. Hautamäen mielestä ehkä kaikkein tärkeintä on itsekunnioitus ja tunnustuksen saaminen omalle ihmisyydelle. Ihminen on pohjimmiltaan aktiivinen, toimiva olento, joka haluaa itse suunnitella elämänsä ja saa tyydytystä onnistuessaan siinä. Elämänhallinta on hyvinvoinnin merkittävä lähde.

J.P. Roosin (1988, 206–208) mielestä elämänhallinta tai sen puuttuminen lyö leimansa ihmisen koko elämään. Kyse on Roosin mielestä ihmisen elämän keskeisimmästä kysymyksestä. Roosin mielestä ulkoisesta elämänhallinnasta on kysymys, kun ihminen pystyy pääpiirteissään ohjaamaan elämänsä kulkua ilman, että hänestä itsestään riippumattomat tekijät kovin oleellisesti vaikuttavat siihen. Vastakohtana on elämänkulku, jonka näyttävät muotoilleen sattumanvaraiset tekijät. Ulkoinen elämänhallinta voidaan ymmärtää tavoitteiden ja niiden toteuttamiseen pyrkivän toiminnan ketjuna, ei pelkästään olosuhteiden hallintana. Roosille elämän ulkoinen hallinta on aineellisesti ja henkisesti turvatussa asemassa olemista. Sisäinen elämänhallinta on käsitteenä monimutkaisempi. Roos katsoo sen merkitsevän, että ihminen kykenee eri tilanteissa sopeutumaan ja

hyväksymään erilaiset elämäntapahtumat sen kokonaisuuteen kuuluvina osina. Sisäinen elämänhallinta on jotakin, joka opitaan lapsuudesta lähtien.

Ritakallio (1991, 49–53) on käyttänyt sisäisen ja ulkoisen elämänhallinnan käsitteitä tutkiessaan toimeentulotukiasiakkaiden hyvinvoinnin vajeita. Hän pitää elämän sisäisen ja ulkoisen hallinnan yhtäaikaista toteutumista hyvinvoinnin toteutumisen välttämättömänä edellytyksenä. Ritakallion mukaan elämän ulkoisen hallinnan problematiikkaa kuvaa sosiaalinen ongelmaisuus, mm. päihdeongelmat, rikollisuus ja epäsosiaalinen käyttäytyminen. Sisäisen elämänhallinnan menettäminen puolestaan merkitsee psyykkisen avuttomuuden tilaa, joka perustuu kokemukseen ulkoisten tapahtumien hallitsemattomuudesta. Tästä avuttomuudesta seuraa heikentynyt motivaatio, ja syntyneitä kierrettä on vaikea murtaa. Elämän sisäisessä hallinnassa on kyse kyvyistä ja motivaatiosta. Empiirisessä tutkimuksessaan Ritakallio operationalisoi sisäisen elämänhallinnan puuttumisen pessimistisenä suhtautumisena tulevaisuuteen, toivottomuutena, suunnitelmallisen elämänotteen kokemisena mahdottomaksi sekä alistumisena omaan sosiaaliseen asemaan.

Elämänhallinnan negatiivisten kehien murtaminen ei ole yksinkertaista. Ihmisessä asuvat perususkomukset, esimerkiksi omasta avuttomuudesta, voivat olla syvällä. Tällaisten sisäiseen elämänhallintaan liittyvien asioiden parissa työskentely vaatii sitä, että asiakassuhde on luottamuksellinen ja että siinä päästään pintaa syvemmälle. Sipilän (1985, 68) mukaan autettavien ihmisten jaloilleen nostaminen edellyttää, että he itse asettavat itselleen päämääriä ja ottavat itselleen tehtäviä. Ajatusmallien ja uskomusten muuttuminen tapahtuu hitaasti. Matti Tuusan (2005, 60) haastattelema sosiaalityöntekijä toteaa, että ”elämänhallinta ei ole mikään pehmokäsite. Yksittäiselle asiakkaalle on oikeasti valtavan kova tavoite, jos pystyy osallistumaan kuntouttavaan työtoimintaan.”

Kyösti Raunio (1993, 110) on painottanut, että vaikka elämänhallinnan problematiikka saattaa näyttytyä sisäisenä, sitä ei saisi irrottaa ulkoisesta elämäntilanteesta, ja että erityisen tärkeää olisi pohtia ongelmallisen elämäntilanteen muuttumista yksilön sisäisiksi ongelmiksi. Yhteiskunnan konkreettiset rakenteet määrittävät ihmisen ulkoisen elämänhallinnan rajat.

Käytännön työssä lienee mahdotonta ja tarpeetonta erottaa ulkoista ja sisäistä elämänhallintaa. Sosiaalityössä työskennellään elämän konkreettisten asioiden kanssa ja kun ihminen saa asioita järjestykseen ja eteenpäin, syntyy sisäistä elämänhallintaa ja tunnetta siitä, että asioihin voi vaikuttaa. Pitkäjänteisessä työskentelyssä keskustelut saattavat siirtyä enemmän sisäisen elämänhallinnan puolelle, sen jälkeen kun elämän ulkoisiin edellytyksiin on ensin saatu otetta. Kun asiakkuus alkaa, saatetaan ensin keskittyä taloudellisiin asioihin ja asumisen turvaamiseen eli ihmiselämän välttämättömiin edellytyksiin. Mikäli työskentely jatkuu, siirtyy huomio niihin asioihin, jotka asiakkaan elämässä kaipaavat muutosta, mihin tarvitaan asiakkaan omaa motivaatiota ja usein ajattelutapojen muutosta. Esimerkiksi asiakkaan ohjaaminen päihdehoitoon ei ole aina mikään helppo tehtävä, vaan voi jo sinänsä vaatia pitkää työskentelyä. Yksi sosiaalityöntekijöistä kertoi, että erään huumeita käyttävän nuoren naisen motivoiminen päihdehoitoon oli kestänyt puolitoista vuotta. Vasta hoidon alkamisen jälkeen aloitettiin keskustelut aktivoinnista ja kuntouttavasta työtoiminnasta (hav 18, nainen 21 v).

Liukko (2006, 51–52) tarkastelee elämänhallinnan ulkoisen ja sisäisen ulottuvuuden sekä voimaantumisen ja valtaistumisen käsitteiden avulla kuntouttavaa sosiaalityötä prosessina, jossa työskentely etenee eri vaiheiden tai portaiden kautta. Elämänhallinnan peruslähtökoh- ta on, että riittävät (sosiaaliset, fyysiset, psyykkiset ja taloudelliset) toimintaedellytykset on varmistettu. Asiakkaalle tulee tällöin mahdolliseksi toimia toisin ja tehdä elämänsä suhteen erilaisia valintoja kuin aikaisemmin. Toiseksi, asiakkaan kokemusta ja tunnetta omasta ihmisarvosta ja itsekunnioituksesta tulee vahvistaa ja kolmanneksi hänen kykyjään tehdä päätöksiä ja valintoja tulee tukea. Lopuksi asiakasta autetaan toimimaan tavoitteidensa ja suunnitelmiansa mukaisesti. Liukon mielestä elämänhallinnan käsite auttaa rajaamaan työtä ja keskittymään kuntouttavan sosiaalityön kannalta olennaiseen.

4.7 Yhteenveto

Matti Tuusan (2005, 49) mukaan kuntouttavan sosiaalityön käsite on tullut sosiaalityön kenttään monien eri reittien kautta ja se omaksuttiin Suomessa käyttöön 2000-luvun alussa. Se ankkuroituu monien muiden sosiaalityön kehitysvaiheiden tavalla oman aikansa yhteiskunnalliseen tilanteeseen, 1990-luvun lamavuosien jälkeensä jättämään sosiaaliseen

taakkaan. Kuntouttava sosiaalityö taustoittuu yhtäältä empowerment-käsitteeseen ja -käytäntöihin 1990-luvun projekteissa ja toisaalta kuntoutustyössä sovellettuihin suunnitelmallisen, moniammatillisen ja pitkäjänteisen asiakastyön malleihin. Tuusan mukaan (emt.) myös kuntoutuspalveluissa tapahtuneella sosiaalisen ulottuvuuden vahvistumisella on ollut merkittäviä vaikutuksia kuntouttavan sosiaalityön kehitykseen.

Kuntouttavan sosiaalityön käsitteen taustalta voidaan löytää siis monenlaisia näkökulmia ja sen käyttöön ottoa voidaan perustella monella tavalla. Kuntoutuksen ja sosiaalityön määritelmät ja tavoitteet ovat lähentyneet eikä uusimpien ja laajojen kuntoutusmääritelmien perusteella voida mielestäni sanoa, että sosiaalityössä olisi sinänsä ristiriitaista käyttää kuntoutukseen viittaavaa käsitettä. On kuitenkin tärkeä pohtia, mitä lisäarvoa kuntouttavan käsite tuo sosiaalityöhön ja selkeästi erottaa se työskentelystä kuntoutukseen erikoistuneissa palveluissa. Käsitettä on tärkeä määritellä sekä yleisesti että paikallisesti, jotta asiakkaat tietävät, mitä kuntouttava sosiaalityö milloinkin tarkoittaa ja mitä palveluja he voivat työntekijältä odottaa saavansa. Termi ”kuntouttava” viittaa siihen, että asiakkaan elämäntilanteessa odotetaan tai luvataan tapahtuvan muutosta parempaan suuntaan.

Mikäli kuntouttavaa sosiaalityötä käytetään nimikkeenä kaikelle aikuisten parissa tehtävälle perussosiaalityölle, näyttää se aiheuttavan hämmennystä. Kaikki asiakkaat eivät työntekijöiden mukaan koe tarvitsevansa ”kuntoutusta” eikä kuntouttavaan sosiaalityöhön hakeuduta oma-aloitteisesti sen takia, että haluttaisiin kuntoutua vaan toimistolle varataan aikaa pääasiassa taloudellisten ongelmien ja toimeentulotuen takia. Muun muassa Mikko Mäntysaari (2006, 118) kysyy, miksi toimeentulon vajeet johtaisivat kuntoutuksen tarpeeseen ja miten köyhyydestä voisi kuntoutua. Toisaalta myöskään työntekijät eivät koe, että he tekisivät kaikkien asiakkaiden kanssa kuntouttavaa sosiaalityötä. Kuntouttava sosiaalityö liittyy sosiaalityöntekijöiden mielestä aktivointiin, joka taas on vain osa heidän työnkuvastaan.

Kuntouttavan sosiaalityön edellä esitettyjen määritelmien pohjalta voidaan esittää kolme toisistaan poikkeavaa näkemystä kuntouttavan sosiaalityön käsitteestä ja työskentelyn kohteesta:

1. Kuntouttava sosiaalityö aktivointiin ja työllistämiseen liittyvänä aikuissosiaalityönä, jota tehdään kunnallisessa perussosiaalityössä ja työvoiman palvelukeskuksissa.
2. Kuntouttava sosiaalityö yhtenä sosiaalityön työskentelyorientaationa, jota voidaan käyttää aktivointiin liittyvän sosiaalityön lisäksi myös muussa sosiaalityössä.
3. Kuntouttava sosiaalityö kaikkien yksilöasiakkaiden kanssa tehtävänä sosiaalityönä asiakkaan iästä ja palvelujärjestelmästä riippumatta.

Erkki Kemppainen (2004, 58) on kirjoittanut kuntoutuksesta avoimena, ”reunoiltaan epämääräisenä”, mutta mielekkäänä käsitteenä. Kuntoutuksen käsitteen käyttöä voidaan eritellä eri käyttöyhteyksissä ja järjestelmissä, mikä tekee käsitteestä kontekstisidonnaisen. Erityisesti tarvitaan metodien kehittämistä ja täsmentämistä, koska niistä rakentuu kuntoutuksen käsite. Vaikka käsitettä olisikin hankala määritellä, ei hänen mielestään ole syytä tyytyä epämääräisyyteen. Voisiko kuntouttavasta sosiaalityöstä ajatella samaan tapaan mielekkäänä, mutta epämääräisenä käsitteenä, joka kaipaa tarkempia, kontekstisidonnaisia määrittelyjä kussakin kontekstissaan sekä menetelmien kehittämistä, minkä kautta selkiytyy, mistä kuntouttavassa sosiaalityössä on oikein kyse?

5 KUNTOUTTAVAN SOSIAALITYÖN ASIAKASTYÖ

5.1 Ketkä ovat kuntouttavan sosiaalityön asiakkaita?

Eeva Liukon (2006) määritelmän mukaan kuntouttava sosiaalityö on pitkäjänteistä, prosessimaista ja asiakaslähtöistä luottamukseen ja tasaveroisuuteen perustuvaa asiakkaan ja sosiaalityöntekijän työskentelyä asiakkaan tavoitteiden eteen. Katri Maahin (2004, 12) mielestä työntekijöiden mahdollisuuksia toteuttaa Liukon määritelmän kaltaista sosiaalityötä rajoittavat ympäristön asettamat vaatimukset ja odotukset, joista suurimpia ja hankalimpia ovat vaatimukset vähentää sekä toimeentulotukimenoja että asiakasmääriä. Tämä edellyttäisi hänen mielestään sen selkiyttämistä, mitkä ovat ne asiakasryhmät, jotka ovat kuntouttavan sosiaalityön asiakkaina sekä mihin asiakaskuntaan niukkenevilla resursseilla tulisi eniten panostaa.

Jos kuntouttavan sosiaalityön käsite yhdistetään lakiin kuntouttavasta työtoiminnasta, saattaa se antaa sellaisen kuvan, että vain aktivointiehdon alaiset nuoret ja pitkäaikaistyöttömät ovat perussosiaalityössä tehtävän kuntouttavan sosiaalityön asiakkaita. Näin ei kuitenkaan ole ainakaan tutkimuspaikkakunnalla. Periaatteessa kaikki tietyllä alueella asuvat aikuiset voivat olla asiakkaita, koska kuntouttavaa sosiaalityötä tehdään alueellisesti. Asiakaskunnan määrittelystä käytiin paljon keskustelua tutkimuksen kenttäjakson aikana.

Eräs sosiaalityöntekijä totesi, että ”nuoret ovat tulleet asiakkaaksi kuntouttava työtoiminta-lain voimaantulon jälkeen. Aikaisemmin asiakkaana oli vanhoja juoppoja.” (kp, 3). En huomannut kysyä, minne ”vanhat juopot” ovat sitten kadonneet sosiaalityöstä ja miksi sosiaalityöntekijät eivät enää tapaa heitä. Ehkä kyse on seuraavalla sivulla käsiteltävästä creaming off -ilmiöstä. Havainnoimistani kolmestakymmenestä asiakastilanteesta 19 oli aktivointitilanteita eli niissä oli asiakkaita, joilla aktivointiehto oli täyttynyt. Perussosiaalityöntekijät osallistuvat alle 25-vuotiaiden aktivointiin, kun taas yli 25-vuotiaiden työttömien kohdalla työvoiman palvelukeskus hoitaa asiakkaat melko itsenäisesti. Yhteistyötä tehdään tapauskohtaisesti. Työnjaosta työvoiman palvelukeskuksen kanssa keskusteltiin myös ryhmähaastattelussa.

Niin tietysti siinä, jos työelämään aktivoidaan niin siinä on sitten on tää työelämän palvelukeskus, joka varmaan aika itsenäisestäkin näitten yli 25-vuotiaiden osalta hoitaa sitä kuntouttavaan työtoimintaan ohjaamista ja sitä työllistymistä ja työkokeilua ja kaikkea tällaista. Et se ei ole meidän hanskassa niinkään kuin näiden alle 25-vuotiaiden osalta.

Sitten ohjautuu just ne tietynlaiset asiakkaat meille.

Niin voi olla et sit just korostuu ne elämänhallintaongelmat, päihdeongelmineen ynnä muut, koska mullahan on kans tuommonen käsitys, että ne on niinku siellä työvoimapalvelukeskuksessa niin hanskassa, jopa niin, että välillä koen tuntevani aika heikosti ne kuviot, jotka on jo kypsemmässä iässä oleville ihmisille, nää tuollaiset kuntoutus ja työkokeilukuviot, että jotenkin oma tietämyskin on niistä selvästi heikompi. (rh, 4-5)

Keväällä 2004 yhteistyö oli vasta aluillaan, sillä työvoimanpalvelukeskus oli vasta hiljattain aloittanut toimintansa yhteispalvelukokeilun jälkeen. Yhteistyöpalaverissa työvoiman palvelukeskuksen kanssa mietittiin yhteistyön organisointia; ketä sosiaalitoimen puolelta ohjataan työvoiman palvelukeskukseen asiakkaaksi. Aktivointiehdon pitää täytyä, mutta pitkäaikaistyöttömyys ei voi olla ainoa syy. Työntekijöiden mielestä olennaista on se, että elämäntilanne on jotenkin ”jäməhtänyt”, eikä yksi viranomainen pääse asiakkaan kanssa eteenpäin omin keinoin. On mietittävä tarkkaan, kuka hyötyy työskentelystä. Työskentelyssä hyvä laatu on tärkeämpää kuin suuret asiakasmäärät, sillä asiakasprosessit ovat pitkiä. Myös eläkkeelle pääsyn selvitystyötä tehdään työvoiman palvelukeskuksessa.

Toimeentulotuen normitetun osan siirtämiskokeilujen yhteydessä on käytetty käsitettä ”creaming off” (kerman kuoriminen), jolla on viitattu siihen, että selvimmät tapaukset siirretään Kelalle, ammatillisesti haastavimmat tapaukset tulevat sosiaalityöntekijälle ja lopulta ”pummit” siirtyvät kanslistien hoidettavaksi (Mäntysaari 1997, 168). Vastaavanlaista creaming off -ilmiötä voisi ajatella tapahtuvat kuntouttavan sosiaalityön yhteydessä. Selvimmät tapaukset asioivat perinteisesti työvoimatoimistossa, josta he ohjautuvat kursseille tai töihin. Ammatillisesti haastavat, mutta ei toivottamaksi luetellut asiakkaat pääsevät työvoiman palvelukeskuksiin moniammatillisten tiimien tarjoamien palveluiden piiriin. Loput jäävät alueilla sijaitseville sosiaaliasemille perussosiaalityön asiakkaiksi. (Maahi 2004.)

Kuntouttavan sosiaalityön sosiaalityöntekijöiden palaverissa (kp, 1) keskusteltiin siitä, ketkä kuuluvat kuntouttavan sosiaalityön asiakaskuntaan. Keväällä 2004 nämä määrittelyt

olivat vielä kesken. Työntekijöiden mielestä paineet asiakaskunnan laajentamiseen olivat selkeät ja siitä oli puhuttu monissa yhteisissä palavereissa yleisellä tasolla. Lapsiperheitä, joilla ei ole lastensuojelutyöskentelyä, oli joillain asemilla siirtynyt kuntouttavan sosiaalityön puolelle. Samoin sijoitettujen lasten biologiset vanhemmat olivat siirtyneet kuntouttavan sosiaalityön asiakkaiksi lasta koskemattomissa sosiaalityön asioissa. Samanlaista keskustelua oli käyty jälkihuoltonuorten kohdalla sekä vammaisten ja vajaakuntoisten työllistämisen kohdalla. Kaupungin päihdehuollon menojen kasvun vuoksi oli jossain yhteydessä vihjattu, että kuntouttavan sosiaalityön sosiaalityöntekijät alkaisivat tehdä sosiaaliterapeuttien tekemää päihdetyötä. Sosiaalityöntekijöiden mielestä heillä ei kuitenkaan ole asiantuntemusta päihdeongelmien hoitamisessa. Sosiaalityöntekijöiden mielestä päihdemenojen kasvun voidaan ajatella kertovan siitä, että sosiaalityöntekijät ovat onnistuneet motivoimaan asiakkaat päihdehoitoon. Tutkimusajankohtana käytiin monenlaista keskustelua siitä, ketkä kuuluvat kuntouttavan sosiaalityön asiakaskuntaan.

Siinä on vähän semmoinen ollut, että välttämättä kaikkien lapsiperheiden kanssa kukaan ei tee mitään työtä, että sitten ei missään puolella ei oikein halua ottaa, kun ei oikein tiedetä kenelle kuuluu niin siinä jää pian perhe ilman tukea.

Periaatteessa lapsiperheetkin vois kuulua, mutta meillä esimerkiksi palveluohjaaja ottaa tämmöiset asiakkaat et meillä ei sitä käytännössä ole ollut että se on vähän niin kuin ohjautunut sinne semmoiset rajatila sanotaan nyt ettei oikein tiedä, että onko ne lastensuojelutyötä vai onko ne jotain muuta, onko ne toimeentulotukee vai mitä. Sit se varmaan alueellisesti vähän vaihtelee.

Enemmän tuo on varmaan vellone sellaisena keskusteluna ja just tällaisina yksittäisinä että jos jossakin on ollut tarvetta että me eivät pystytä jotain hoitaa niin tavallaan siihen apu sitten. Että sehän on kuntouttavaa tavallaan sitten, että sen takia sää voisit sen hoitaa et kun tavallaan niin kuin haluaa apua joltain lastensuojelutyöntekijöiden ulkopuolelta että muut tulis tavallaan auttaa sitä siinä työmäärässä mikä heillä on ehkä. Tai tällainen olo mulle on välillä tullut. Niin silloin halua ottaa käyttöön sen puheen, että se on kuntouttavaa, vaikka se olis ihan tavallista päihdehoitoon ohjaamista. (rh, 2)

Käsite kuntouttava sosiaalityö on niin yleinen, että sen voi sosiaalityöntekijöiden mielestä ymmärtää tarkoittavan mitä tahansa aikuisten parissa tehtävää sosiaalityötä. Kaiken muutokseen tähtäävän sosiaalityönhän voi tavallaan ymmärtää kuntouttavaksi. Työntekijöiden mielestä kuntouttava sosiaalityö alkaa näyttää yhdennetyltä aluetyöltä, jos

asiakaskunta laajenee entisestään. Joillakin asemilla palveluohjaajat ovat ottaneet asiakkaakseen lapsiperheitä, joilla ei ole selkeää lastensuojelun tarvetta. Sosiaalityöntekijät kertoivat työvoiman palvelukeskuksen yhteispalaverissa (toukokuussa 2004), että sosiaalitoimistoissa palveluohjaajien rooli ei ole vielä selkiytynyt. Tässä tutkimuksessa en ole kuitenkaan lähtenyt pohtimaan sitä, mikä palveluohjaajien rooli voisi olla perussosiaalityössä tehtävässä kuntouttavassa sosiaalityössä.

Tässä on tavallaan sellainen uhka että työnkuva laajenee liikaa et se ei enää pysy enää hallinnassa mihin se oma työpanos on tarkoitettu. Eikä sitä pysty enää tavallaan rajaamaan eikä oikeestaan hallitsemaan.

Kaikki muut saa erikoistua paitsi kuntouttavan sosiaalityön tekijät.

Välillä tuntuu että ollaan vähän niin kuin kaatopaikka jos muut ei hoida niin me hoidetaan sitten. Eikä siinä paljon auta pyristellä vastaan.

Ja silti joku voi perustella et se on just sitä erikoistumista, että tähän ootte erikoistunut tämmöseen kuntouttamiseen, se on sitten niin laveaa että periaatteessa se voi olla ihan mitä vaan.

Et eikös me jossain vaiheessa puhuttu, että miks sitten ei ole alueellinen sosiaalityö, me ja sitten se erikoistunut lastensuojelutyö, koska siltä se alkaa näyttää. (rh, 3)

Tutkimuspaikkakunnan alueellisen sosiaalityön -esitteessä (vuodelta 2004) sosiaalityön organisaatio on jaettu kolmeen osaan. Perusturvatyön (toimeentulotuki) ja kuntouttavan sosiaalityön asiakkaana ovat lapsettomat aikuisasiakkaat. Lapsiperhetyön asiakkaana ovat taas lapsiperheet. Vammaispalvelut hoidetaan keskitetysti. Kuntouttavan sosiaalityön asiakkaiksi on joillakin asemilla tullut myös aikuisia, joilla on alaikäisiä lapsia, mutta joilla ei ole kuitenkaan lastensuojelun tarvetta eli työskentely tapahtuu vain perheen aikuisten kanssa. Rajanvedot siitä, ketkä asiakkaat kuuluvat kuntouttavaan sosiaalityöhön ja ketkä lapsiperhetyöhön, olivat tutkimuksen teon hetkellä kesken. On tärkeää, että työnjako on selkeää, jotta asiakkaiden ei tarvitse ihmetellä, mistä he saavat palvelunsa.

Tutkimuspaikkakunnalla oli organisaatiomuutosten jälkeen painetta siirtää uusia asiakasryhmiä kuntouttavaan sosiaalityöhön. Mikäli asiakaskunta laajenee, voidaan kysyä, miten työntekijöiden on mahdollista tehdä sellaista pitkäjänteistä ja paneutuvaa sosiaalityötä, johon monien asiakkaiden kohdalla kuitenkin on tarvetta ja johon ainakin kuntouttavan sosiaalityön edellä esitellyissä määrittelyissä pyritään. Kunnallista

perussosiaalityötä tehdään aluejaon mukaisesti ja siten voisi ajatella, että asiakaskuntaa ei ole edes mahdollista rajoittaa kovin kapeaksi; periaatteessa kaikki alueen asukkaat ovat potentiaalisia asiakkaita. Toisaalta perussosiaalityössäkin täytyy tehdä valintoja sen suhteen, kenen kanssa ryhdytään paneutuvampaan asiakastyöhön. Työn kohdentuminen on kuitenkin pystyttävä perustelemaan eettisesti, ainakaan se ei voi olla sattumanvaraista.

Kuntouttava sosiaalityö ei käsitteenä anna selkeätä kuvaa siitä, minkälaisien asiakkaiden tai ongelmatilanteiden kanssa töitä tehdään. Laki kuntouttavasta työtoiminnasta määrittelee tilanteet, joissa aloitetaan työttömien aktivointi ja tutkimuspaikkakunnan perussosiaalityössä tämä tarkoittaa erityisesti nuorten alle 25-vuotiaiden työttömien kanssa työskentelyä yhteistyössä työvoimaviranomaisten kanssa. Käsite kuntouttava sosiaalityö voi myös viitata lähestymistapaan, työorientaatioon, jota voidaan käyttää monenlaisissa asiakastilanteissa, muidenkin kuin aktivoitavien työttömien kanssa.

5.2 Kuntouttavan sosiaalityön prosessi

Kysyin sosiaalityöntekijöiltä ryhmähaastattelussa, mikä on sosiaalityöntekijän rooli kuntouttavan sosiaalityön prosesseissa.

Ei ole varmaan olemassa yhtä roolia? Sehän se varmaan sillei hämääkin, että ei oo joku semmoinen et mää nyt oon tässä et se riippuu paljon siitä asiakastilanteesta että ollaanko siinä selvittelemässä niitä asioita tai hoitoon ohjaamassa tai yleensäkin sen ihmisen elämäntilannetta viedään eteenpäin tai mitä se nyt vois yleensä olla. Tehään suunnitelmia asiakkaan kanssa (...) Se riippuu siitäkin että miten asiakas ohjautuu että ottaako se ite yhteyttä milloin sitä on erilaisessa roolissa kun taas, jos se tulee jotain kautta et jos pyydetään johonkin yhteistyöpalaveriin niin siellä on aika tarkastikin se sun rooli määritelty miks sut sinne halutaan. (rh, 3)

Sosiaalityöntekijän rooli määräytyy kuntouttavassa sosiaalityössä aina asiakastilanteen mukaan. Ei ole olemassa vain yhtä kuntouttavan sosiaalityöntekijän roolia. Keskeisenä sosiaalityöntekijä näkee edellisessä puheenvuorossa sen, ottaako asiakas itse yhteyttä vai pyydetäänkö sosiaalityöntekijää verkostopalaveriin, jolloin sosiaalityöntekijällä on tarkasti määritelty rooli.

Aika usein se prosessi ehkä alkaa siitä että ihmiset rahavaikeuksien takia tulee sosiaalitoimistoon että aletaan sitten miettiä mitkä toimenpiteet edesauttas sitä kuntoutumista ja sit siitä ohjautuu hoitoon tai aktivointiin.

Niin tosiaan asiakkaat ei osaa hakeutua kuntouttavaan että he ottais yhteyttä ja pyytäis että he haluaa täältä kuntouttavaa sosiaalityötä että se työntekijä tarjoaa sen miltä kantilta sen kuntouttavan nyt sitten näkeekään mutta se nyt muotoutuu siitä ihmisen tilanteesta kyllä, et mitä se kuntouttava tarkoittaa kunkin asiakkaan kohdalla. Eikä sitä tietoisesti ajattele että se on kuntouttavaa kun se on kuitenkin niin kuin se on kuitenkin sitä tilanteen selvittämistä ja joskus pelkästään kuuntelemista ja sitten asia voi jäädä jotenkin hautumaan tai palataanko siihen. Ja joittenkin kohdalla se selvästi niinkun tulee sillai että tästä täytyy lähteä jotain kehitteleen. (rh, 3)

Asiakkaat, jotka itse ottavat yhteyttä sosiaalitoimistoon, haluavat apua taloudellisten ongelmien selvittelyyn. Työntekijän vastuulla on miettiä, mitä kuntouttava sosiaalityö tarkoittaa kunkin asiakkaan kohdalla, mikä taas konkreettisesti tarkoittaa tilanteen kartoittamista ja jatkosuunnitelmien tekemistä. Kuitenkaan työntekijäkään ei välttämättä tietoisesti ajattele tekevänsä kuntouttavaa sosiaalityötä. Tämän voi tulkita siten, että kuntouttava sosiaalityö on asiakkaan tilanteesta lähtevää ja menetelmät räätälöidään tilanteen mukaan. Toisaalta voidaan ajatella, että tässä puheenvuorossa näkyy se, että kuntouttavan sosiaalityön sisällöt eivät ole vielä täysin kirkastuneet työntekijöille, eivätkä työntekijät edes tietoisesti koe tekevänsä kuntouttavaa sosiaalityötä.

Perussosiaalityössä kohdataan myös akuutteja kriisitilanteita, eikä kaikkien kanssa tietenkään aloiteta pitkäjänteistä työskentelyä.

Asiakkuuden syyt voi olla hirveen moninaiset et periaatteessahan voi olla joku semmoinen akuutti kriisitilanne jollain asiakkaalla et vaatii vaan sen yhden tapaamiskerran tai siitä sit ohjaa jonnekin heti suoraan muualle. Tai sittenhän on paljon niitä asiakastilanteita missä syntyy sellainen tiiviimpi asiakassuhde, että tehdään sellaista tavoitteellisempaa työtä et se hirveesti riippuu siitä, että minkälainen se asiakkaan tilanne on ja minkätyyppistä apua ja miten sitä suunnitelmaa tehdään eteenpäin. (rh, 4)

Ilmari Rostila (2001) on jäsentänyt sosiaalityön asiakasprosessia ongelmanratkaisuprosessina eli auttamisen prosessimallin avulla perustuen Dean H. Hepworthin, Ronald H. Rooneyn ja Jo Ann Larsenin teokseen *Direct Social Work Practice* (1997). Ensin tehdään perusteellinen tilannearvio, jonka jälkeen sovitaan yhdessä asiakkaan kanssa työskentelyn tavoitteista ja keinoista. Suunnitelma toteutetaan ja lopuksi työskentelyn tuloksia

arvioidaan ja työskentely päätetään. Suomalaista sosiaalityötä koskevassa keskustelussa pyrkimykset ohjata sosiaalityötä nykyistä tavoitetietoisemmaksi kohtaavat Rostilan (emt., 13) mukaan monenlaista periaatteellista ja käytännöllistä vastustusta. Väitetään, että prosessimallin ideasta tulisi luopua, koska sitä ei todellisuudessa käytetä ja koska se herättää väärän käsityksen ammattilaisen ja asiakkaan välisestä tasa-arvosta.

H: Minkälainen on sitten kuntouttavan sosiaalityön prosessi, miten sitä vois kuvailla?

Yleinen toivottu lopputulos on, että sitä ihmistä ei enää näy siellä sosiaalityötoimistossa.

Kyllähän sen toivois, että asiakassuhde olis sellainen prosessi, pienimuotoinen projekti, joka niin kuin alkaa ja loppuu, se mitä siinä välillä tapahtuu niin se onkin sitten ihan eri juttu. Että olis alku ja loppu ja tietysti tällaiset tutustumiset ja syventävät vaiheet, missä nämä asiat käydään paremmin läpi ja niitä missä todetaan, että asiat on edennyt ja sit voidaan lopettaa. Harvemmin tulee niitä, että voidaan lopettaa.

Kyllähän välillä joutuu asiakkaalle toteamaan, että näillä mun keinoilla ei enää päästä eteenpäin, et asia ei etene ja asiakas ei ota vastaan mitään ja silloin joutuu myöntämään, että ei kannata ja pistää vähän jäähylle, hakemaan kirjallisesti tai tekee pitkää päätöstä, jotenkin jättää sen sinne, ei kaikkien kanssa päästä, jos huomaa että asiakas jotenkin etenee ja menee hyvin, niin sitten ne vaan häviää, harvemmin tulee sillei, että nyt lopetetaan vaan ne vaan lähtee johonkin ja menee hyvin ja ne häviää ja ehkä sitten ne voi ottaa yhteyttä jossakin uudessa elämäntilanteessa, jossa ei mee niinkun. (rh, 14)

Sosiaalityöntekijöiden keskustelun perusteella vaikuttaa siltä, että asiakastyön prosessimalli on eräänlainen ihanne, johon halutaan pyrkiä, mutta jota ei kuitenkaan voida saavuttaa. Asiakasprosesseja ei pystytä lopettamaan, sillä asiakkaiden elämäntilanteissa ei tapahdu riittävää muutosta. Toisaalta mikäli asiakas saa asioitaan järjestykseen, hän vain häviää jonnekin eikä työskentelyä päätetä yhteiseen arviointiin työskentelystä. Toisinaan työntekijän on sanottava asiakkaalle, että työntekijällä ei ole keinoja auttaa asiakasta, jolloin työskentely on parempi lopettaa tai pitää taukoa. Työskentelyn yhteinen päättäminen ei kuitenkaan ole aivan tavatonta.

Ei se niin äärimmäisen harvinaista ole, että se prosessi päättyis, et esimerkiksi mulla oli jotain nuoria opiskelijatyttöjä, jotka esim. jonkin masennuksen tai mielenterveysongelmien takia ovat sairaslomalla, että opinnot on jäissä ja sitten tulee ihan kriisissä niinku sosiaalityötoimistolle ja odotetaan. Siinä sitten selvitetään sitä tilannetta ja mahdollisesti avustetaan jonkin aikaa toimeen-

tulotuella ja on niin kuin asiakas sairaslomalla ja muuta ja sitten otetaan yhteyttä mahdollisesti johonkin hoitaviin tahoihin ja järjestetään verkostopalaveria ja muuta ja kyllähän nää ihmiset monesti sitten kuntoutuu.
(rh, 14)

Päätyvät prosessit liittyvät siis esimerkiksi opiskelijoiden kriiseihin ja sairastumisiin. Näissä tilanteissa sosiaalityöllä ei nähdäkseeni kuitenkaan välttämättä ole ratkaisevaa roolia asiakkaan kuntoutumisessa. Hoito ja kuntoutus sinänsä tapahtuvat muualla. Sosiaalityö tukee asiakasta toimeentulotuen keinoin, asiakasta neuvotaan ja ohjataan ottamaan yhteyttä erilaisiin palveluihin ja huolehditaan, että asiakas saa tarvitsemansa avun. Sosiaalityöntekijän rooli muistuttaa palveluohjaajan roolia, jossa työntekijä vastaa asiakkaan palvelukokonaisuuden sujuvuudesta työprosessin ajan (esim. Sipilä 1996, 218–221).

5.3 Kuntouttavan sosiaalityön tavoitteet

Kuntouttavan sosiaalityön määritelmiin sisältyy ajatus siitä, että sosiaalityön tulisi olla tavoitteellista muutostyötä. Asiakastilanteita seurattaessa koin, että nuorten kohdalla tavoitteista puhutaan selkeämmin, mutta muiden asiakkaiden kohdalla tavoitteet olivat epämääräisempiä tai työntekijä saattoi todeta ne asiakaskäynnin päätteeksi, mutta kirjaamatta niitä kuitenkaan mihinkään ylös.

Asiakas kertoo, että hän ei ollut mennyt kuntoutustutkimuksiin, koska hänellä oli ollut krapula ja selkä kipeä.

S: On ehkä epärealistista ajatella töihin pääsyä selkäkipujen takia. Eläkkeelle pääsykin voisi olla mahdollista.

A: Itse on tehtävä voimisteluliikkeitä, mitä tytöt siellä televisiossa opettaa ja ruvettava uimaan.

S: Eli tavoitteena kesälle olis oman terveydentilan kohentaminen. Katsotaan sitten syksyllä kuntoutusta, työkokeilu tai eläkkeelle pääsyä.

(hav 1, mies 57 v)

Sosiaalityöntekijä kertoi, että asiakas oli aikaisemmin asioinut toimistosihteerillä, mutta pitkän ryyppyputken päätteeksi ja katkaisuhoidon jälkeen asiakas oli muutaman kerran asioinut sosiaalityöntekijällä. Ensimmäisellä kerralla asiakas oli ollut hyvin huonovointinen, toisella tapaamisella oli katsottu vuokratästejä ja laskuja ja tällä kerralla oli ensimmäisen kerran ajateltu jatkoa ja keskusteltu tavoitteista. Toisessa asiakastilanteessa

asiakas oli myös aikaisemmin asioinut toimistosihteerillä, mutta asiakkaan sairauslomalle siirtymisen takia aika oli varattu sosiaalityöntekijälle tilannearvion tekemistä varten. Asiakkaalla on hoitokontakti mielenterveystoimistoon ja lisäksi päivittäiset käynnit päivätoiminnassa. Työntekijä toteaa lopuksi:

S: Miten jatkossa? Asioitko jatkohakemuslomakkeella? Asiat on sinulla kuitenkin hoidossa.

A: En tiedä onko ne hoidossa, mutta tarkoitus on yrittää.

(hav 6, mies 40 v)

Sosiaalityöntekijä kertoi, että asiakas ei tarvitse sosiaalityötä, sillä hoitosuhde mielenterveystoimistoon on tiivis ja sitä kautta hoidetaan myös asiakkaan kuntoutus. Raha-asioiden hoitamiseksi asiakas voi asioida myös kirjallisesti, eikä asiakkaalla ole mitään tätä vastaan.

Toisinaan kysyin sosiaalityöntekijältä, miksi asiakas käy vastaanotolla tai mitä tavoitteita työskentelyllä on. Ainoastaan yhden asiakkaan kohdalla (hav 15, mies 69 v) työntekijä perusteli käyntejä sillä, että asiakas itse haluaa käydä kerran kuukaudessa juttelemassa. Tällä vanhemmalla mieshenkilöllä ei ollut toimeentulotukioikeutta satunnaista harkinnanvaraista avustamista lukuun ottamatta. Työntekijä kertoi, että asiakkaalla ei ole juuri muuta tukiverkostoa. Asiakassuhde oli jatkunut ilmeisesti jo pidempään. Asiakkaan ja työntekijän välille oli muodostunut luottamuksellinen suhde. Tämä ainut asiakas, jonka kanssa juttelin kahden kesken asiakastilanteen jälkeen, kertoi käyntien olevan tärkeitä juuri sen takia, että saa jutella jonkun kanssa ja saa sitä kautta henkistä tukea. Ilman käyntejä retkahtaminen juomaan olisi paljon todennäköisempää (kp, 7). Asiakas oli eläkkeellä ja tuli eläkkeellensä toimeen, mikäli pysyi kuivilla.

Muilla asiakkailla toimeentulotuki oli osa työskentelyä. Nostin tämän asiakastapaamisen esille juuri sen poikkeuksellisuuden johdosta. Asiakkaan kanssa ei tehty toimeentulotukityötä, eikä muutokseen tähtäävää työskentelyä. Kun resurssit ovat rajalliset ja sosiaalityön vaikuttavuudesta on alettu puhua entistä enemmän, jäin miettimään, miten esimerkiksi tämä sosiaalityöntekijä perustelisi edellä kuvattua asiakassuhdetta esimiehelleen. Riittääkö psykososiaalisen tuen antaminen työskentelyn sisällöksi perussosiaalityössä, jota tehdään kuitenkin kuntouttavan sosiaalityön nimikkeellä?

Kirsi Juhila (2006, 178–179) kirjoittaa edellisen kaltaisesta asiakastyöstä kiinnipitämisenä. Kiinnipitäminen tähtää siihen, että ihmiset eivät putoa nykyistä heikompaan elämäntilanteeseen. Nykytilanteen säilyttäminen ilman sosiaalityölle niin ominaista näkyvän muutoksen tavoitetta saattaa tuntua vaatimattomalta tehtävältä. Juhila (emt.) toteaa, että tehtävä on kuitenkin vaativa. Monesti sosiaalityön rooli näissä tilanteissa on huolehtia siitä, että ihmisten arjessa on riittävästi tukea. Riitta Granfelt kirjoittaa (1998, 166–167), kuinka näennäisesti pienistä asioista, esimerkiksi säännöllisistä kohtaamisista sosiaalityöntekijän kanssa, voi muodostua asiakkaalle merkityksellinen kiinnipitävä ympäristö, joka kannattelee häntä mahdottomiltakin näyttävissä elämäntilanteissa ja parhaimmillaan estää kohtalokkaan romahtamisen.

Rostilan (2001) tavoitelähtöisen työskentelyn idea on tehdä asiakasprosessi läpinäkyväksi; kun on selkeät tavoitteet, niiden toteutumista voidaan arvioida ja siten perustella sosiaalityön vaikuttavuutta. Havainnointien perusteella nuorten aktivoitavien asiakkaiden kanssa tehtävä työ vaikutti hyvinkin tavoitteelliselta, mutta muiden asiakkaiden kohdalla tavoitteellisuus jäi minulle epäselväksi. Tämä johtui ehkä osaltaan siitä, että suurin osa muista havainnoimistani asiakkaista oli satunnaisia kävijöitä, joilla ei ollut sosiaalityöntekijään säännöllistä asiakassuhdetta. Kysyin ryhmähaastattelussa, onko työskentelyn suunnitelmallisuudessa ja tavoitteellisuudessa eroja aktivoitavien ja muiden asiakkaiden välillä.

Kyllä varmaan samalla lailla suunnitelmia tehdään, mutta ne saattaa olla sellaisia lyhyempiaikaisia tai jotakin tiettyjä, jotakin pieniä tavoitteita jota mennään eteenpäin. Toki näitten nuortenkin kohdalla, mutta ehkä kirjallisia suunnitelmia ei niin kuitenkaan tai että niitä ei panna niin tarkasti ylös, mutta varmaan se aina on kuitenkin sellaista suunnitelmallista kuitenkin aika monen asiakkaan kohdalla.

En tiedä eroaako se sillai, tietysti alle 25-vuotiaille tehdään nämä aktivointisuunnitelmat, mutta ei mun mielestä välttämättä ole yhtään sen selkeempää, se riippuu niin paljon siitä asiakkaasta, että selkeyttääkö se sen tilannetta (...). En ainakaan koe, että nää yli 25-vuotiaat olis jotenkin huonommassa asemassa tai että niiden kanssa tavallaan on eri asioita mitä heidän kanssaan keskustellaan.

H: Miten se on erilaista?

Jotenkin tuntuu, että näillä alle 25-vuotiailla se on just sitä koulutukseen ja työelämään pääsemiseen ja niiden asioiden kans. Niiden vanhempien kanssa se on enemmän siihen päihdeongelmaan ja elämänhallintaan ja se ei ehkä

niin... työntekijänä en ajattele ensisijaisesti, että asiakas pitäis saada aktivoitua siihen työelämään, vaan sit siellä alkaa näyttäytyä ne muut ongelmat. (rh, 4)

Sosiaalityöntekijät kertovat, että myös vanhempien asiakkaiden osalta työskentely on ”varmaan” kuitenkin ”aika monen kohdalla” suunnitelmallista. Tavoitteet saattavat olla erilaisia, lyhyempiaikaisia eikä niitä kirjata tarkasti ylös. Mikäli tavoitteita ei kirjata ylös, on vaarana, että esimerkiksi työntekijän vaihtuessa tieto asiakkaan tilanteesta ja sovituista asioista ei siirry toiselle työntekijälle. Lastensuojelun puolella dokumentointiin on kiinnitetty paljon huomioita, mutta aikuisten sosiaalityön puolella tuntuu, että dokumentointia ei ole pidetty niin tärkeänä asiana. Se, että nuorille tehdään kirjalliset aktivointisuunnitelmat, ei takaa, että työskentely etenee tavoitteiden mukaisesti. Työskentelyprosessit ovat aktivoinnissa pitkiä ja niissä edetään yritysten ja erehdysten kautta. Lisäksi tavoitteet voivat muuttua matkan varrella. Timo Toikko (2001, 62) kirjoittaa siteeraten Helmi Mäkeä (1966): ”Sosiaalityö vaikuttaa käytännölliseltä ongelman ratkaisuneuvottelulta, joka etenee prosessimaisesti, mutta ennakoimattomasti. Yhteen asiaan paneutuminen tuo eteen uusia ratkaistavia asioita, eikä niiden ilmaantumista voida ennakoita”.

Erona aktivoitavien ja muiden asiakkaiden välillä on se, että periaatteessa aktivointivaikeuden takia nuoria on yritettävä pitää työskentelyn piirissä, vaikka nuori itse ei olisi tähän lainkaan motivoitunut.

Kuntouttavassa on kuitenkin vähän moralisoiva ote, että ihmisiä takaisin yhteiskuntakelpoiseksi ja sit sitä jännitetään että onnistuuko se, että onko ihmisiä kuntouttavassa työtoiminnassa ja tietysti seurataan tuloksia että onhan siinä semmoinen ihmisten ruotuun laittamisen ajatus.

Niin täytyy hyödylliseksi yrittää saada, mutta en kyllä itse ajattele, että se pelkästään sitä on, että monen oma elämä voi muuttua mielekkäämmäksi kun löytää jotain millä vois itseensä toteuttaa tai lähteä sieltä kotoa johonkin ja mut se on sitten eri juttu, että kuinka kuntouttavaa sen sitten täytyy olla, että pidetäänkö niitä tuloksina ja arvostetaanko meidän työtä, jos ihmiset tekee jotain rikastuttaakseen muuten elämää kuin heistä ei ole veronmaksajina niin paljon hyötyä.

H: Jos katotaan tuloksia sillä että kuinka moni on mennyt avoimille työmarkkinoille.

Tottakai meillä töissä pitää olla jokin laajempi ajatus, että mitä me halutaan, muuten voitais ruveta ajattelemaan samalla tavalla kuin asiakkaat, että ei tästä mitään tuu. Mut että enemmänkin näkee asiakkaassa itessään sen muutoksen ja näkee että se voi paremmin ja näkee että sen läheiset ihmiset voi paremmin ja niissä tapahtuu muutosta. En mä ainakaan mieli että tuleeko siitä yhteiskuntakelpoinen, mutta ehkä se että pysyis pois linnasta, mutta en mä mieli tuleeko tästä jotain veronmaksajaa.

Mää mietin just mun asiakkaita, että jos se olis hengissä vielä viiden vuoden päästä niin että sais sillein elämänsä kuntoon, että olis esimerkiksi asunto, että suht koht sais asiansa kuntoon. Tai mielenterveysongelmaisen ei tarvitse koko ajan olla sairaalahoidossa. Et kyllä ne on hyvin arkisia ja tavallisia asioita mitä mieltii. (rh, 13)

Vaikka koko aktivoinnin laajana tavoitteena on ehkäistä syrjäytymistä ja saada ihmiset takaisin työmarkkinoille, eivät nämä tavoitteet näyttäyty keskeisinä arjen perussosiaalityössä. Yleisemmät tavoitteet tiedostetaan, mutta käytännön työn tasolla ajatellaan, että pienet edistysaskeleet voivat yksittäisen ihmisen kannalta olla merkittäviä ja riittäviä. Aktivoinnissa on selkeät tavoitteet työmarkkinoille pääsystä, mutta sosiaalityöntekijät näkevät, että myös muunlaiset edistysaskeleet ihmisten elämäntilanteessa ja arkielämässä on huomioitava tuloksina. Myös Tuusa (2005, 84) esittää, että työllistymisprosenttien rinnalle tavoitteiksi ja arviointimittareiksi pitäisi rakentaa pienten askelten kautta tapahtuvaa kuntoutumista, asiakkaan omaa kokemusta ja elämäntilanteen kohentumista kuvaavia ja mittaavia laadullisia arviointimalleja. Jokaisen työntekijän tulisi myös pystyä käyttämään tällaisia arviointimalleja, sillä vain sitä kautta tavoitteet eivät karkaa ulottumattomiin ja samalla pystyttäisiin osoittamaan työn konkreettisia saavutuksia ja esittelemään niitä ymmärrettävällä tavalla myös päättäjille.

Jo hengissä pysyminen voi joidenkin asiakkaiden kanssa olla riittävä tavoite. Seurasin asiakastilannetta, jossa lääkäri oli kieltänyt asiakkaalta juomisen maksakirroosin takia, mutta asiakas joi silti pääsääntöisesti keskimäärin puolet viikosta. Tässä asiakastilanteessa oli mukana asiakkaan asuntolan työntekijä. Asiakas ei ollut perillä vuokran maksuista tai sairauslomarahoistaan ja sosiaalityöntekijä ja asuntolan työntekijä keskustelivat pitkälti keskenään käytännön asioihin liittyvistä järjestelyistä. Asiakas kertoo olevansa ”hemmetin huono byrokraatti”. Työntekijän tavoitteisiin liittyvät puheet olivat seuraavanlaisia.

S: Et ole suunnitellut raittiutta?

A: Maksakirroosin takia olisi lopetettava. Lääkäri on sanonut, että toinen jalka on jo haudassa. Katsos kun minä olen juoppo.

Työntekijä ei kommentoi asiakkaan vastausta. Kysymys on melko retorisesti kysytty. Työntekijä toki tietää, että asiakas on juonut jo pitkään, eikä siten tosissaan lähde motivoimaan asiakasta vähentämään tai lopettamaan juomista. Asiakaskäynnin loppuun työntekijä vielä sanoo:

S: Koitahan pysyä kunnossa!

A: Kyllä jos vaan henki pihisee.

(hav 3, mies 43 v)

Sosiaalityöntekijöillä on käsitys siitä, keiden kanssa kannattaa ryhtyä tavoitteelliseen sosiaaliseen muutostyöhön. Joidenkin asiakkaiden kohdalla sosiaalityö on asioiden puolesta hoitamista, palveluiden järjestelemistä ja henkistä tukemista, mikä ei kuitenkaan tarkoita, ettei elämänlaatua parantavia muutoksia voisi tapahtua asiakassuhteen aikana. Toisin kuin aktivoinnissa, asiakkaan ei kuitenkaan odoteta kuntoutuvan ja aktivoituvan opiskeluun tai työelämään.

Kirsi Juhila (2006, 152–161) kirjoittaa tällaisesta sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välisestä suhteesta huolenpitosuhteena, jossa sosiaalityöntekijät auttavat ja tukevat heikossa asemassa ja huonoissa voimissa olevia asiakkaita. Huolenpitosuhde nojaa samaistumisen, riippuvuuden ja vastikkeettomuuden periaatteisiin. Samaistuminen tarkoittaa sen tunnistamista, että kaikki ihmiset ovat haavoittuvia ja saattavat joutua tilanteeseen, jossa muilta saatava huolenpito on välttämätöntä. Riippuvuuden periaatteella Juhila tarkoittaa ajatusta omillaan selviytymisen mahdottomuudesta. Riippuvuus on ihmisenä olemisen ja elämisen olennainen elementti. Periaatteista kolmas, vastikkeettomuus, viittaa siihen, että huolenpitoon ei sisälly mitään ehtoja sen suhteen, että saatu huolenpito pitäisi korvata rahallisesti tai ansaita joillakin omilla teoilla. Juhilan (emt.) mielestä sosiaalityö huolenpitosuhteena on kaiken kaikkiaan joutunut puolustusasemiin. Ongelmana on nimenomaan huolenpitotyön perusteleva hyvinvointivaltiollisena, ammatillisena toimintana. Yksityisen ja kolmannen sektorin alueilla tapahtuva palkaton huolenpito sen sijaan näyttäytyy tärkeänä ja siihen rohkaistaan yksilöllisen ja yhteisöllisen vastuun nimissä.

5.4 Kuntouttavan sosiaalityön työmenetelmät

Sosiaalityössä hyödynnetään erilaisia työmenetelmiä. Mäntysaaren (1999, 359) mukaan työmenetelmissä on kyse toistettavissa olevista vakiintuneista työtavoista, jotka ovat siirrettävissä toisille työntekijöille toisiin samantyyppisiin asiakastilanteisiin samassa työyhteisössä tai työyhteisöjen välillä. Toisaalta Liukon (2006, 5) mielestä työmenetelmien keskeinen ominaisuus on, että niitä on mahdollista soveltaa hyvin joustavasti. Työmenetelmien käyttö on kontekstisidonnaista, asiakkaan tilanteesta lähtevää. Työmenetelmien vakiintuneisuus onkin nähtävä suhteellisena.

Ryhmähaastattelussa sosiaalityöntekijät keskustelivat siitä, että toimeentulotukea käytetään kuntouttavan sosiaalityön yhtenä työvälineenä. Myös aktivointisuunnitelmat ovat yksi työväline. Kysyin sosiaalityöntekijöiltä, mitä työmenetelmiä heidän mielestään kuntouttavassa sosiaalityössä käytetään.

Varmaan ainakin verkostotyötä sovelletaan ainakin tarpeen mukaan, justiin päihde- ja mielenterveystyössä, ehkä edunvalvontaa. Niin työllisyysasioissa verkostotyötä.

Jos sillä tavalla haluaa nähdä, niin eikös joku motivoiva haastattelu ole olemassa, onks se joku työmenetelmä? Jollain lailla ratkaisukeskeisestä näkökulmasta tekee työtä, jos sillei etsii konkreettisia suunnitelmia työelämään tai koulutukseen sillä asenteella. (rh, 12)

Menetelmien nimeäminen ei ollut sosiaalityöntekijöille aivan yksinkertaista, mitään kaikenkattavaa listaa minulle ei esitelty. Sosiaalityöntekijät eivät välttämättä ajattele tietoisesti käyttävänsä jotain menetelmää. Saattaa olla, että vasta viikkokalenteria katsottaessa he huomaavat, että on tullut tehtyä esimerkiksi verkostotyötä.

Yleensä se on niin kiivastahtista tuo työ, että ei sitä paljon ajattele, että kai sitä tekee alitajuntaisesti, että ei sitä päivän aikana kerkiä pysähtyä ajattelemaan, että onks tää jotain yksilötyötä, tietynlaiseen haastatteluun liittyvää, vaan siihen tulee sellainen tietynlainen rutiini.

Mietittekö te jotenkin kun te teette työtä, että tämä on nyt erityisesti motivoivaa työtä tai niin edelleen, että kyllähän niitä oppeja ja koulutuksia ja työkokemuksen kautta, mutta en mä tiedä mietitäänkö me erityisesti, että tä-

mä nyt on sitä, vaan ehkä se on just sitä, että siinä tilanteessa osaa arvioida sitä, että tässä nyt ois hyvä toimia näin ja kuulostelee sitä asiakasta ja sen reaktioita ja näin, että eteneekö sitä liian nopeesti vai mennäänkö sitä oikeeseen suuntaan.

Niin kyllä mustakin tuntuu, että jotenkin ne on takaraivoon iskeytynyt niinku nuo opintojen kautta ja työkokemusten kautta ne, että se on tavallaan koko ajan mielessä että mihin sillä työllä pyritään, että mikä on se tavoite, ja että pitää motivoida ja että pitää olla ratkaisukeskeinen ja sillai että se homma etenee. (rh, 12)

Tavallaan sosiaalityöntekijät kokevat sisäistäneensä asiakastyön menetelmät niin hyvin, että niitä ei tarvitse miettiä aktiivisesti työtä tehdessä. Toisaalta työ on niin kiireistä, että siihen ei ole mahdollisuuttakaan. Tärkeää on työntekijän kyky arvioida, onko valittu menetelmä tai lähestymistapa asiakkaalle sopiva. Tärkeä taito on siis kuunnella ja tulkita asiakkaan reaktioita työskentelystä ja edetä sen mukaisesti. Menetelmien valinta ja työskentelyssä eteneminen tapahtuu siten yhteistyössä asiakkaan kanssa. Marjatta Eskola (2003, 118, 124) on huomauttanut, että sosiaalityö vaatii jatkuvaa suunnan tarkistamista ja valppautta, menettelytavan vaihtamista kulloisenkin avun tarpeen mukaan.

Niin ihmiset muuttuu, teorit kehittyä ja ajatusmallit kehittyä, että ei yritä kauhean ongelmakeskeisillä tavoilla työskennellä. (rh, 13)

Sosiaalityöntekijät puhuvat ratkaisukeskeisyydestä keskeisenä lähestymistapana. Asiakkaiden ongelmia ei jäädä vatvomaan vaan työskentelyn suunta on tulevaisuudessa ja tavoitteissa, joilla asiakas pääsee elämässään eteenpäin kohti parempaa tulevaisuutta. Työntekijän on työskenneltävä niin, että prosessissa päästään eteenpäin.

Tää työ on jotenkin niin kokonaisvaltaista ja ihmiskeskeistä se työ, että enemmänkin se on sellainen työote tai malli, millä sitä niin kuin tekee, että ei tää ehkä oo niin menetelmäkeskeistä kuin joku muu ammatti. (rh, 12)

Sosiaalityön asiakastilanteita seuraamalla on helppo yhtyä mielipiteeseen, että sosiaalityö on menetelmäkeskeisyyden sijaista jotenkin kokonaisvaltaista. Sosiaalityö ei voi perustua yksittäisiin toimenpiteisiin tai tekniikoihin. Eskolan (1991) mukaan tärkeää on sosiaalityön prosessin metodisuus, eivät yksittäiset menetelmät tai temput.

Kuntouttavassa sosiaalityössä ei käytetä parityöskentelyä. Tietenkin sosiaalityöntekijöillä on paljon yhteistyötahoja, joiden kanssa yksittäisten asiakkaiden asioissa työskennellään,

mutta etenkin moniongelmaisten ja vaikeiden asiakkaiden kanssa sosiaalityöntekijät kokivat, että työparin kanssa työskentely voisi olla hedelmällistä ja sitä kannattaisi kokeilla.

Kysyin yhdeltä sosiaalityöntekijältä kotikäynneistä aikuissosiaalityössä. Kotikäyntejä ei käytetä, koska työntekijän mielestä se vaikuttaisi liikaa asiakkaan kontrolloimiselta. ”*Etenkin nuoret kokis, että siellä ollaan tarkastusmielessä*” (kp, 6). Kotikäyntejä käytetään ainoastaan, mikäli terveydenhuollosta ilmoitetaan asiakkaaseen liittyvästä huolesta; jos asiakas esimerkiksi elää liian keskellä ja työntekijällä on huoli, miten asiakas pärjää kotona.

Ainakin Espoon sosiaalikeskuksessa kotikäyntejä on käytetty myös aikuissosiaalityössä. Kotikäyntejä on perusteltu sillä, että näin työntekijä pystyy paremmin hahmottamaan asiakkaan kokonaistilanteen, esimerkiksi asiakkaan elämänhallinta voi kuvastua asunnosta. Jalkautuminen asiakkaan asuinympäristöön lisää ymmärrystä asiakkaasta ja kotona kohtaaminen voi olla luonnollisempaa kuin toimistossa pöytien ja tietokoneiden ääressä. Kotikäyntejä voidaan tehdä tilanteissa, joissa asiakkaista on suuri huoli, eivätkä he kykene tulemaan toimistolle huonon kuntonsa takia. Myös pitkäaikaisasiakkaiden kanssa, joilla työskentely on jotenkin jumiutunut, kotikäynneillä voidaan saada tilanne liikahtamaan eteenpäin. (Mansner & Tiainen 2005.)

5.5 Voimavarakeskeinen lähestymistapa kuntouttavassa sosiaalityössä

Dennis Saleebeyn (1992, 3) mielestä voimavarakeskeinen ajattelu (strengths perspective) on selkeästi erilainen lähestymistapa verrattuna perinteiseen, ongelmiin keskittyvään sosiaalityöhön. Voimavarakeskeisyys ei ole mikään yksittäinen työmenetelmä, vaan ajattelutapa, joka radikaalilla tavalla muuttaa työntekijän tavan tehdä sosiaalityötä asiakkaiden kanssa. Voimavarakeskeisyyttä ja ratkaisukeskeisyyttä käytetään toisinaan synonyymeina. Voimavarakeskeisesti toimiva työntekijä voi käyttää esimerkiksi ratkaisukeskeisessä terapiassa käytettyjä menetelmiä. Havainnointijaksolla jään miettimään, mitä työntekijät ajattelevat voimavarakeskeisyydestä ja onko se heidän mielestään peruslähtökohta, jonka mukaan työtä tehdään.

Mää nyt en voi puhua siitä, mitä on ollut kaksikymmentä vuotta sitten tällä alalla, mutta tuntuu, että nythän se on sellainen trendi, että mun mielestä ihan

hyvä asia, että voi olla että aikaisemmin on enemmän niinku ollu sellaista ongelmakeskeistä se asioiden eteenpäin vieminen. Se on just hyvä ratkaisukeskeisyydessä ettei jäädä vellomaan niihin ongelmiin vaan yritetään nähdä aina se positiivinen puoli siinä että asiat vois aina olla huonomminkin.

Musta ainakin sitä kautta on vähentynyt tällainen syyllistävä niinku ajattelumalli, että enemmänkin että kaikista löytyy jotain positiivista, jokaisesta asiakkaasta ja sen niinkun huomaa että kun niitä korostaa ja antaa positiivista palautetta, joilla pääsee eteenpäin ja asiakas itekkin huomaa, että onhan hänellä hyviäkin juttuja ja vaikka ne olis kuinka pieniä, että olis vaikka muistanut tulla oikeeseen aikaan sosiaalivirastoon tai ihan tosi pieni juttu, joita kaikilla on. Ihan tällaisia hankalia asiakkaita, joita on ollut, niin kyllä heidänkin kanssa on päässyt eri tavalla keskustelemaan, kun on erilainen ote itellä. Kai se mulla ainakin vaati, että sitä prosessia käy koko ajan läpi, että koko ajan kannustaa asiakasta ja näkee niitä hyviä puolia, että kai se etenkin niiden nuorten kohdalla, että ainakin itellä oli erilainen ote aiemmin.(rh, 15)

Sosiaalityöntekijöiden mielestä voimavaralähtöisyys ei ole mikään itsestään selvä lähestymistapa sosiaalityössä, sillä sosiaalityö on aikaisemmin ollut ongelmakeskeisempää ja asiakasta syyllistävää ja moralisoivaa. Sosiaalityöntekijöistä kaksi oli käynyt vuoden mittaisen voimavarakeskeiseen työtoteeseen liittyvän koulutuksen ja koki, että oma tapa tehdä työtä oli muuttunut selvästi. Weickin ja Chamberlainin (1992, 46–47) mukaan voimavaralähtöisyyden perusajatus on keskittyminen asiakkaan ongelmien sijasta hänen omiin ja hänen ympäristössään tarjolla oleviin voimavaroihin ja mahdollisuuksiin. Tämä ei tarkoita, että ongelmien olemassaolo kiellettäisiin, mutta voimavaralähtöisen ajattelun mukaan asiakkaan kanssa ei päästä eteenpäin keskittymällä ongelmiin.

Havainnointitilanteissa työntekijä saattoi mainita minulle ennen tai jälkeen asiakkaan tapaamisen, että asiakkaalla on esimerkiksi päihdeongelma tai mielenterveysongelma, mutta itse asiakastapaamisessa ongelmista tai siitä, miten ne vaikuttavat asiakkaan elämässä, puhuttiin vain vähän. Yhden asiakastilanteen jälkeen työntekijä huomasi unohtaneensa kysyä asiakkaan tämän hetkisestä päihteiden käytöstä. Pelkkien asiakastapaamisten perusteella minulle ei olisi syntynyt käsitystä siitä, minkälaisista ongelmista asiakkaat ovat aiemmin kertoneet tai mitä työntekijät ajattelevat asiakkaiden ongelmista. Pääpaino keskusteluissa oli asioiden eteenpäin viemisessä ja järjestämisessä, ei ongelmien puimisessa. Työntekijä totesi yhden asiakastapaamisen (hav 25, mies 26 v) jälkeen, että eihän sitä aina voi riskien ja ongelmien kautta katsoa tilannetta. Ennen asiakastapaamista työntekijä oli kertonut minulle asiakkaan vaikeista päihdeongelmista ja ongelmista asumisen kanssa.

Työntekijällä ja asiakkaalla voi olla erilainen näkemys asiakkaan ongelmista, esimerkiksi päihteiden käytöstä ja niiden hoitamisesta. Ensimmäisessä havainnoimassani asiakastilanteessa asiakas (mies 57 v) kertoi ensin kaikesta, mitä hän on viime viikkoina touhunnut: siivonnut, hoitanut kuntoaan ja laittanut parvekekukkia.

S: Olet pysynyt kuivilla?

A: Olen minä ottanut, mutten ole jatkanut. Olen jo aikani myllännyt ja haluaisin nauttia loppuelämästäni. Unohdin käydä A-klinikalla siivousurakan takia.

S: Onko aikaa varattuna A-klinikalle?

Asiakas kyseenalaistaa A-klinikkäkäyntien hyödyllisyyden omalla kohdallaan.

S: Voisihan sitä käyttää hyväksi asiantuntijoiden palveluja.

A: Nyt haluan pitää kodin kunnossa.

S: Kuulut vielä riskiryhmään!

A: Joo, saattaahan sitä äkillisesti horjahtaa.

(hav 1, mies 57 v)

Työntekijä arvioi asiakkaan taustaa vasten, että asiakkaalla on vielä suuret riskit ajautua ongelmiin päihteiden käytön kanssa. Työntekijä ei kuitenkaan jatka keskustelua aiheesta, hän vain ilmaisee mielipiteensä, mutta ei yritä vakuuttaa asiakasta sen enempää, esimerkiksi motivoimalla asiakasta jatkamaan käyntejä A-klinikalla. Vastuu on asiakkaalla itsellään.

Yhdessä aktivointiverkoston tapaamisessa työntekijät olisivat halunneet puhua asiakkaan huumeiden käytöstä, joka työntekijöiden käsityksen mukaan oli vaikuttanut kuntouttavan työtoiminnan jakson epäonnistumiseen.

Palveluohjaaja: Tarvitsetko tukea päihdejuttuihin?

A: En tarvitse lisätukea, mulla on jo lääkitys. Jos tolle linjalle lähdetään, voidaan lopettaa heti. Minä olen vahvoilla, en tarvitse siihen tukea.

Kuntouttavan työtoiminnan palveluohjaajan mielestä kaikista asioista puhutaan avoimesti, myös verkoston kanssa (paikalla sosiaalityöntekijä ja työvoimaneuvoja), koska se vaikuttaa kokonaistilanteeseen. Palveluohjaaja vakuuttaa, että kaikki ajattelevat vain asiakkaan parasta.

(hav 10, mies 21 v.)

Asiakas ei jakanut työntekijöiden huolta ja huolenpitoa, vaan esitti uhkauksen, että mikäli päihteiden käytöstä puhutaan, tapaaminen voidaan lopettaa. Palveluohjaaja kuitenkin esittää vielä syyn, miksi asiasta olisi tärkeä puhua. Hiljaisuuden jälkeen sosiaalityöntekijä kysyy, kuinka monta tuntia asiakas voisi osallistua kuntouttavaan työtoimintaan ja kuinka monena päivänä viikossa. Eli lopulta asiakkaan päihteiden käyttö jätetään käsittelemättä.

Vaikka epäonnistumisista ja ongelmista puhutaan ja niitä käydään läpi, niin katse on tulevaisuudessa, uusissa mahdollisuuksissa. Sosiaalityöntekijöiden mielestä sosiaalityön tärkeä tehtävä on löytää yhdessä polkuja eteenpäin. Epäonnistumisilta näyttävistä tilanteistakin yritetään löytää kasvun ja kehittymisen mahdollisuuksia.

A: En kertonutkaan viimeksi, että mulle on tulossa vankeustuomio.

S: Joo, se jäi kertomatta. Eihän sitä nyt kaikkea ensimmäisellä kerralla tarvitse kertoa.

Asiakas ja työntekijä keskustelevat, minkälaisista rikoksista tuomio on tulossa, minne asiakas on menossa vankilaan ja kuinka pitkäksi aikaa.

S: Millä mielellä ajattelet sitä 60 päivää?

A: Pakko kai se on käydä.

S: Ei se ole mahdolloman pitkä aika. Ja siinä voi nähdä myös jotain positiivista, että alkoholiongelmaan voi saada sielläkin tukea, voi käydä asioista juttelemassa. Ja joskus syksyllä sitten voidaan jatkaa seuraaville askelille, mieltä kurssia tai jotain. Alkoholin ongelmakäytön kuriin saaminen on nyt ensisijainen tavoite. (hav 8, mies 23 v)

Sosiaalityöntekijät kannustavat ja kehuvat asiakasta pienistäkin onnistumisista ja edistysaskelista. Sosiaalityöntekijöiden mielestä on tärkeää, että kaikki asiakkaat saavat onnistumisen kokemuksia. Nämä asiat saattavat tuntua ulkopuolisesta vähäpätöisiltä, mutta asiakkaalle ne voivat olla suuria asioita. Voimavarakeskeiseen ajatteluun kuuluu, että asiakkaan elämässä olevat pienetkin hyvät asiat nostetaan esille. Kenelläkään ihmisellä eivät ole kaikki asiat elämässä huonosti, vaikka asiakkaasta itsestään saattaakin siltä tuntua.

Seuraavassa asiakastilanteessa (hav 16, mies 21v) asiakkaan osallistuminen kuntouttavaan työtoimintaan oli keskeytynyt juomisen takia.

S: Hyvä, että selvisit tänne!

A: Olen ollut viikon juomatta. (asiakkaan ensimmäinen kommentti työntekijälle)

S: Ihan tosi? Ai kun hyvä juttu!

A: Tulin tänne pyörällä.

S: Vaikka sulla on se bussikortti?

A: Kortti on hävinnyt.

Työntekijä ei kuitenkaan puutu kortin häviämiseen, vaan vieläkin palaa viikon kestäneeseen raittiuteen.

S: Että viikon olet ollut juomatta.

A: Kyllä nyt paremmalta näyttää.

Asiakas on lähtenyt hoitamaan päihdeongelmaansa ensimmäistä kertaa. Työharjoittelu oli katkennut päihdeongelman takia ja nyt ensisijaisesti keskitytään päihdehoidossa käymiseen ja sen jatkamiseen.

S: Oli puhetta, että olisit mennyt käymään X-paikassa (kuntouttavan työtoiminnan työpiste), mutta et mennyt varatulle ajalle. Muistatko mikä oli?

A: En muista.

S: Vaatiiko se vähän sun kypsymistä?

A: Joo.

Työntekijä ei tivaa asiakkaalta syytä sovitun tapaamisen peruuntumiseen vaan esittää oman hienotunteisen tulkinnan menemättömyydestä; asiakas ei ole vielä tarpeeksi pitkällä asioissaan, jotta olisi voinut mennä käymään uudelleen työpisteessä. Lopuksi työntekijä vielä antaa palautetta asiakkaalle päihdeongelman hoitamisesta.

S: Hieno homma kun olet lähtenyt liikkeelle tässä asiassa! Siitä ne asiat lähtevät suttaantumaan!

A: Luulis ainakin.

Raunio (2000, 78) mielestä postmodernissa sosiaalityössä mielenkiinto kohdistuu pääasiallisesti pintailmiöihin. Asiakkaan käyttäytymiselle ei enää pyritä löytämään syvällisiä selityksiä, vaan keskitytään pelkästään käyttäytymisen havaittaviin piirteisiin. Ei kysytä, miksi asiakkaat tekevät, mitä tekevät, vaan todetaan vain, mitä he tekevät. Raunio (emt., 78) sanoo, että voimavarakeskeisessä toiminnassa keskitytään historiattomasti tässä ja nyt sekä mahdollisesti tulevaisuudessa toimivan ratkaisun työstämiseen. Kyse ei hänen mielestään silloin ole syvällisestä paneutumisesta asiakkaan elämänhallinnan edellytyksiin. Aineiston valossa näyttää siltä, että työskentelyssä painopiste todellakin on pääasiassa

nykyhetkessä ja tulevaisuudessa ja niissä konkreettisissa toimenpiteissä, joiden avulla asiakkaan elämäntilannetta viedään eteenpäin. Asiakkaiden ongelmien syvälliseen pohtimiseen ei ryhdytä, mikä on ainakin sosiaalityöntekijöiden ryhmähaastattelun perusteella tietoinen ratkaisu työskentelyn painopisteestä.

Sosiaalityön yhteydessä käytetään usein terapeuttisesta työstä lainattua slogania ”työntekijä tekee työtä omalla persoonallaan”. Sosiaalityössä on ikään kuin ammatillisesti tuotettava maallikkomainen, yleisinhimillinen tunnesuhde ja tämän erikoislaatuisuuden vuoksi työ nojaa niin suuresti työntekijän persoonallisuuteen. (Rostila 1990, 263.)

Ja tärkeä työväline on tietenkin oma persoona. Siinä varmaan ihan samalla tavalla kuin jollain psykologin työssä, jokainen ammentaa siitä omasta olemuksestaan niitä työtapoja. (rh, 12)

Jokainen tehdään niin erilailta ja niin erilaisina persoonina sitä työtä ja saman asiakkaan kohdalla joku toinen pääsee ihan yhtä hyvään ratkaisuun kun joku toinen. (rh, 13)

Yhteys asiakkaisiin ja luottamus luodaan persoonallisina työntekijöinä, ei kasvottomina menetelmien soveltajina tai viranomaisina. On mahdollista, että työntekijöiden persoona vaikuttaa siihen, miten työskentely asiakkaan kanssa etenee. Motivoitunut, innostunut ja luova työntekijä saattaa päästä asiakkaan kanssa parempaan yhteistyösuhteeseen kuin vähemmän innostunut ja rutinoitunut työntekijä. Pekka Saarnio (1999, 387–394) on nostanut esille kysymyksen sosiaalityöntekijöiden välisistä tehokkuuseroista, mutta aiheen arkaluontoisuuden vuoksi sitä ei ole juurikaan tutkittu. Minun tutkitustehtäviini ei kuulunut tarkkailla sosiaalityöntekijöiden välisiä eroavaisuuksia, mutta välillä huomasin ajattelevani, miten erilaisilla työotteilla sosiaalityöntekijät työtä tekevät. Asiakastilanteiden muistiinpanoja lukiessani huomasin, että jotkut työntekijät antoivat runsaasti palautetta ja kannustusta, kun taas toisten työntekijöiden puheenvuoroista selkeät palautteet puuttuivat, puheenvuorojen ollessa enemmän kysymyksiä ja konkreettisiin käytännön asioihin liittyviä. Huomasin ihailevani joidenkin työntekijöiden innostunutta työtettä ja tapaa viedä asiakastilanteet läpi kannustavalla ja rohkaisevalla otteella.

5.6 Yhteenveto

Laki kuntouttavasta työtoiminnasta on muuttanut perussosiaalityön asiakaskuntaa. Asiakkaisiksi ovat tulleet ennen kaikkea pitkäaikaistyöttömät ja ammattikouluttamattomat nuoret. Perussosiaalityössä kohdataan monenlaisia muitakin asiakkaita, mutta sosiaalityöntekijät tuntuivat mieltävän kuntouttavan sosiaalityön painopisteeksi alle 25-vuotiaat aktivointiehdon täyttävät nuoret. Heidän kanssaan työskentely on selkeämmin tavoitteellista ja aktivointipolitiikan mukaisesti työelämään ja opiskeluun suuntautuvaa. Muiden kuin aktivoitavien asiakkaiden kanssa työskentelyn painopisteenä ovat vakavat elämänhallinnan ongelmat. Keräämäni aineiston valossa Kirsi Juhilan (2006) mainitsema huollollinen sosiaalityö ei ole kokonaan hävinnyt perussosiaalityöstä: työskentelyn piirissä on edelleen asiakkaita, joiden ei oletetakaan kuntoutuvan tai aktivoituvan työelämään.

Kuntouttavaan sosiaalityöhön liittyvissä projekteissa kehitetään työmenetelmiä, jotka pyrkivät vastaamaan tämän päivän tarpeita. Liukko (2006, 66) peräänkuuluttaa kuntouttavan sosiaalityön työmenetelmien selkiyttämistä ja vahvistamista. Tutkimukseeni osallistuneet sosiaalityöntekijät ajattelivat, että työtä tehdessään he eivät välttämättä tietoisesti ajattele käyttävänsä jotakin menetelmää. Liukko (emt., 66) toteaa, että hiljaisen tiedon tasolla menetelmät kenties ymmärretään, mutta tiedot ja taidot tulisi saada näkyviin, yhdessä pohdittavaksi ja työstettäväksi. On pitkä lista palveluita, joihin asiakkaita voidaan prosessin aikana ohjata, mutta olisi myös pystyttävä tarkemmin määrittelemään sosiaalityön omat menetelmät ja työvälineet ja kehittämään luovasti uusia työskentelytapoja.

Kirjallisuudessa kuntouttavan sosiaalityön prosessin kulusta esitetään selkeitä malleja, kuinka työskentelyn tulisi alkaa tilannearvioinnista, edetä suunnitelman tekoon ja työskentelyn jälkeen päättyä yhteiseen arviointiin. Sosiaalityöntekijöiden arvion mukaan prosessit harvemmin päättyvät ja etenkin yhteisen arvioinnin tekeminen työskentelystä on harvinaista. Tämän voi tulkita niin, että asiakkaiden elämäntilanteet ovat niin vaikeita, että olemassa olevin sosiaalityön keinoin niihin ei pystytä vaikuttamaan. Toisaalta mikäli asiakkaiden elämäntilanteessa tapahtuu muutoksia parempaan suuntaan, asiakkaat vain

häviävät. Luulen, että perussosiaalityössä ei ole totuttu järjestelmällisesti arvioimaan työkentelyn vaiheita ja onnistumisia yhdessä asiakkaan kanssa.

6 KUNTOUTTAVA SOSIAALITYÖ JA PERUSSOSIAALITYÖN LAKISÄÄTEISET VELVOITTEET

Kunnallista sosiaalityötä toteutetaan lakisääteisten velvoitteiden mukaan byrokraattisissa rakenteissa. Byrokratian sääntelemän toiminnan on sanottu kaventavan sekä asiakkaan että työntekijän liikkumatilaa (Pohjola 1994, 149–152). Liukon (2006, 54) mielestä sosiaalitoimi on byrokratian läpäisemä. Samalla kun sosiaalityö omalta osaltaan toteuttaa lakisääteisiä velvoitteita, sääntöjä ja ohjeita, sen tehtävänä on toimia byrokratian vastavoimana. Sosiaalityöntekijän tehtävänä on Liukon mukaan (emt.) rakentaa silta byrokratian ja ihmisen välisen kuilun yli ja etsiä asiakkaan kanssa sitä yhteistä maastoa, jolta käsin työskentely on mahdollista.

Lipsky (1980) on kutsunut julkisten palveluiden työntekijöitä katutason byrokraateiksi, jotka päivittäisissä kohtaamisissaan asiakkaiden kanssa antavat varsinaisen sisällön laeille ja organisaation määrittelemille tavoitteille ja ohjeille. Julkisissa palveluissa on tyypillistä harkinta ja yksilökohtaisuus; työntekijöiden on oltava joustavia ja asiakaslähtöisiä, mutta samalla heidän on noudatettava lakia ja ohjeita. Samanaikaisesti työntekijät painivat niukkojen resurssien kanssa: palvelun kysyntä on suurempaa kuin resurssit tarjota palveluita. Katutason näkökulman mukaan julkisille palvelujärjestelmille tyypilliset piirteet, kuten esimerkiksi suuri asiakasmäärä, työn epäselvät tavoitteet ja rajalliset resurssit vaikuttavat asiakkaiden palveluun. (Ala-Kauhaluoma ym. 2004, 33.)

Aulikki Kananojan (2006) mukaan sosiaalityön organisaatioilla, johdolla ja myös työntekijöillä on ainakin kolme mahdollisuutta nähdä oma työnsä:

1. pelkästään lakisääteisten velvoitteiden toteuttamisena ja viranomais-työnä,
2. sosiaalisena muutostyönä, jossa systemaattisesti ja läpinäkyvästi seurataan ja arvioidaan toiminnan vaikutuksia tai
3. sosiaalista pääomaa ja kunnan elinvoimaa vahvistavana, yhteisösuhteita ja yhteistä vastuuta vahvistavana paikallisen sosiaalipolitiikan toteuttajana.

Liukon (2006, 55) mielestä yksi onnistunut kuntouttavan sosiaalityön tai muutossosiaalityön edellytys on aika. Sosiaalityön tekeminen, varsinkaan kuntouttavan sosiaalityön tekeminen, ei tarkoita vain asiakkaan vastaanottamista toimistossa 30–45 minuutin ajan. Sosiaalityölle on ominaista, että yksi asiakastapaaminen aiheuttaa muun muassa selvittämistyötä, suunnittelua, työtapojen pohdintaa ja verkostoitumiskokouksia. Pääsääntöisesti asiakkaita tavataan sosiaalitoimistossa kuukauden välein eli toimeentulotukiasiointi rytmittää voimakkaasti työskentelyä. Ainakaan havainnoimissani asiakastilanteissa aikoja ei varattu tiuhempaan. Sosiaalitoimistotapaamisten lisäksi asiakkailla toki saattoi olla varattuna aikoja työvoiman palvelukeskukseen tai muihin palveluyksiköihin. Joillakin asiakkailla saattaisi olla tarvetta tiuhempiinkin tapaamisiin, ainakin jossain vaiheessa asiakkuutta silloin, kun yhteyttä muihin palveluihin ei ole. Lienee kuitenkin resurssikysymys, voidaanko asiakkaita tavata useammin.

6.1 Toimeentulotuen paikka kuntouttavassa sosiaalityössä

Aikuisten kanssa tehtävässä perussosiaalityössä asiakkuus perustuu useimmiten toimeentulotuen hakemiseen tai aktivointiehdon täyttymiseen. Työttömyys on tavallisin toimeentulotuen saamisen syy (Stakesin toimeentulotukitilasto 2004). Joko sitä haetaan täydentämään työttömyyspäivärahaa tai etenkin nuorilla ammattikouluttamattomilla se voi olla ainoa tulonlähde. Toimeentulotukilain (1997/1412) mukaan toimeentulotuki on sosiaalihuoltoon kuuluva viimesijainen taloudellinen tuki, jonka tarkoituksena on turvata henkilön ja perheen toimeentulo ja edistää itsenäistä selviytymistä. Ehkäisevän toimeentulotuen (2000/923) tarkoituksena on edistää henkilön ja perheen sosiaalista turvallisuutta ja toimintakykyä sekä ehkäistä syrjäytymistä ja pitkäaikaista riippuvuutta toimeentulotuesta. Ehkäisevää toimeentulotukea voidaan myöntää muun muassa tuen saajan aktivointia tukeviin toimenpiteisiin, asumisen turvaamiseksi, ylivelkaantumisesta tai taloudellisen tilanteen äkillisestä heikentymisestä aiheutuvien vaikeuksien lieventämiseksi sekä muihin tuen saajan omatoimista suoriutumista edistäviin tarkoituksiin.

Sosiaalityön ja toimeentulotukityön suhteesta on käyty keskustelua 1980-luvun puolivälistä lähtien. Yksi keskustelun aihe on ollut toimeentulotuen maksamisen siirtäminen ainakin osittain Kansaneläkelaitokselle (Toimeentulotukikokeilu 1995–1996), mitä ei kuitenkaan

ole toteutettu. Sen sijaan monilla paikkakunnilla etuuskäsittelijät ovat alkaneet tehdä toimeentulotukityötä, jolloin sosiaalityöntekijöiden resurssit tehdä ”oikeaa sosiaalityötä” ovat lisääntyneet.

Tutkimuksen yksi tavoite oli selvittää, mikä osuus toimeentulotuella on kuntouttavan sosiaalityön työprosesseissa. Kuntouttava sosiaalityö ei ole erillinen organisaationsa, vaan perussosiaalityötä aikuisten kanssa tehdään kuntouttavan sosiaalityön nimikkeellä. Tutkimuspaikkakunnalla on erikseen etuuskäsittelijät, jotka käsittelevät kirjallisia hakemuksia ja pääasiassa norminmukaista toimeentulotukea. Kun asiakas soittaa sosiaalitoimistoon, sosiaalityöntekijä kysyy jo puhelimesta ja kuulostelee, mikä tilanne asiakkaalla on. Mikäli asiakkaalla ei ole toimeentulotuen hakemisen lisäksi muita asioita, hänet ohjataan hakemaan toimeentulotukea kirjallisesti etuuskäsittelijöiltä. Jo puhelimitse tehdään siis ensimmäinen arviointi asiakkaan tilanteesta. Tutkimuspaikkakunnalla tapahtunut organisaatiomuutos on siten antanut työntekijöille vihdoinkin mahdollisuuden keskittyä muuhun sosiaalityöhön, kun toimeentulotuki ei enää hallitse työtä. Mikä paikka toimeentulotuen myöntämiselle on jäänyt asiakastyössä ja mitä työntekijät ajattelevat toimeentulotuen osuudesta kuntouttavassa sosiaalityössä?

Mun mielestä ainakin on menty selkeesti parempaan suuntaan että meidän ei tarvii tavallaan toimii sellaisena etuuskäsittelijänä vaan on päästy siihen, että pääasiallisesti me otetaan ajanvarauksella asiakkaita vastaan ja tietenkin jonkin verran niitä kirjallisia hakemuksia, mutta ei läheskään niin paljon kuin aikaisemmin.

Kyllä meidän toimistossa siinä on ihan radikaali muutos, että mehän oltiin käytännössä puoliksi etuuskäsittelijöitä (...) On tehty selkeät sopimukset siitä, että toimeentulotukea voi hakea kirjallisesti. Kun joku soittaa voi selvittää, onko jotain muita asioita, jos ei ole niin voi antaa ohjeeksi hakea kirjallisesti. (rh, 9)

Työvoimanpalvelukeskuksessa järjestetyssä palaverissa sosiaalityöntekijät kertoivat, että vasta organisaatiomuutosten jälkeen heillä on ensimmäistä kertaa mahdollisuus tehdä kuntouttavaa sosiaalityötä, kun toimistorutiini eli byrokraatiatyö on jäänyt suurelta osin pois. Toimeentulotukiasiakkaita käy edelleen, mutta vain ajanvarauksella. Vaikka toimeentulotukiasiakkaan (asiakkaan joka on itse varannut ajan toimeentulotukea varten) kanssa ei tehtäisi suunnitelmia työskentelystä eikä sovittaisi uusia tapaamisia, kartoitetaan asiakkaan kokonaistilannetta toimeentulotuen lomassa. Asiakas voi tarvita monenlaista

sosiaaliturvaan ja palveluihin liittyvää neuvontaa ja ohjausta. Asiakastilanteita havainnoidessa vaikutti siltä, että itse toimeentulotuesta puhutaan vähän. Se ikään kuin hoidetaan siinä sivussa. Osa työntekijöistä teki päätöksen samalla kun asiakas oli paikalla. Suurin osa näytti kirjoittavan päätöksen asiakkaan jo poistuttua, jolloin päätös toimeentulotuesta lähetetään asiakkaalle postitse. Pääpaino keskusteluissa oli myös näiden toimeentulotukiasiakkaiden kohdalla muissa asioissa. Erään opiskelijapariskunnan (hav 14, nainen 19 v, mies 18 v) kohdalla keskusteltiin pääasiassa kesätöistä ja opintojen jatkamisesta. Sosiaalityöntekijä kertoi tapaavansa näitä asiakkaita säännöllisesti, koska ”he ovat vielä niin nuoria”. He eivät olleet siis aktivoitavia, koska he opiskelivat, mutta ilmeisesti työntekijä oli havainnut heissä tuen tarvetta. Työntekijä oli järjestänyt sosiaalitoimiston kautta kesätyöpaikan pariskunnan naiselle.

Toisessa asiakastilanteessa maahanmuuttajamies oli varannut ajan sosiaalityöntekijälle, koska hänelle jäi liian paljon vuokrasta itse maksettavaksi. Mies ei ollut pitkään aikaan asioinut sosiaalitoimistossa, mutta nyt yhdistelmätukityössä ollessaan hän kertoi taloudellisen tilanteensa olevan huonompi kuin työttömänä ollessaan. Asiakkaan ja työntekijän välisessä keskustelussa pääpaino oli asiakkaan motivoimisessa jatkaa työsuhdetta. Työntekijä kertoi käyneensä samanlaisia keskusteluja muidenkin yhdistelmätukityössä olevien asiakkaiden kanssa.

S: Lasketaan ensin toukokuun laskelma...(tekee laskelmaa)... jäisi vajetta 15 euroa.

A: Työttömänä ollessa jää enemmän rahaa, koska vuokran omavastuu on nyt niin suuri.

S: Palkka on toki pieni, mutta että työstä on muutenkin hyötyä kuin vain palkka.

A: Ymmärrän, että on hyvä että on tekemistä. Mutta rahaa pitäisi jäädä vähän hauskan pitoonkin. Menot ovat nyt kasvaneet.

S: Ehkä voit tämän jakson jälkeen saada tavallista palkkatyötä, jolloin palkka olisi parempi.

A: Suomessa ei tällaista tapahdu, olen ollut seitsemän ja puoli vuotta Suomessa, eikä näin ole tapahtunut.

S: Ainakin mahdollisuudet ovat paremmat kuin jos olisit tämän ajan työttömänä. Oletko tykännyt olla työssä?

A: On hyvä, että on työssä missä tahansa, mutta pitäisi jäädä jotain käteen.

T: Silti näkisin, että on parempi olla töissä kuin olla kotona päivät pitkät.

A: Olisin mieluummin harjoittelujaksolla, koska silloin jää enemmän rahaa kuin on palkkani. (hav 11, mies 46 v)

Tällaisia motivointikeskusteluja käytiin myös toisessa asiakastilanteessa (hav 27, mies 22 v), jossa mielenterveysongelmien takia sairaslomalla ollut opiskelija sanoi, ettei halua kesätöihin, koska ”*töistä ei jää yhtään enempää rahaa käteen kuin soppalasta saa*”. Työntekijä tähdensi toimeentulotuen olevan viimesijainen etuus ja kesätöistä saatavan tärkeää työkokemusta, vaikka rahallinen hyöty jäisikin pieneksi.

Toimeentulotuki ei siis ole hävinnyt minnekään sosiaalityöntekijöiden työtehtävistä, mutta toimeentulotukityön luonne ja merkitys on kuitenkin muuttunut.

Kyllähän se toimeentulotuki on niissä asiakastilanteissa, mutta se on nyt eri tavalla, se on ehkä sellainen porkkana, että saadaan se (asiakas) tulemaan sinne, tai sit se on niin tiiviisti kytköksissä siihen muuhun asiaan, että ei ole mitään järkeä erottaa... Muutama sellainen asiakaskin on, että hakee kirjallisesti toimeentulotukea, että he kokee, että haluavat hoitaa raha-asiat jopa näinkin, et ne asiat, mistä he halua käydä keskustelemassa on niin eri asioita. (rh, 9)

Yksi sosiaalityöntekijöistä kertoi, että etenkin nuorten kohdalla toimeentulotuki on houkutin, jolla asiakkaat saadaan sosiaalitoimistoon. Toimeentulotuki on nuorille aktivoitaville tärkeä, sillä suurella osalla heistä ei ole muuta tulonlähdetä. Sama sosiaalityöntekijä kertoi, että myös asiakkaat on totuteltava siihen, että asiakaskäynneillä keskustellaan ensin muista asioista, toimeentulotuki on vain pieni osa käyntiä.

Mää oon henkilökohtaisesti sitä mieltä, että mä en nää siinä mitään ongelmaa, että se toimeentulotukityö siinä sivulla kulkee, ajattelen, että kun selvitetään ihmisen elämäntilannetta kokonaisvaltaisesti ja kyllähän raha-asioiden hoito on yks hyvin tärkeä ihmisen elämään liittyvä asia. Et en mä näe, et se tavallaan haittais sitä sosiaalityön tekemistä että raha-asia kulkee siinä rinnalla. Monen kohalla ne elämän ongelmat liittyy jollain lailla siihen rahan käyttöön että tavallaan sitten kokonaisvaltaisesti mietitään sitä ihmisen tilannetta, että silloin siihen liittyy pakostakin ne raha-asiat. (rh, 9)

Toimeentulotuki on yksi sosiaalityön väline, periaatteessa musta tuntuis tosi oudolta tehdä tätä työtä jos ei olis ollenkaan toimeentulotukea tässä samassa. (rh, 10)

Se on kuitenkin asiakastapaamisissa usein semmoinen niin kuin pieni osa ja rutiininomainen, kuitenkin tietää sen asiakkaan tilanteen ja voi tarvittaessa käyttää sitä harkintaa, ei siihen loppujen lopuksi mene edes paljon aikaa tuttujen asiakkaiden kohdalla. (rh, 10)

Sosiaalityöntekijöiden mielestä tuntuu siis luontevalta säilyttää toimeentulotukityö osana aikuisten kanssa tehtävää sosiaalityötä. Raha-asioiden hallinta on nykyajan ihmisille tärkeä osa elämää ja siksi myös yksi työskentelyn kohde sosiaalityössä.

Leena Rautiaisen (1995, 139–141, Maahin 2004, 7 mukaan) pro gradu -tutkimuksessaan haastattelemat sosiaalityöntekijät olivat myös sitä mieltä, että raha kuuluu olennaisena osana sosiaalityöhön, eikä työtä edes katsottu voitavan tehdä ilman rahaa. Rautiaisen (1995) mukaan rahan merkityksen korostamisen taustalla saattaa olla pelko siitä, että sosiaalityöntekijä menettää otteensa asiakkaaseen, mikäli rahanjako siirtyisi pois sosiaalityöntekijältä. Toimeentulotukityön kautta pystytään parhaiten löytämään paneutuvaa työtä tarvitsevat asiakkaat (Tuusa 2005, 54). Tuusan (2005, 55–56) tutkimuksen mukaan mekaanisesti toteutettu etuuskäsittely voi kapeuttaa ja yksitoikkoistaa toimeentulotukityötä. Toimeentulotukityötä ei hänen haastattelemiensa sosiaalityöntekijöiden mielestä tule nähdä pelkäksi laskelmien tekemiseksi, vaan siihen kuuluu muun muassa kokonaisvaltaista taloussuunnittelua, neuvontaa ja ohjausta eli ”vakavaa sosiaalityötä”.

Siinä kuitenkin käydään läpi sitä taloudellista puolta ja sitä kautta just että selviää, että rahat ei riitä. Niin eihän toimeentulotuki ole mikään hirveän suuri, mutta jos ihan selkeästi jää laskut maksamatta, niin just niitä syitä on sitä kautta helpompi selvittää, että mistä se johtuu. Että jos me selvitettäs, että mistä se johtuu ja sitten sanoittais että haepas kirjallisesti sit joltakin toiselta työntekijältä, niin eihän siinä olis mitään järkeä. (rh, 10)

Kyllä se pääsääntöisesti on niin, että se toimeentulotukikin on siinä ja miettään, onko jotain asioita jos et tehdään sitä suunnitelmaa sitten siihen, et millä tavalla kuntoutuisi esimerkiksi, niin, voi miettiä onks jotain harrastustoimintaa jolla sitä vois auttaa tai muuta sellaista mikä niin kuin missä ei olis mitään järkeä että ihminen hakis sitä erikseen. (rh, 9)

Toimeentulotukea voidaan käyttää myös kuntoutumisen tukena. Sosiaalityöntekijä voi myöntää toimeentulotukea asiakkaan kuntoutumisen kannalta tärkeisiin asioihin, esimerkiksi harrastusmaksuihin tai bussilippuun, jotta asiakas voi käydä päivätoiminnassa.

Keskustelimme myös siitä, jos toimeentulotukityö poistuisi kokonaan sosiaalitoimistosta. Tällöin myös sosiaalityön luonne muuttuisi olennaisesti: perussosiaalityö kietoutuu aikuisten kohdalla kuitenkin toimeentulotuen ympärille. Asiakkaita tavataan yleensä kerran kuukaudessa ja myös toimeentulotukipäätökset tehdään kuukaudeksi kerrallaan.

Sitten sen koko systeemin pitäis olla jotenkin kokonaan ihan erilainen, et jos ajattelis, että rahat tulis jotenkin samasta paikasta, jolla katetaan kaikki ihmisten, et sit se ehkä kävis, jos olis sitten erikseen sosiaaliasemat, mitä kautta sitten selvitetään jotain muuta, mutta ehkä se työkin olis ihan erilaista, hyvin sellaista etsivää ja eri kautta ne ongelmat näyttäytyy.

Mut kyllä silloinkin jonkun näitä raha-asioita täytyis selvittää, koska ihmiset saa rahoja, asumistukia jne omille tileilleen, eikä ne sitten ohjaudukaan vuokriin, niin siellä tarvii olla joillakin ihmisillä sellainen kontrolli, että mihin rahat käytetään, et tuleeko laskut maksettua. Et siinä mielessä jokuhan joutuu, et jos ei sosiaalityöntekijä seuraa, niin sitten etuuskäsittelijä voi seurata et rahat menee sinne mihin pitääkin, ettei tule näitä rästejä. (rh, 11)

Sosiaalityöntekijöillä on myös kontrolloijan rooli asiakkaiden raha-asioissa. Sosiaalityöntekijät huolehtivat, että asiakkaat maksavat vuokransa ja laskunsa. Pelkästään toimeentulotukiasiakkaista puhuminen on harhaanjohtavaa. Seuraamistani asiakastilanteista ehkä vain kahdessa puhuttiin todella vain pelkästään toimeentulotukiasioista. Vaikka asiakas oli varannut ajan toimeentulotukiasiointia varten, keskusteltiin käynnin aikana pääasiassa muista asioista. Vakituksilla asiakkailla taas toimeentulotuki oli vain pieni osa käyntiä tai siitä ei keskusteltu ollenkaan. Toimeentulotuesta on tullut yksi työväline muiden rinnalla ja sitä voidaan käyttää myös asiakkaan kuntoutumisen tukemiseksi. Asiakkaan raha-asioista keskustelu on osa elämänhallintaa tukevaa työskentelyä, eikä sosiaalityöntekijöiden mielestä tunnu järkevältä poistaa toimeentulotukityötä kokonaan perussosiaalityöstä.

6.2 Nuorten aktivointi kuntouttavana sosiaalityönä

Seuraavaksi siirryn tarkastelemaan aktivointia paikallisena ilmiönä lähinnä siitä näkökulmasta, miten työntekijät jäsentävät aktivointia ja mitä aktivoitavien nuorten asiakastilanteissa tapahtuu. Osa seuraamistani asiakastilanteista oli sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välisiä tapaamisia ja osa oli verkostopalavereja, joihin osallistui myös muita työntekijöitä, yleisimmin työvoimaneuvoja ja kuntouttavan työtoiminnan palveluohjaaja.

Aktivointiehdon täyttäneillä nuorilla oli hyvin monenlaisia elämäntilanteita ja aktivointiprosesseissa oltiin eri vaiheessa. Osa nuorista oli sairaslomalla, jolloin nuorten kanssa käytiin lähinnä hoitoa tukevaa tai hoitoon liittyvä keskustelua, puhuttiin arjen

sujumisesta sekä toimeentulotuesta ja raha-asioista. Työntekijä saattoi jo suunnata puhetta sairasloman jälkeiseen aikaan ja tulevaisuuden suunnitteluun todeten kuitenkin, että *”ne on sitten vasta sen sairasloman jälkeen, ei sairaslomalla tartte näitä miettiä”* (hav 29, mies 19 v).

Jos aktivoitavalla nuorella tiedetään olevan päihdeongelma, myös päihdeongelman hoitaminen katsotaan aktivointiin nähden ensisijaiseksi. Vasta kun hoitokuviot ovat käynnistyneet, aloitetaan työelämään tai opiskeluun liittyvien asioiden tarkempi miettiminen. Työntekijä saattoi sanoa asiakastilanteessa: *”jos otat yhteyttä sinne A-klinikalle, että päihde ei olis ongelma koulutuksessa ja ajokortin saamisessa”* (hav 12, mies 19 v) tai *”Olet ollut X-projektissa ja olet itse kertonut, että on päihdeongelma. Pitäis käydä tiiviimmin päihdekllinikalla, että on todiste siitä, ettei kävis niin uudestaan.”* (hav 16, mies 21 v)

Sosiaalityöntekijöiden tapaamista nuorista alle 25-vuotiaista vain osalla aloitetaan varsinainen aktivointi virallisine aktivointisuunnitelmineen. Osalle riittää pelkkä tilanteen kartoitus ja normaali asiakkuus työvoimatoimistossa ja toimeentulotukiasioissa sosiaalitoimistossa. Mikäli nuoren suunnitelmat esimerkiksi työharjoittelusta tai opiskeluista eivät onnistu, aloitetaan aktivointi. Aktivoitavien nuorten joukosta vain osa osallistuu kuntouttavaan työtoimintaan, joka on luonteeltaan viimesijainen palvelu, mikäli muut työvoimatoimiston tarjoamat palvelut eivät ole asiakkaan kannalta tarkoituksenmukaisia.

6.2.1 Yhteistyösuhteen rakentaminen aktivoinnissa

Asiakkaiden innokkuus lähteä mukaan työskentelyyn vaihtelee. Joidenkin asiakkaiden kanssa tutustumisvaihe kestää pitkäänkin. Turvallisen ja luottamuksellisen suhteen rakentaminen on ehto sille, että asiakas sitoutuu yhteistyöhön (ks. esim. Rostila 2001, 60).

Monet nuoret on tosi innokkaitakin lähteen mukaan selvittämään sitä omaa tilannetta ja joitain toisia sitten tavallaan että siinäkin menee tosi pitkä aika ennen kuin tutustuu nuoreen kunnolla ensin täällä ja luo sitä pohjaa sille et, kannattaa ylipäänsä lähteä tekemään sitä varsinaista aktivointisuunnitelmaa, et monen kanssa niinku siihen alkutyöskentelyyn voi mennä tosin pitkä aika.
(rh, 5)

Vaikka laki määrittelee sen, milloin aktivointisuunnitelma on tehtävä, käyttävät sosiaalityöntekijät harkintaa siinä, missä vaiheessa kunkin asiakkaan kanssa aloitetaan aktivointi. Saattaa olla, että asiakkaan elämäntilanne on niin hankala, että varsinaisen aktivointisuunnitelman tekeminen ei ole järkevää. Tavallaan aktivointisuunnitelman teko on vain yksi vaihe työskentelyssä, jonka kautta prosessissa päästään taas eteenpäin.

Ja mää oon huomannu, että se on joillekin semmonen niin kuin, jos nyt ihan voi sanoa, et houkutteleva mahdollisuus, mut kuitenkin, se et siellä työkkärissä hukkuu sinne muitten asiakkaitten massaan ja siellä voi aina olla eri työvoimaneuvoja ku siellä käy, niin se on joillekin ollu sellainen että kun kerroo, että siellä on yksi työvoimaneuvoja, joka voi keskittyä sun asioihin, niin se on yksi sellainen aika tärkeä pointti noin niin kuin ylipäänsä muutenkin niiden suunnitelmien ja mahdollisuuksien kartoittamisen kannalta, koska muuten tuntuu niin kuin että se on niin todella rutiinimaista se ilmoittautumissysteemi. Että ei siellä, jos on vähänkin heikot kommunikointikyvyt niin niin moni on siitä helpottunut että sit jotkut jotka tietää minut tarkoitan sitä nuorta, et se voi aatella et nuo tuntee minut, mun ei tarvii aina niinku aina jotenkin yrittää selviytyä siitä tilanteesta ja häipyä. Että tavallaan luottaa asioitaan niiden työntekijöiden käsiin. Ehkä sitten helpommin motivoituu siitä, että nuo tavallaan myöskin hänen puolesta. Jos ei niinku kaikilla ei ole niitä kykyjä lähtee ite aktiivisesti hoitaa asioitaan, niin se keskittyminen just tän ihmisen asioihin on se tärkeä. (rh, 5)

Sosiaalityöntekijöiden mielestä nuorten kannalta on tärkeää juuri se, että samat ihmiset työskentelevät nuoren kanssa. Näin nuori oppii luottamaan työntekijöihin ja sitä kautta nuorelle voi paremmin syntyä motivaatiota miettiä tulevaisuuttaan. Aktivointitilanteet voivat olla hankalia etenkin nuorille, jotka eivät ole tottuneet puhumaan asioistaan. Tällöin tuttujen työntekijöiden kanssa ei välttämättä tarvitse jännittää niin paljon. Energiaa jää muuhunkin kuin pelkästään tilanteesta selviytymiseen.

...kun mietin noita mun asiakkaita, niin ne on alussa yllättävänkin innostuneita. Siinä alussa kun kertoo näistä ja ja kun pääsee sinne asti, että mennään tekemään sitä aktivointisuunnitelmaa, mut sit jotenkin semmoinen pitkäkestoisuus jossakin vaiheessa väsähtää, että on jotenkin sellainen ajatus nuorilla, että me jotenkin tarjotaan heille jotain, mut sitkun ne asiat siellä ei jotenkin tarpeeksi nopeasti heidän mielestään etene, niin sit tulee sellaista, et jäädään pois, et ei sit mennäkään sit sinne. Kun sehän ei oo sitä et tehdään se aktivointisuunnitelma ja se on siinä, vaan sithän niillä on aikoja sinne työvoimanpalvelukeskukseen itelläkin ja sitä prosessia jatketaan siellä. Se on jotenkin sellainen, että millä tavalla sais pidettyä sen motiivin siinä vaiheessa kun eihän se ole mikään semmoinen yksinkertainen keino saada heitä koulutuk-

seen tai työelämään, kun siinä on kuitenkin monenlaisia esteitä ja asioita mitä pitää miettiä. (rh, 6)

Kyllä niinku sielläkin (työvoimanpalvelukeskuksessa) tavallaan se asiakkuus roikkuu sinne samalla lailla kun jää helposti sosiaalitoimiston asiakkuus., Kuitenkin niin kuin ajanvarauksilla ja sopimisilla viedään sitä eteenpäin, niin siellä ihan samat jutut voi toistua, että jää aikoja väliin ja jää kysymättä jotain paikkaa, mistä oli puhetta ja asiat venyy ja sit tulee niitä yrityksiä ja taas toistuu, että paljon helpompaa saada se alkuun, kun että tulee sitä tulosta. (rh, 6)

Nuoret eivät välttämättä ole tottuneet pitkäjänteisyyteen ja hyvin alkanut työskentely saattaa lopahtaa, jos asiat eivät etene riittävän nopeasti. Olennaista aktivoinnissa on motivoinnin ylläpitäminen etenkin silloin kun nuorella alkaa innostus hiipua.

Hyvin monella nuorella on taustalla päihdeongelmaa tai mielenterveys ongelmaa ja tavallaan niihin ei ole apua haettu aiemmin mut ne tulee tätä kautta esiin kun lähetään aktivoimaan ja monta kertaa nuori on jo siellä työtoiminnassa mut siellä tulee sit esiin ja hän itsekin näkee ne voimavaransa ja erilailla motivoituu hoitoon sen jälkeen, että vaikei se varsinainen työtoiminta onnistu tai muu opiskelu niin se on aina kuitenkin eteenpäin kun hän on kuitenkin yrittänyt ja hakee sen jälkeen oikeanlaista apua et näissä nuorissa jotka on jäänyt tähän tai jotka on kuntouttavassa työtoiminnassa niin hyvin moni on juuri näitä, joilla on jotain muutakin ongelmaa, jos ei ole työharjoitteluun tai johonkin muuhun tällaiseen kyennyt.(rh, 6)

Nuorten hoitamattomat päihde- ja mielenterveysongelmat paljastuvat aktivoinnin edetessä, kun esimerkiksi kuntouttava työtoiminta ei onnistukaan. Sosiaalityöntekijät eivät näe sitä epäonnistumisena, vaan silloin päästään vaikuttamaan niihin tekijöihin, jotka vaikeuttavat nuoren osallistumista opiskeluun tai työelämään. Mikäli työllistäminen tai opiskelu suoraan ei onnistu, aktivoinnin tarkoituksena on työllistämisen edellytysten parantaminen. Tällöin sosiaali- ja terveyspalvelut ovat ensisijaisia työvoimatoimiston tarjoamiin palveluihin. Perussosiaalityöntekijät tekevät tärkeää pohjatyötä, esimerkiksi päihdehoitoon motivoimista, jotta opiskelu- ja työllistämisasioiden eteenpäin vieminen olisi ylipäänsä mahdollista.

...et sillai se (aktivoinnin eteneminen) on vaikeeta, mutta sit jos ajattelee, että mikä on sitä tulosta, no se, että saa sen nuoren edes miettimään sitä tilannettaan (...) monesti on kyllä se ongelma, että ei ole ammattia eikä kiinnostusta opiskella tai ei ole kykyjä. Ei riitä jostain syystä ne resurssit niinkun hakeutua koulutukseen niin se on kuitenkin loppujen lopuksi iso ongelma, että ei ne loppomasti riitä työharjoittelun tai kuntouttavan työtoiminnan pyörittely. (rh, 6)

Aktivoinnissa voidaan saada asiakas kuntouttavaan työtoimintaan ja työharjoitteluun, mutta työskentelyllä ei ole kantavuutta, mikäli nuoren omassa päässä ei tapahdu prosessointia omasta tulevaisuudesta. Kuntouttavaan työtoimintaan osallistuminen ei ole mikään itsetarkoitus, vaan sitä kautta on tarkoitus päästä eteenpäin oman elämän suunnittelussa ja voimavarojen ja kiinnostuksen kohteiden kartoittamisessa. Palveluilta vaaditaan räätälöintiä asiakkaalle sopivaksi, sillä kaikilla ei ole resursseja ja kykyjä suoriutua tavanomaisesta opiskelusta. Aktivoitavissa nuorissa on monia, jotka ovat aloittaneet opiskelut ammattikoulussa, mutta joiden opinnot ovat jääneet kesken, jopa useamman kerran.

6.2.2 Dialogisuus asiakastilanteissa

Vaikka sosiaalityön ammatissa tarvitaan monenlaisia tiedollisia ja taidollisia valmiuksia, vuorovaikutustaidot ovat yksi keskeinen ammattitaidon osa-alue. Jokinen ym. (2000, 15) puhuvat vuorovaikutuksellisten käytäntöjen maailmasta, joka jää helposti ammattitaidon kartan ”valkeaksi läiskäksi”. Kuntouttavassa sosiaalityössä minua kiinnosti työntekijän ja asiakkaan välisten keskustelujen luonne: ovatko keskustelut lähinnä työntekijän esittämiä kysymyksiä ja asiakkaan vastauksia vai päästäänkö keskusteluissa tasolle, jossa molemmat osapuolet tuottavat keskusteluun jotain uutta ja jossa molemmille osapuolille syntyy uutta ymmärrystä ja uusia oivalluksia.

Kyllä niitä välillä tulee niitäkin, huomaa itsekin keskustelun jälkeen, että etenkin semmosten kohalla jotka on hyvin sellaisia hiljaisia on jotenkin huomannut, että tapaamiset ja keskustelut on ollut sitä, että ite puhuu ja asiakas ei vastaa mitään, että on hyvin hiljakseen ja sitten joku kerta huomaakin, että se alkaa ajattelemaan ja se puhuu ja tulee sellainen kunnan keskustelu, niin silloin tulee sellainen olo, että jees että se on ajatellut ja että se on ihan selkeesti läsnä ja että se on miettinyt, että huomaa, että on saanut siihen asiakkaaseen sellaisen yhteyden.

Suurimmaksi osaksi ne on just näitä, että vastaa kun kysytään ja ehkä vastaa just sitä mitä oletetaan että me haluttais kuulla ja sit tosiaan menee pitkään ennen kuin voi luottaa ja alkaa ihan kunnolla puhumaan ja kertomaan ja must sellainen on ihan hyvä, että nuori joka alkaa myös sanomaan, että älä nyt oota, et mä rupeen näin tekemään. Jos miettii, et miten tätä asiaa vois eteenpäin viedä, niin ei vaan myötäile kaikkea että kyllä mä nyt teen ja voi ihan sanookin, että tätä mä en tee ja näin en halua toimia, et et tulee myös sitä, että sanoo oman mielipiteensä ja uskaltaa niin kuin olla eri mieltä. Niin silloin huomaa et se on alkanut ajattelemaan ja tekee niitä rajoja. (rh, 8-9)

Osassa havainnoimistani asiakastilanteista keskustelu oli hyvinkin niukkaa. Asiakas saattoi vain vastata lyhyesti työntekijän tekemiin kysymyksiin. Hiljaisuuden hetket saattoivat olla myös pitkiä. Kaikille asiakkaille ei ole helppoa tuottaa puhetta omasta elämästä, eikä asioiden jakaminen välttämättä tunnu luontevalta vieraan työntekijän kanssa. Ehkä vasta useampien tapaamiskertojen jälkeen asiakas saattaa puhua omaehtoisesti jonkin lauseen, ja se jo sinänsä on merkittävää ja osoittaa työntekijälle, että asiakas on työskentelyssä mukana. Olennaista on luottamuksellisen suhteen syntyminen, jotta asiakas alkaa uskaltaa puhua asioistaan. Tavoitteena ei ole, että asiakas vain myötäilee työntekijän ehdotuksia ja sanoo, mitä luulee häneltä odotettavan. Asiakkaan vastustus voi olla työntekijälle merkki ajattelun heräämisestä. Asiakkaan ja työntekijän on saavutettava jonkinlainen yhteisesti jaettu näkemys asiakkaan elämäntilanteesta, jotta työskentely voi onnistua.

Kaarina Mönkkönen (2002, 38–39) erottaa dialogin käsitteen dialogisuudesta; dialogi eli keskustelu ei välttämättä ole dialogista, vaikka kyseessä olisikin kasvokkainen vuorovaikutus. Dialogisessa suhteessa asioiden merkityksiä rakennetaan yhteisessä keskustelussa, kun taas monologisessa dialogissa keskustelun lausumat eivät rakennu toisistaan. Esimerkkinä Mönkkönen mainitsee lääkärin ja potilaan välisen keskustelun, jossa lääkäri tekee diagnoosia kysymällä potilaalta kysymyksiä. Näkisin, että sosiaalityössä monologista keskustelua edustaa juuri tällainen työntekijä kysyy ja asiakas vastaa - keskustelu. Tällöin toimitaan hyvin asiantuntijakeskeisestä positiosta käsin ja asiakas on vain vastaajan roolissa, eikä tuota itse mitään uutta keskusteluun. Kun asiakas taas tuottaa paljon puhetta omasta elämästään, ja työntekijä vain kuuntelee ja myötäilee asiakkaan puhetta, toimitaan asiakaskeskeisestä näkökulmasta käsin. Mönkkösen mukaan matka dialogiin rakentuu vähitellen sekä asiantuntijakeskeisten että asiakaskeskeisten positioiden kautta.

Dialogisuuden idea perustuu ajatukseen, että ihmisille merkittävät asiat syntyvät sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, jossa kielellä on keskeinen asema. Tämä ei tarkoita täydelliseen yhteisymmärrykseen pääsemistä, sillä esimerkiksi Juhilan (2001, 105–130) mukaan liialliseen yhteisymmärrykseen pyrkivä keskustelu saattaa sulkea todelliset ristiriidat ja näkemuserot ulkopuolelleen. Ymmärrys ei tarkoita toisiinsa sulautumista, vaan nimenomaan uuden alueen löytymistä osapuolten välillä. Dialogisuuden näkökulmasta

merkittävät muutokset esimerkiksi kuntoutumisen prosesseissa tapahtuvat vasta, kun jotain tapahtuu kuntoutusta tukevan työntekijän ja asiakkaan välillä (Mönkkönen 2002, 37.)

Sosiaalityöntekijät ovat kuntouttavan työtoiminnan lain mukaan aktivointiviranomaisia yhdessä työvoimaviranomaisten kanssa. Viranomaisrooli on koko ajan taustalla ja erilaiset lait ja ohjeet määrittävät käytännön työtä ja ovat mukana keskusteluissa aktivointiin sekä toimeentulotukeen liittyvissä asioissa. Asiakastapaamisissa puhutaan kuitenkin paljon muustakin asiakkaan arkeen ja ihmissuhteisiin liittyvistä asioista. Mitä pitempi työskentelysuhde on takana, sitä tuttavallisempia sävyjä asiakassuhteeseen saattaa tulla, ja pelkästään esimerkiksi nauhalta kuunneltuna keskustelu saattaisi vaikuttaa jopa kahden ystävän väliseltä keskustelulta. Yhden asiakastilanteen (hav 9, nainen 23 v) jälkeen työntekijä kertoi, että asiakas on tuttu jo neljän vuoden takaa. ”*Koska kyseessä on pitkä asiakkuus, tulee juteltua muutakin, esimerkiksi kissoista ja pihan hoidosta.*” Asiakas saattaa puhua myös hyvin avoimesti (jopa tutkijan läsnä ollessa) elämässään tapahtuneista vaikeista asioista, menetyksistä ja kriiseistä. Eihän aktivoitavien nuorten elämä ole pelkkää työelämän polkujen etsimistä, vaan siihen kuuluu paljon muutakin, mistä on myös lupa puhua, mikäli asiakas itse niin haluaa. Pohjolan (1994, 165) mielestä hyvän palvelun kriteerinä on ihmisen koko elämänprosessia jäsentävä toiminta ja palveluilta asiakkaat odottavat nimenomaan arkielämää tukevaa koko elämäntilanteen huomiointia.

6.2.3 Pienin askelin kohti tavoitetta

Sosiaalityöntekijöiden tapaamat nuoret aikuiset, joilla aktivointiehto täyttyy, ovat useimmiten ammattikoulutusta vaille olevia työttömiä nuoria. Osalla työttömyys voi jäädä lyhyeksi välivaiheeksi ja osalla sosiaalitoimistossa käyvistä nuorista on suunnitelmia tulevaisuudelle. Tilanearvion jälkeen osa nuorista siirtyy hakemaan toimeentulotukea kirjallisesti, koska heillä ei ole tarvetta aktivointiin tai muuhun tukemiseen sosiaalityön keinoin. Suurin huoli sosiaalityöntekijöillä ja samalla työskentelyn ydin on löytää ne nuoret, joilla ei ole minkäänlaisia suunnitelmia työelämään tai jatkokoulutukseen pääsemiseksi tai joiden suunnitelmat ovat toistuvasti epäonnistuneet, ja yrittää vaikuttaa heidän tilanteeseen

Onhan sellaisia nuoria, jotka oikeestaan kokee itekkin aika toivottamana tilanteensa että joko ei ole minkäänlaista motivaatiota yhtään mihinkään tai sitten on vaan muuten se oma elämäntilanne sellainen että ei jaksa eikä pysty suunnittelemaan mitään. (rh, 7)

Sosiaalityöntekijät yrittävät saada asiakkaan asettamaan omia elämäntilanteeseen sopivia tavoitteitaan, joiden kautta asiakkaan asiaa voidaan viedä eteenpäin.

Sitä tavoitetta pitää etsiä, sitten tavallaan pitää olla monestikin ensin kauheen pieniä niin kuin askel kerrallaan eteenpäin että joku sellainen päätavoite tietysti, mutta että jotakin pienempää ensin ja sitten mennään sitä suurempaa tavoitetta kohti.

Kyllä joillain nuorella voi periaatteessa olla aika selkeetkin tavallaan sellaiset ajatukset tai että miten he on itse suunnitellut tai ajatellut sitä elämäänsä eteenpäin mutta että ne voi olla aika epärealistisiäkin. Et jos ajattelee sitä sen hetkistä elämäntilannetta muuten ja niitä vahvuuksia mitä sillä nuorella on niin tavallaan ehkä jollain lailla sellaista keskustelua käydään et mikä olis sellainen vähän realistisempi vaihtoehto siihen elämäntilanteeseen, mikä sillä nuorella on. (rh, 7)

Asiakas ja työntekijä luovat tavoitteet työskentelylle yhteistyössä keskustelujen kautta. Asiakkailla ei välttämättä ole sosiaalitoimistoon tullessaan mitään tavoitteita elämälleen, vaan niitä aletaan yhdessä luoda ja kartoittaa. Kaiken työskentelyn lähtökohtana ovat asiakkaan käsitykset tilanteestaan ja tarpeistaan, jotka tulevat keskustelujen kautta

olemassa oleviksi. Keskusteluissa työntekijän kanssa asiakas alkaa nähdä, ymmärtää ja pukea sanoiksi omia tarpeitaan. Tavoitteen, jonka eteen ryhdytään tekemään töitä, tulee olla asiakkaalle tärkeä. Päätaivoite saattaa olla kaukana tulevaisuudessa siintävä haave, mutta sosiaalityöntekijät puhuvat pienistä askeleista, joita otetaan kohti päätavoitetta. Joskus asiakkaiden tavoitteet näyttävät työntekijöiden näkökulmasta epärealistisilta ja silloin yhteisen keskustelun tuloksena yritetään löytää tavoitteita, joita asiakkaan on mahdollista saavuttaa. Työntekijät pitävät tärkeänä sitä, että asiakas saa onnistumisen kokemuksia ja siksi tavoitteiden on oltava sellaisia, että niiden saavuttaminen on mahdollista.

Särkelän (2001, 90) mielestä tavoitteiden on syytä olla konkreettisia ja liittyä johonkin toimintaan. Jonkin asian ei-tekeminen ei ole hänen mukaansa hyvä tavoite, vaan tavoitteiden pitäisi olla asiakkaan kehitystä edistävää toimintaa ja siten kuntouttavaa. Tavoitteissa tulee lisäksi korostua jonkin uuden toiminnan alkaminen, ei vanhan loppuminen (esimerkiksi juomisen), ja nimenomaan ensimmäiset askeleet, joita asiakas voi ottaa jo tapaamista seuraavana päivänä. Tavoitteiden pitäisi liittyä asiakkaan arkeen ja niiden toteutumista seurataan seuraavalla asiakaskäynnillä.

Havainnoimissani asiakastilanteissa asiakkaiden arkeen liittyvät tavoitteet olivat lähinnä asioiden hoitamistehtäviä. Asiakkaita neuvotaan itse ottamaan yhteyttä esimerkiksi työvoimatoimistoon, päihdehoitoon, mielenterveystoimistoon, työharjoittelupaikkaan tai työpaikkaan, ja seuraavalla kerralla työntekijä kysyy, miten asiakas on menetellyt. Asiakkaiden arkielämän sujumisesta, kaverisuhteista, perhesuhteista, harrastuksista, ajankäytöstä kysytään kysymyksiä ja annetaan palautetta. Muuten asiakkaan arkielämään liittyvien tavoitteiden asettamista en asiakastilanteita havainnoidessani kuitenkaan huomannut.

6.2.4 Keppiä vai porkkanaa?

Kuntouttavan työtoiminnan lain mukaan asiakas on velvollinen osallistumaan aktivointisuunnitelman tekoon, kun viranomaiset hänet sellaiseen kutsuvat. Mikäli asiakas kieltäytyy aktivointisuunnitelman teosta tai aktivointitoimenpiteistä, on sosiaalityöntekijöiden mahdollista käyttää sanktioita, jotka tarkoittavat lähinnä toimeentulotuen perusosan

leikkauksia. Yksi sosiaalityöntekijöistä kertoi asiakastilanteen jälkeen, että nuorten kanssa olennaista on tulevaisuuteen suuntautuminen ja enemmänkin kannustimien kuin sanktioiden käyttö.

H: Miten herkästi sitä keppiä käytetään, näitä perusosan alennuksia?

Ei varmaan jos ei kykene, koska siinä on se perusteltu syy että ei kykene. Mutta varmaan jos on vaan haluton tai laiska tai onhan sellaisiakin, vaikka kyllähän he jotain pystys tekemään, niin kyllähän sitä on sitten käytetty, mutta ei nyt kovin hanakasti kylläkään.

Enemmänkin just sellaisessa tilanteessa, kun jotenkin ei vaivauduta menemään. Siis näitä just, jotka sanoo ihan suoraan, että he ei halua mitään, että heillä ei mitään muuta intressiä kuin saada toimeentulotukea, että ei tulla varatuille ajoille, ei tulla aktivointisuunnitelman tekoon tai ei pidä kiinni mistään suunnitelmista. Mutta ne, joilla lähetään pienentämään perusosaa, niin ei niiden kans edes niin pitkälle päästä, että menis kuntouttavaan työtoimintaan, koska kuitenkin pitää olla, että ihan selkeesti puhuttu, että menis kokeilemaan johonkin ja ihan selkeesti on huomattu, että ei ole halukas. (rh, 7)

Mikäli asiakas ei kykene ongelmiansa takia aktivointiin ja kuntouttavaan työtoimintaan, häntä ei siitä rangaista. Ylipäänsä sosiaalityöntekijät eivät ole innokkaita käyttämään perusosan alennuksia. Jos työntekijä kuitenkin tulkitsee asiakkaan olevan selkeästi haluton aktivointiin, joudutaan käyttämään sanktioita. Laiskuus on vastoin yhteiskunnassa vallitsevia normia ja jos asiakas tulkitaan laiskaksi, ei siis kykenemättömäksi, perusosaa voidaan alentaa. Kuntouttavaan työtoimintaan ei pakoteta osallistumaan, vaikka periaatteessa kaikki alle 25-vuotiaat voidaan lain mukaan velvoittaa siihen osallistumaan. Käytännön kokemus on osoittanut, että pakottamisella ei saavuteta tuloksia. Yhden asiakastilanteen (hav 13, mies 21 v) jälkeen sosiaalityöntekijä totesi, että kyseinen asiakas on liukas kuin saippua, että hänestä ei saa mitään otetta. Asiakas kertoi kesätyösuunnitelmistaan, mutta työntekijä ei oikein uskonut, että ne pitävät paikkaansa. Asiakkaalla oli kiire lähteä pois ja häntä kiinnostikin lähinnä, minä päivänä rahat ovat tilillä.

Sitten on vähän tällaisia pelaajatyyppejäkin että lupailaan kauheesti ja ollaan samaa mieltä ja ihan selkeesti ne ei toimi. (rh, 7)

Niitä on kuitenkin vähemmän jotka ihan tietoisesti pelaa. Sit on niitä jotka jotenkin vaan yrittää päästä siitä tilanteesta, jotka on sellaisia harmittomia pelaajia, että se elämänhallinta on niin heikkoa, että yritetään peittää esim. paha huumeongelmaa sillä, että näennäisesti lupailaan ja jotenkin... Ne kismittäkin enemmän, jotka vaan mahdollisimman nopeasti yrittää saada sitä

rahaa ja semmonen, et huomaa et hyvin tietoisesti ja laskelmoidusti alusta asti yrittänytkin välttää. (rh, 8)

Se voi olla joskus laskelmoitua, mutta ei kaikkien kohdalla suinkaan, et se ois jotenkin sellaista huijarimaista meininkiä, vaan et niin kuin et itekkin haluais, et jotain tapahtuu, mut elää niin hetkessä et sitten ei pystykään pitää kiinni siitä mitä on sopinut. Tai sitten syitä voi olla vaikka paniikkihäiriö, joka iskee päälle kun pitäis lähteä johonkin sovittuun. (rh, 8)

Yleensä asiakkaat jossain vaiheessa pystyy sen meille kertomaankin. Enemmän pelaajat on sellaisia, joista ei saa selvyttä, en osaa selittää, mutta ne on vähän sellaisia erilaisia. (rh, 8)

Pelaajissa on siis kahta tyyppiä: harmittomia ja laskelmoivia. Harmittomilla pelaajilla on ongelmia elämänhallinnan kanssa, esimerkiksi huumeiden käyttöä, jota yritetään peitellä. Pitemmissä asiakassuhteissa ongelmat vähitellen paljastuvat ja asiakas itsekin alkaa puhua niistä, jolloin työskentelysuhde yhdessä voi oikeastaan vasta alkaa. Tietoisesti huijaavat asiakkaat harmittavat työntekijöitä enemmän. Näitä asiakkaita kiinnostaa vain toimeentulotuen saaminen, eikä yhteistyösuhdetta muodostu. Heidän kanssaan aktivoinnin kontrollin elementti voi korostua ilman, että asiakkaan elämäntilanteessa tapahtuisi muutosta.

6.2.5 Aktivointikeskustelut neuvotteluina

Kuntouttava työtoiminta on monelle nuorelle tärkeä mahdollisuus saada ensikontakti työelämään. Toisaalta jos edellisistä työsuhteista tai työharjoittelukokemuksista on kulunut pidempi aika, kuntouttavaa työtoimintaa voidaan pitää ensimmäisenä työelämään paluun vaiheena. Jotkut nuoret eivät ole moneen vuoteen osallistuneet mihinkään säännölliseen toimintaan. Yhden aktivointitapaamisen (hav 10, mies 21 v) jälkeen työntekijät puhuivat, että asiakkaalla on mennyt vuosia ilman selkeätä päivärytmiä ja että löysäilevästä elämäntavasta on vaikea päästä irti. Miten löytää silloin kipinä johonkin muuhun?

Ensi askeleita työelämän suuntaan ottavalle kuntouttava työtoiminta on joustava vaihtoehto, koska työtä voi olla vähimmillään 4 tuntia päivässä ja jopa vain yhtenä päivänä viikossa. Kuntouttavan työtoiminnan palveluohjaaja tähdensi kuitenkin verkostotapaamisessa asiakkaalle (hav 4, mies 21 v), että ”kuntouttavassa työtoiminnassa ollaan

opettelemassa työelämän pelisääntöjä, se ei ole päivähoitopaikka, sillä toiminnalla on aina selkeät tavoitteet, ja niihin pitää sitoutua.”

Sosiaalisen konstruktionismin mukaisesti ajatellen aktivointi tulee todelliseksi työntekijöiden ja asiakkaiden välisissä vuorovaikutustilanteissa. Aktivointitilanteisiin osallistuvilla on jonkinlaisia oletuksia ja käsityksiä siitä, miten tilanteessa toimitaan. Juhilan (2006, 203) mukaan kyse on institutionaalisista todellisuuksista, joita ovat siis esimerkiksi organisaation toimintakäytännöt ja niihin kuuluvat ihmisten kohtaamisten rituaalit. Sosiaalityössä tämä tarkoittaa, että niin asiakkaat kuin työntekijätkin jakavat yhteisen perusymmärryksen siitä, että asiakastilanteessa toteutetaan esimerkiksi aktivointikeskustelun mallia. Mallit ja niihin liittyvät säännöt ja normit eivät sääntele suoraviivaisesti ihmisten toimintaa. Olennaista on itse arkinen toiminta, jossa ihmiset soveltavat ja rakentavat erilaisia malleja ja tuottavat siten hetki hetkeltä kulloisenkin tilanteen, jossa toimivat. Ristiriitoja syntyy silloin, jos joku osapuolista ei asetukaan odotettuun rooliinsa (emt., 204.)

Esimerkkinä aktivointineuvottelusta tarkastelen seuraavaksi lähemmin verkostopalaveria (hav 4, mies 21 v), jonka tarkoituksena oli miettiä asiakkaan kanssa jatkoa keskeytyneen kuntouttavan työtoiminnan ja keskeytyneen ATK-kurssin jälkeen. Paikalla olivat asiakas (a), työvoimaneuvoja (työ), sosiaalityöntekijä (s) ja kuntouttavan työtoiminnan palveluohjaaja (po) sekä palveluohjaajan mukana ollut opiskelija. Meitä oli viisi naista samassa pienessä huoneessa asiakkaan kanssa. Ennen asiakkaan saapumista työvoimaneuvoja sanoo muille työntekijöille ja ehkä myös tutkijalle, että *”tää asiakas on niin näköalaton nuori mies”* ja *”mitä näille nuorille miehille tekis?”*

Lämmittelevien jutustelujen ja esittäytymisten jälkeen työntekijät yhteisesti kertaavat aktivointityöskentelyn taustaa. Työvoimaneuvoja kertoo, että kuntouttava työtoiminta on nyt keskeytynyt kaksi kertaa.

A: Kuntouttavassa työtoiminnassa ei ole mitään järkeä. Minä en halua tehdä robottimaista mutterityötä neljä tuntia päivässä.

PO: Hyvä, että sanoit tuon, että et halua sitoutua tällaiseen työhön.

A: Ei ole koskaan ollut valittamista työn laadusta.

PO: Kyse onkin työelämän pelisääntöjen opettelusta. Muille oli haittaa asenteestasi.

TYÖ: Ei työelämässä voi itse päättää mitä tekee, vaan pitää oivaltaa, että työelämän sääntöjä pitää noudattaa, vaikka kuinka haluaisi olla kapinallinen.

Heti alkuun asiakas kyseenalaistaa koko kuntouttavan työtoiminnan mielekkyyden. Asiakasta ei kiinnostanut kuntouttavan työtoiminnan sisältö. Palveluohjaaja kiittää asiakasta siitä, että asiakas pukee sanoiksi nyt sen, miksi työtoiminta ei kiinnostanut. Asiakas kokee tehneensä työt hyvin, vaikka se ei häntä kiinnostanutkaan. Ohjaaja ei kiistä asiakkaan mielipidettä työn laadusta eikä toisaalta anna palautetta hyvin tehdystä työstä, vaan tähdentää mistä kuntouttavassa työtoiminnassa on kyse: työelämän sääntöjen noudattamisen opettelemisesta. Nimenomaan asiakkaan kielteinen asenne sääntöjä kohtaan oli palveluohjaajan mielestä häirinnyt kuntouttavassa työtoiminnassa olleita muita asiakkaita.

S: Sinulla on nyt kokemusta kahdesta eri työpaikasta. Mitä muuta se voisi olla?

A: Raksapuoli, mutta se on liian kaukana. Mulla ei ole pyörää, mutta voin kyllä varastaa.

Asiakkaan kommentista seuraa hetki yleistä hälinää ja vähän naureskelua.

S: Käyttäisikö pyörää, jos sellainen olisi?

A: Kyllä.

TYÖ: Mites polkupyörän korjaus?

A: Eikö ihmiset tee sitä itse?

Työntekijät puhuvat siitä, että ihmiset eivät tosiaankaan tee polkupyörän korjaamista itse ja että asiakkaan kommentti kertoo siitä, että asiakas osaa sitä tehdä.

Asiakas osaa sanoa mielipiteensä siitä, mikä kuntouttavan työtoiminnan työpiste hän kiinnostaisi. Työpiste on kuitenkin kaukana, eikä asiakkaalla ole polkupyörää. Polkupyörän varastamisidea tulkitaan tahallaan heitetyksi vitsiksi, johon työntekijät eivät suhtaudu tosissaan. Sen sijaan asiakkaan kyky korjata polkupyöriä nostetaan esiin. Polkupyöräkorjaamo ei kuitenkaan mahdollisesti käy, sillä sinne on pitkät jonot.

TYÖ: Mitä sinä tekisit, jos voisit ihan itse päättää?

A: Jokin tietokoneala kiinnostaa.

Työvoimaneuvoja kertoo muille tietokonekurssista, joka jäi kesken.

A: Vauhti oli liian hidasta, kyllästyin siihen.

TYÖ: Olisi se ollut tyhjää parempi. Olisit pärjännyt hyvin siellä.

A: Se oli liian hitaasti etenevää.

Työvoimaneuvoja kertoo, miten häntä harmitti, kun asiakas oli keskeyttänyt kurssin. Kurssille oli otettu osallistujat valikoidusti ja työvoimaneuvoja oli itse ehdottanut kurssia asiakkaalle.

Työvoimaneuvoja oli itse keksinyt tarjota asiakkaalle ATK-kurssia, sillä hän tiesi asiakkaan olevan kiinnostunut tietokoneista. Työvoimaneuvoja kertoo avoimesti, että häntä harmitti kurssin keskenjääminen. Asiakas oli kyllästynyt kurssilla, koska kurssin vaatimustaso ei vastannut hänen kykyjään.

TYÖ: Nyt ollaan tässä tilanteessa. Mikä on seuraava askel, jota tavoitellaan?

A: En tiedä.

Työntekijät kysyvät, onko asiakas hakenut kevään yhteyshaussa. Asiakas vastaa, että ei ole hakenut minnekään. Asiakas kertoo, että kaksi ammatillista koulutusta on aikaisemmin jäänyt kesken.

S: Onko vapaa-aikaa ollut jo tarpeeksi?

A: Voisin mennä, jos ei tarvi olla kuin neljä tuntia päivässä. En ole hakenut kesätöihin, en jaksanut ruveta. Elelen sossun rahoilla. Media-puolelle voisin kyllä haluta.

PO: Siinä tarvitaan kuvan käsittelytaitoja.

A: Ei heti sinne, ensin jossain muualla. Lähdän 6–7 minuutin kuluttua, silloin ehdin vielä siirtolipulla.

Keskeytyneiden aktivointitoimenpiteiden jälkeen työntekijät ja asiakkaat ovat tilanteessa, jossa kenelläkään ei ole vastausta, miten edetä. Kuitenkin kun sosiaalityöntekijä kyselee, onko asiakkaalla ollut vapaata tarpeeksi, asiakas heti vastaa, että voisi lähteä kuntouttavaan työtoimintaan. Tosin sillä ehdolla, että työtoimintaa on vain neljä tuntia päivässä. Asiakas heittää ehkä hieman provosoidakseen elelevänsä ”sossun rahoilla”, mutta työntekijät eivät kommentoi asiaa mitenkään. Työntekijöiden tavoite keskustelussa on löytää jatkoa kuntouttavalle työtoiminnalle. Media-puoli kiinnostaisi asiakasta, mutta hän itsekin myöntää, että ensin hänen tulisi aloittaa jossakin vähemmän ammattitaitoa vaativassa paikassa. Asiakas uhkaa lähteä, mutta työntekijät eivät noteeraa kommenttia mitenkään.

A: No, missäs olis tilaa?

S: Ai paikassa kuin paikassa?

TYÖ: Mites olis rakennuspuoli?

A: Ennemmin menen pimeelle tunti-tilalle kuin ilmaiseksi töihin.

PO: Kuntouttava työtoiminta ei ole päivähoitopaikka. Mielekästä tekemistä voi etsiä muualtakin. Työssä on aina tavoitteet ja niihin pitää sitoutua.

TYÖ: Työhön pitää lähteä tietyllä vakavuudella.

A: Riippuu ihan hommasta.

Asiakas ei saa vastausta kysymykseen, missä kuntouttavan työtoiminnan pisteessä olisi tilaa. Työvoimaneuvoja ehdottaa rakennuspuolta, mutta asiakkaan mielestä ei ole järkeä

lähteä tekemään ilmaiseksi työtä, josta voisi saada rahaakin. Työntekijät kertaavat taas asiakkaalle kuntouttavan työtoiminnan tarkoitusta. Asiakas kertoo asennoitumisensa riippuvan työtehtävistä, tarkoittaen todennäköisesti työn mielekkyyttä itsensä kannalta. Asiakkaan kannalta kuntouttava työtoiminta on työtä, jossa pitää olla sisältöä. Pelkästään työelämän pelisääntöjen opettelu ei ole motivoivaa.

A: Haluaisin oppisopimuskoulutukseen, koska siinä saa 80 prosenttia alan palkasta. Rahan eteen voin tehdäkin töitä.

TYÖ: Pitää olla näyttö, että pystyy sellaiseen sitoutumaan.

A: Nythän voin sitä näyttää. Menisin alkuun näyttämään ja sitten jonnekin muualle. Olen nyt vuoden vanhempi! Mites se kiinteistöpuoli?

Palveluohjaaja käy läpi työpisteitä, joissa on tällä hetkellä vapaata.

A: Haluan vain mahdollisimman nopeasti duuniin, mutta en rupea itse etsimään.

PO: Pitäis olla luottoa, että pystyy sitoutumaan sääntöihin.

A: Sitähän sinne tullaan opiskelemaan.

PO: Se on tahto- ja asenneasia.

Asiakas esittää taas oman tavoitteensa: oppisopimuskoulutuksen, koska siitä saa rahaa. Työntekijät kuitenkin palaavat siihen, että pitää olla näyttöä sääntöihin sitoutumisesta. Palveluohjaaja mieltää sääntöjen noudattamisen tahto- ja asenneasiaksi, kun taas asiakas ajattelee, että kyse on niiden opiskelusta. Lopulta tilanne kääntyy niin, että asiakas markkinoi itseään kertomalla olevansa nyt vuoden vanhempi, ja arvelee itsekkin osaavansa paremmin sitoutua sääntöihin. Työntekijöillä on edellisten kokemusten perusteella kuitenkin aika epäileväinen asenne. Tavallaan asiakkaan sitoutumishalukkuutta lähteä uudelleen kuntouttavaan työtoimintaan testataan. Asiakasta ei pakoteta lähtemään kuntouttavaan työtoimintaan, mihin laki antaisi mahdollisuuden, vaan päinvastoin tilanne kääntyy niin, että asiakkaan on vakuutettava työntekijät, että hänestä on osallistujaksi kuntouttavaan työtoimintaan.

A: Tämä on pelkkää tilastojen siivoamista

TYÖ: Ei me olla täällä minun aloitteesta. Voidaan tietysti keskeyttää tähän. Sitten ei ole kuntouttavaan työtoimintaan asiaa tai mihinkään muuhunkaan toimenpiteeseen.

PO: Harkitse, mitä hyötyä tästä on sinulle!

A: Että olis jokin tavoite, että pääsis jonnekin palkkatyöhön tai oppisopimuskoulutukseen. Kuntouttavan työtoiminnan jälkeen on taas samassa tilanteessa, se ei hyödytä eteenpäin. Kolme kertaa on keskeytynyt koulutuskin.

Työvoimaneuvoja ehdottaa, että voihan asiakas yrittää suoraankin avoimille työmarkkinoille sijoittumista, että ei tarvitse mennä kuntouttavaan työtoimintaan. Työvoimaneuvoja alkaa luetella vapaina olevia paikkoja tietokoneelta.

A: Ei kuulosta realistiselta.

Asiakas esittää näkemyksensä kuntouttavan työtoiminnan hyödyttömyydestä: tilanne ei muutu miksiäkään. Keskustelut uhkaavat toistuvasti lukkiutua, kun asiakkaan tilannetta eteenpäin vievät ratkaisuyritykset eivät jäsenny työntekijöiden ja asiakkaan yhteiseksi projektiksi (ks. Juhila 2006, 208–209). Tilanteeseen jo tuskastunut työvoimaneuvoja esittää voimakkaan uhkauksen siitä, että koko aktivointiprosessi voidaan keskeyttää. Ehkä uhkauksen tarkoitus on herätellä asiakasta; vaikka työntekijät ovat velvollisia pitämään yllä aktivointiprosessia, on sekin mahdollisuus, että työskentely ainakin tilapäisesti lopetetaan. Ketään ei pakoteta kuntouttavaan työtoimintaan, jos on selvää, että asiakas ei halua sitoutua sääntöihin. Työntekijät korostavat asiakkaan omaa vastuuta ja motivaatiota. Palveluohjaaja haastaa miettimään, mitä hyötyä aktivoinnin jatkamisesta on asiakkaalle. Hänellä on selvästi halua työelämän suuntaan, mutta epäonnistuneet yritykset aiheuttavat tuskastumista myös asiakkaalle.

Kun asiakas kyseenalaistaa kuntouttavan työtoiminnan hyödyllisyyden, työvoimaneuvoja ehdottaa suoraan avoimille työmarkkinoille pyrkimistä. Asiakas ei itse usko, että voisi sijoittua avoimille työmarkkinoille. Hän siis ainakin siltä osin tuntee omat mahdollisuutensa ja rajoituksensa. Asiakas on jo aikaisemmin suostunut lähtemään kuntouttavaan työtoimintaan, mutta hänen kommenttinsa herättävät työntekijöissä epäilyksiä sitoutumisesta työtoimintaan. Lopulta asiakas ja työntekijät pääsevät sopimukseen, että kuntouttava työtoiminta aloitetaan. He sopivat alat, joille asiakas on halukas lähtemään. Palveluohjaaja lupaa ottaa asiakkaaseen yhteyttä, kun selviää, missä työpisteessä on tilaa. Asiakastapaaminen kesti yhteensä 1,5 tuntia ollen pisin seuraamistani asiakastilanteista. Hämmästelin sitä, miten yhteistyöhaluinen asiakas itse asiassa oli. Asiakkaallahan oli selkeitä näkemyksiä ja mielipiteitä monista asioista.

Kirsi Juhila (2004, 20–32) on kirjoittanut leimatusta identiteetistä ja vastapuheesta. Leimattu identiteetti on kategoria, johon liittyy vahvoja negatiivisia luonnehdintoja. Vastapuhe, minkä ei välttämättä tarvitse olla sanallista, on erimielisyyttä ilmaisevaa reagoitua tarjottuun kategoriaan. Esimerkiksi pitkäaikaistyöttömän aktivointiehdon

täyttävän nuoren kategoria piirtää eteemme määrätynlaisia näille ihmisille ominaisia ominaisuuksia ja toimintatapoja. Toimiessaan ja kohdatessaan ihmiset herättävät kategorioita eloon ja käyttävät niitä. Nimenomaan pulmatilanteet, joissa asiat eivät suju tutun käsikirjoituksen mukaan, tekevät tavanomaisissa, hyvin sujuvissa kohtaamisissa näkymättömiksi jäävät kategoriat ja niihin liittyvät odotukset näkyviksi.

Asiakastilanteessa olevan aktivoitavan nuoren liikkumatila ei ole kovin suuri; joko suostut aktivointiin tai sitten jäät sen ulkopuolelle. Työntekijöillä on valtaa ja he käyttävät sitä sekä suoraan että suostuttelevammin. Edellisen asiakastilanteen nuori käyttää monenlaisia vastapuheen keinoja, joilla hän ilmaisee omaa tahtoaan ja valtaansa ja itse määrittellä elämäänsä. Asiakas ei näe kuntouttavan työtoiminnan vaihtoehtoa automaattisesti omaa elämäntilannettaan kohentavana vaihtoehtona, kun työntekijät näkevät sen ainoana realistisena keinona päästä tilanteesta ylipäänsä eteenpäin. Luultavasti asiakkaan itsekunnioituksen kannalta on tärkeää esittää vastapuhetta ja vasta mutkien kautta suostua kuntouttavaan työtoimintaan. Miten ne asiakkaat, joiden kanssa tavoitteet eivät toteudu eikä aktivointi onnistu, voisivat säilyttää itsekunnioituksensa ja välttää leimattujen, negatiivisten identiteettien sisäistämisen? Voiko sosiaalityöntekijä ylipäänsä rohkaista asiakasta positiiviseen vastapuheeseen silloin kun aktivoinnin tavoitteet karkaavat ulottumattomiin?

6.3 Yhteenveto

Vaikka sosiaalitoimiston voidaankin katsoa olevan byrokratian läpäisemä, työntekijän ja asiakkaan välisissä kohtaamisissa on mahdollista löytää aito, luottamuksellinen työskentelysuhde ja siten ylittää byrokratian ja ihmisen välinen kuilu. Dialogiseen työskentelysuhteeseen pääseminen on haasteellista, mutta ei kuitenkaan mahdotonta. Aktivoinnissa edetään pienin askelin kohti asiakkaan ja työntekijän asettamia tavoitteita. On selvää, että sosiaalitoimistoissa tarvitaan ulkopuolelta tulevia raameja työskentelylle, mutta niitä ei näytetä seurattavan sokeasti. Sosiaalitoimistossa ei käytetä kovin herkästi sanktioita, esimerkiksi perusosan alennuksia, vaan niiden käytön ratkaisee asiakkaan yksilölliseen tilanteeseen perustuva harkinta. Asiakkaiden kyvyttömyydestä ei sakoteta, sen sijaan haluttomuus osallistua aktivointiin aiheuttaa todennäköisimmin sanktiointeja.

Kuntouttavassa sosiaalityössä on tuen antamisen lisäksi aina läsnä myös kontrollin elementti.

Asiakastilanteita seurattaessa ei välttämättä aina tuntunut siltä, että keskustelun toisena osapuolena oli viranomainen. Työntekijöiden kieli ei ole arjelle vierasta viranomaiskieltä. Aktivointi ei ole aineistoni perusteella jäykkää, vaan asiakkaiden elämäntilanteeseen perustuvaa räätälöintiä. Aktivointisuunnitelman tekeminen tai kuntouttava työtoiminta eivät ole päämääriä sinänsä, vaan ne voidaan nähdä keinoina edistää asiakkaan elämäntilannetta ja kokonaisprosessia. Sosiaalityöntekijöiden mielestä toimeentulotukityö parhaimmillaan tukee kuntouttavan sosiaalityön prosessia, eikä se ainakaan havainnoimistani asiakastilanteissa ollut keskeisin puheenaihe. Sosiaalityöntekijät kokivat, että sosiaalityötä tuntuisi kummalliselta tehdä ilman toimeentulotukityötä. Toisaalta toimeentulotuki nähdään keinona saada asiakkaat ylipäänsä tulemaan sosiaalitoimistoon ja tosiasiallisesti toimeentulotukityö rytmittää kuntouttavan sosiaalityön asiakkaiden tapaamisia.

Matti Tuusan (2006, 54) haastattelemat sosiaalityöntekijät olivat sitä mieltä, että vaikka toimeentulotuen kirjallinen hakeminen ja delegointi etuuskäsittelijöille on muuttanut työkäytäntöjä, aikuissosiaalityö on edelleen vahvasti sidoksissa toimeentulotukeen. Lisäksi he kokivat, että velvoittavan aktivointilainsäädännön vuoksi työllistymisnäkökulma korostuu liiaksi muiden asiakasryhmien kustannuksella. Haastatteleman sosiaalityöntekijät taas kokivat, että muut asiakkaat eivät ole heidän mielestään aktivointiasiakkaita huonommassa asemassa.

7 POHDINTA

7.1 Kuntouttavan sosiaalityön ristiriidat ja mahdollisuudet

Tämän tutkimuksen tarkoituksena oli selvittää, miten kuntouttavaa sosiaalityötä on määritelty sekä toisaalta tarkastella kunnallisessa perussosiaalityössä tehtävää kuntouttavaa sosiaalityötä asiakastyön näkökulmasta. Vastausta tutkimustehtäviin olen etsinyt sekä perehtymällä kirjallisuuteen että etnografisella tutkimusmenetelmällä viettämällä kuukauden erään keskisuuren kaupungin sosiaalitoimistoissa, joissa aikuisten kanssa tehtävää sosiaalityötä kutsutaan kuntouttavaksi sosiaalityöksi. Kuntouttavan sosiaalityön määritelmiä on monenlaisia, eikä yksiselitteistä määritelmää ole löydettävissä. Ainakaan tutkimuspaikkakunnan sosiaalityöntekijöiden mielestä se ei edes kuvannut heidän tekemäänsä työtään kuin osittain. Termi ”kuntouttava” herättää myös kritiikkiä, sillä etenkin asiakkaat ovat yhdistäneet sen kuntoutukseen ja terveydenhuollon maailmaan. Sosiaalitoimistosta apua hakeva asiakas ei välttämättä koe tarvitsevansa kuntoutusta. Käsite saatetaan kokea jopa leimaavaksi ja halventavaksi. Toisaalta kuntouttavan sosiaalityön käsitteellä voidaan ajatella olevan positiivinen sävy, johon liittyy lupaus asioiden muuttumisesta parempaan suuntaan.

Kuntouttava sosiaalityö ymmärretään yleisimmin aktivointiin liittyväksi sosiaalityöksi, jossa yhteistyössä asiakkaiden kanssa etsitään polkuja kohti parempaa elämänhallintaa ja työelämää (esim. Tuusa 2005). Näin ymmärrettynä kuntouttavalla sosiaalityöllä on selvä orientaatio työelämän suuntaan. Aktivointityötä tehdään työikäisten työttömien aikuisten kanssa. Kuntouttava sosiaalityö voidaan kuitenkin nähdä myös yleisempänä kuntouttavana työotteena tai työorientaationa, jota tehdään hyvin monenlaisten sosiaalityön asiakkaiden kanssa. Tällöin etusijalla ovat asiakkaiden voimavaraistuminen, sosiaalisen osallisuuden edistäminen, elämänhallinnan tukeminen ja kokonaisvaltaisesti elämäntilanteen paraneminen, eivätkä työelämään aktivointi ja kuntoutuminen ole silloin välttämättä työskentelyn keskiössä. Joissakin määritelmissä kuntouttava sosiaalityö nähdään kattokäsitteenä, jolla tarkoitetaan kaikkien yksilöasiakkaiden ja perheiden kanssa tehtävää sosiaalityötä. Voidaanko puhua kuntouttavasta sosiaalityöstä, kun työskentely on

esimerkiksi Kirsi Juhilan (2006) kuvaamaa huolenpitotyötä vailla kuntoutumisen odotuksia? Kunnallisessa perussosiaalityössä kaikkien asiakkaiden kanssa ei edes pyritä tavoitteelliseen työskentelyyn. Ehkä aikuissosiaalityön nimike kuvaisikin paremmin kunnallisessa perussosiaalityössä aikuisasiakkaiden kanssa tehtävän työn kokonaisuutta. Käytetäänpä mitä nimikettä tahansa, asiakkaiden kannalta on tärkeää saada tietoa siitä, mitä sillä tarkoitetaan ja mitä palveluita asiakkaat voivat odottaa saavansa.

Kuntouttava sosiaalityö on Suomessa haluttu kytkeä empowerment-perinteeseen ja käsite on käännetty englanniksi ”empowering social work”. On mielenkiintoista, että toisaalta aktivointiin liittyvä sosiaalityö voidaan nähdä ilmentymänä niin sanotusta uudesta paternalismista, jossa korostuvat asiakkaiden kontrollointi ja työntekijän viranomaisrooli (Starrin & Jönsson 2000). Toisaalta samaan aikaan aktivoinnin ja kuntouttavan sosiaalityön yhteydessä voidaan puhua, että kyse on asiakkaiden voimaantumisen ja/tai valtaistumisesta. Kuntouttavaa sosiaalityötä voitaneen käytännössä toteuttaa molemmilla tavoilla. Mielestäni kunnallisessa perussosiaalityössä tehtävän kuntouttavan sosiaalityön yhteydessä tuntuu kuitenkin luontevammalta puhua voimaantumisen tukemisesta kuin valtautumisesta, sillä empowerment-perinteeseen liittyvä yhteiskuntakriittinen ulottuvuus ei ainakaan tällä hetkellä toteudu sosiaalityön arjessa.

Elämänhallinta-käsitettä käytetään kuvaamaan kuntouttavan sosiaalityön tavoitetta ja ylipäänsä sosiaalityön tavoitteita. Elämänhallinta on työllistämistavoitetta epämääräisempi kuntouttavan sosiaalityön tavoite, mutta Juhilan (2006, 63) mukaan yhteistä niille molemmille on yksilöstä liikkeelle lähtevä jäsenystapa: asiakkaan tukeminen, kannustaminen ja valmentaminen kohti hallitumpaa, itsenäisempää ja oma-aloitteisempaa elämää. 1990-luvulla alkaneet keskustelut yhteiskuntien ja ihmisten elämän muuttumisesta entistä epävarmempaan ja ennakoimattomampaan suuntaan ovat murentaneet elämänhallinnan tavoitteen uskottavuutta. Tilalle on ehdotettu muun muassa elämänpolitiikan (life politics) käsitettä, jolla tarkoitetaan elämää ja identiteettiä koskevien valintojen ja päätösten politiikkaa maailmassa, jossa tarjolla on useita vaihtoehtoja (Roos & Hoikkala 1998, 10–12).

Harry Fergusonin (2001, 53, Juhilan 2006, 117 mukaan) mielestä ”jälkitraditionaalisenä aikana sosiaalityöstä on tullut ihmisille elämänsuunnittelun resurssi. Sosiaalityötä tarvitaan entistä enemmän mahdollistamaan suojattomien ja haavoittuvien ihmisten tietoiset

elämänvalinnat, edesauttamaan heidän itsensä toteuttamistaan ja toipumistaan”. Kuntouttavan sosiaalityön tärkeänä tehtävänä on tukea asiakkaiden sosiaalista osallisuutta ja heidän pyrkimyksiään päästä eteenpäin elämässään. Tuusan mielestä (2005, 87) aktivointiin liittyvät toimeentulotuen leikkaukset, ongelmien yksilöllistäminen ja moralistiset kannanotot asiakkaiden elämään ovat tälle tavoitteelle vastakkaisia. Sosiaalityöhön on aina sisältynyt velvoittavuutta ja sanktiointeja, mutta nyt kyse on myös koko hyvinvointipolitiikan ideologisesta muutoksesta kohti lisääntyvää velvoittavuutta ja kansalaisten omaa vastuuta ja tämä heijastuu myös sosiaalityön arkeen.

Asiakkaan kannalta saattaa joskus olla tarkoituksenmukaista olla hakeutumatta työmarkkinoille, etenkin silloin kun työpaikkoja ei ole saatavilla. Miten käy ihmisen itsekunnioituksen, mikäli hän tulee toistuvasti torjutuksi, kun työpaikkojen ovet eivät avoimilla työmarkkinoilla aukea? Tutkimuksessa mainittu maahanmuuttajamies totesi usean vuoden kokemuksella, ettei Suomessa voi tukitöitä tekemällä tai työharjoittelujen kautta löytää työpaikkaa avoimilta työmarkkinoilta. Sosiaalityöntekijöiden on kuitenkin vakuutettava asiakkaille, että esimerkiksi tukityö on kannattavampaa kuin työttömänä oleminen, vaikka asiakkaan toimeentulo ei työtä tekemällä edes kohenisi.

Antti Särkelä (2004) tähdentää, että asiakkaalla on oikeus ihmisarvoiseen ja aktivoivaan toimintaan ja elämään silloinkin, kun kuntouttavien toimenpiteiden avulla ei synny edellytyksiä työmarkkinoille pääsyyn. Vaikka kuntouttavan sosiaalityön keinoin pystyttäisiin tukemaan asiakkaiden kuntoutumista työkykyisiksi, uusien työpaikkojen luominen ei liene sosiaalityön keinoin mahdollista. Tuntuu kohtuuttomalta, että kuntouttavalle sosiaalityölle asetetaan niin kovia vaatimuksia työttömyyden pienentämiseksi. Pitkäaikaistyöttömyyden yhteiskuntapoliittiset taustat ja seuraukset unohdetaan helposti. Aktivointi on tuskin mikään yksinkertainen resepti rakennetyöttömyyden ongelmaan, vaikka sillä yksittäisten asiakkaiden elämäntilanteita saadaankin vietyä eteenpäin.

Työskentelyssä alkuun pääseminenkin voi kestää kauan, eikä asiakas välttämättä ole lainkaan motivoitunut esimerkiksi hoitamaan päihde- tai mielenterveysongelmiaan tai muutenkaan muuttamaan elämäänsä. Sosiaalityöntekijöiden tehtävänä on pitää yllä puhetta muunlaisen elämäntavan vaihtoehdosta, vaikka puheilla ei tuntuisi pitkään aikaan olevan vaikuttavuutta. Erään havainnoimani asiakastilanteen nuori nainen motivoitui hoitamaan

huumeongelmaansa puolentoista vuoden motivoinnin jälkeen. Miten olisi käynyt, mikäli työntekijä olisi luovuttanut? Sosiaalityöllä on puuttumisen velvoite asiakkaiden elämään, mikä osoittaa positiivista välittämistä asiakkaasta. Sosiaalityössä asiakas ei ole muutostyön kohde, vaan työskentelyn kohteena on asiakkaan elämäntilanne. Asiakas on ainoa taho, joka voi toteuttaa pysyvän muutoksen elämäntilanteessaan. Monien asiakkaiden kohdalla tämä vaatii pitkäjänteistä tukea ja apua.

7.2 Johtopäätökset

Sosiaalityön tutkimuksen tärkeimpiä tehtäviä on tuottaa tietoa sosiaalityön käytäntöjen kehittämiseksi. Tuotettu tieto ei välttämättä ole aina suoraan sovellettavaa, mutta tutkimuksen pitäisi vähintäänkin tarjota pohdintaa arkisten käytäntöjen muuttamiseksi. Etenkin sosiaalisen konstruktionismin perinteen tutkimuksessa tutkitaan nimenomaan arkisia käytäntöjä sellaisina kuin ne ovat. Tutkimuksen avulla voidaan näyttää, mitä seurauksia esimerkiksi joillakin toimintatavoilla tai puhetavoilla on asiakastilanteessa. Vuorovaikutustilanteiden tarkastelu mahdollistaa esimerkiksi pohdinnan siitä, miten asiakastilanteita ja keskusteluja asiakkaiden kanssa voi rakentaa tietoisesti toisella tavalla siten, että ne palvelevat paremmin asiakasta. Tämä on sosiaalisen konstruktionismin anti sosiaalityön käytännöille.

Malcolm Payne (1999, 58–59) laajentaa näkökulmaa todetessaan, että vaikka yksittäisen sosiaalityöntekijän ja asiakkaan kohtaamisen tarkastelu voi tuntua vaatimattomalta, niin sosiaalisen konstruktionismin mukaan jokaisella teolla ja osallistumisella on laajempaa vaikutusta sosiaalisiin prosesseihin yhteiskunnassa. Siksi ei ole lainkaan yhdentekevää, minkälaisiksi asiakkaan ja työntekijän kohtaamiset muotoutuvat. Paynen (emt.) mukaan on tärkeää, että sosiaalinen konstruktionismi ei tyydy vain analysoimaan asiakastilanteita, vaan tutkimuksen kautta tulisi kehittää uusia asiakastyötä tukevia teorioita ja konkreettisia työmenetelmiä. Näistä esimerkkinä hän mainitsee narratiivisen työskentelyn asiakkaiden kanssa.

Sosiaalista konstruktionismia on syytetty siitä, että se ei tarjoa vastauksia siihen, mikä on hyvää ja mikä huonoa ja mikä oikea ja väärä tapa toimia, kun kaikkien määrittelyjen voidaan ajatella olevan relatiivisia konstruktioita. Jos ajattelee aktivointikeskusteluja tai laajemmin kuntouttavan sosiaalityön keskusteluja, näkisin niiden tutkimuksen tarjoavan mahdollisuuksia kriittiseen ja kanta-aottavaan tutkimukseen. Olisi mielenkiintoista tutkia aktivointikeskusteluja lähemmin ja etenkin sitä, minkälaiset diskurssit niissä saavat hegemonia-aseman. Miten eri tavalla valta kietoutuu aktivointikeskusteluihin ja jääkö esimerkiksi asiakkaiden omalle äänelle tilaa? Sosiaalinen konstruktionismi puolustaa juuri moniäänisyyttä ja vaihtoehtoisten näkökulmien olemassa oloa. Sosiaalinen konstruktionismi ja kanta-aottavuus eivät siten mielestäni sulje pois toisiaan.

Näin lyhyen etnografisen kenttätutkimuksen aikana ei ollut mahdollista päästä käsiksi kuntouttavan sosiaalityön prosesseihin. Tutkimuksen keinoin on haasteellista tavoittaa asiakkaiden ajatusten ja toimintatapojen muutoksia asiakasprosessin aikana. Miten voitaisiin tutkia sitä, mitkä tekijät ovat olleet asiakkaan itsensä mielestä asioita eteenpäin vieviä? Miten sosiaalityöntekijän kanssa tehdyllä työllä on kantavuutta asiakkaan arjessa? Perussosiaalityössä kohdattavien asiakkaiden elämäntilanteet voivat olla hyvin vaikeita ja muutokset ovat yleensä hitaita. Miten vaikeimmissa olosuhteissa elävien ihmisten ”kuntoutumisen” prosessin pieniä askeleita voitaisiin ylipäänsä tutkia? Voitaisiinko sitä kautta osoittaa, että sosiaalityöllä on merkitystä, vaikka se ei välttämättä näy pienentyneinä toimeentulotukimenoina tai työttömyyden vähentymisenä?

Kuntouttavan sosiaalityön arjen työssä tulisi kehittää erilaisia laadullisia ja määrällisiä mittareita kuvaamaan asiakkaiden edistymisen askeleita elämäntilanteensa muuttamisessa. Samalla kun arviointi tuottaa tietoa ylemmälle taholle, se voi parhaimmillaan tukea itse asiakastyön prosessia ja toimia asiakasta voimaannuttavalla tavalla. Asiakkaiden kokonaisvaltainen ja asiakaslähtöinen kohtaaminen ja toisaalta työskentelyn vaikuttavuuden ja tuloksellisuuden arviointi eivät välttämättä ole ristiriidassa keskenään.

Sosiaalityössä on jo käytössä monia työmenetelmiä, jotka soveltuvat myös kuntouttavaan sosiaalityöhön, esimerkiksi verkostotyö, palveluohjaus ja psykososiaalinen työ. Mikäli kuntouttavaa sosiaalityötä halutaan kehittää omana työorientaationaan, olisi kehitettävä

myös sen työmenetelmiä. Jotta perussosiaalityössä tehtävässä kuntouttavassa sosiaalityössä voitaisiin puhua asiakkaiden valtautumista (empowerment) tukevasta työskentelystä, pitäisi tarkentaa ja kehittää edelleen menetelmiä ja keinoja, joilla tähän pyritään. Aikuissosiaalityön työskentelytapoja tulisi kehittää siten, että nykyistä useamman asiakkaan kohdalla työskentely olisi avoimesti tavoitteellista ja suunnitelmallista. Perussosiaalityön kuntouttavaa työtä ei tule mielestäni nähdä pelkästään työttömien kanssa tehtävänä aktivointityönä, vaan laajempaa työskentelyorientaationa, jonka mukaan kuntouttavan sosiaalityön palveluja voivat saada muutkin asiakasryhmät. Vaikka perussosiaalityössä joudutaankin tekemään priorisointia siitä, kenen kanssa paneutuvaa ja pitkäjänteistä sosiaalityötä tehdään, huonoimmassa asemassa olevia asiakkaita ei saa kokonaan pudottaa työskentelyn piiristä pois.

Perussosiaalityössä tehtävää kuntouttavaa sosiaalityötä tulee vahvistaa ja kehittää niin, että työntekijöillä on riittävät edellytykset tehdä yhteiskunnallisesti merkittävää ja vaativaa työtään. Näin parannetaan työn tuloksellisuutta sekä varmistetaan, että sosiaalityöntekijöitä tulevaisuudessakin kiinnostaa aikuisten kanssa tehtävä perussosiaalityö. Kehittämistyöhön tarvitaan johdon vahva tuki ja sitoutuminen. Sosiaalityöntekijöillä tulisi olla mahdollisuus miettiä aika ajoin syvällisemmin kuntouttavan sosiaalityön sisältöjä ja kytkentöjä yhteiskunnalliseen tilanteeseen, sillä tätä työtä ei tehdä missään tyhjiössä. Sosiaalityöllä itselläänkin on oltava sanottavaa siihen, miten työtä kohdennetaan, jottei asiakastyötä priorisoitaisi vain ulkoapäin. Kuntouttava sosiaalityö on parhaimmillaan haastavaa ja palkitsevaa työtä, jolla voidaan saada aikaan myönteisiä muutoksia vaikeissakin elämäntilanteissa. Tähän pääseminen kuitenkin edellyttää, että sekä kuntouttavan sosiaalityön sisältöjen ja työn tekemisen edellytysten kehittämiseen panostetaan riittävästi.

7.3 Tutkimuksen luotettavuuden ja eettisyyden arviointi

Tutkimuksen arvioinnin kannalta on tärkeää antaa lukijalle riittävästi tietoa siitä, miten tutkimus on tehty. Tähän olen pyrkinyt selostamalla aineiston keruun ja analyysin vaiheet mahdollisimman tarkasti. Kyseisiä vaiheita kuvatessani olen käsitellyt joitakin rajoituksia, joita tutkimukseen liittyy. Tässä kappaleessa käsittelen vielä laajemmin tutkimuksen luotettavuutta ja eettisyyttä.

Laadullisen tutkimuksen luotettavuuden arvioinnissa on käytetty perinteisiä reliabiliteetin ja validiteetin käsitteitä, mutta myös niitä korvaavia käsitteitä, joita ovat muun muassa vastaavuus, siirrettävyys, vahvistettavuus ja neutraalius (Lincoln & Guba 1985, 301–327). Tutkimuksen vastaavuus (credibility) liittyy siihen, kuinka uskollinen tutkija on kyennyt olemaan sille moniulotteiselle tutkimusilmiölle ja missä määrin tutkija on pystynyt välittämään tutkimukseen osallistuneiden näkemyksiä ja kokemuksia. Vastaavuus on hyvä, jos tutkija pystyy osoittamaan omien rekonstruktioidensa vastaavan tutkittavien alkuperäisiä konstruktioita. (Ahonen ym. 1994, 100–104.) Etnografisissa tutkimuksissa monipuolisella aineistonkeruulla pyritään juuri tähän. Tutkimuksessani sosiaalityöntekijöiden näkemyksille on annettu paljon tilaa. Asiakastilanteiden havainnoinnistani vain pieni osa on päätynyt tutkimusraporttiin otteiden muodossa. On mahdollista, että sosiaalityöntekijöiden mielestä osa otteista on epärelevantteja eivätkä kuvaa työn kokonaisuutta. Otteet kuitenkin liittyvät kulloinkin käsiteltävänä olevaan kysymykseen tai teemaan. Toisaalta olen voinut valita vain sellaisia otteita, jotka olen pystynyt tallentamaan tarkasti ylös.

Tutkimustehtävä oli suhteellisen laaja ja ottaen huomioon kenttäjakson lyhytaikaisuus, voidaan kysyä, miten hyvin ja monipuolisesti olen onnistunut kuvaamaan tutkittavaa kohdetta. Pyrin keskittymään vain tutkimustehtävieni kannalta oleellisiin asioihin, enkä yrittänyt esimerkiksi kuvailla koko organisaatiota ja kaikkea siellä tehtävää työtä. Tutkimuksen luotettavuutta olisi lisännyt se, että olisin voinut viettää tutkimuskohteessa pidemmän aikaa. Samalla ylitulkinnan vaaraa olisi voinut vähentää. Kuntouttava sosiaalityö ei ollut minulle entuudestaan tuttua ja näin lyhyt jakso ei riitä saamaan siitä täydellistä kuvaa. Olen tekstissä pyrkinyt esittämään omat näkemykseni ja mielipiteeni siten, että niiden huomaa olevan omiani. En ole pyytänyt kirjoitusvaiheessa palautetta sosiaalityöntekijöiltä, mutta tutkimuksen valmistuttua palautan raportin johtavalle sosiaalityöntekijälle ja myös sosiaalityöntekijät saavat sen luettavakseen. Lopullinen arviointi tutkimuksen vastaavuudesta jääkin tutkimukseen osallistuneille sosiaalityöntekijöille.

Lincoln ja Guba (1985) puhuvat objektiivisuuden sijaan tutkimuksen vahvistettavuudesta (confirmability). Etnografioissa korostetaan objektiivisuuden sijasta subjektiivisuutta, jolla tarkoitetaan tutkijan ja tutkittavien välistä vuorovaikutusta. Tutkijan oma aktiivisuus ja läheisyys tutkittavien kanssa on välttämätöntä riittävän informaation saamiseksi.

Havaintojen kirjaaminen edellyttää tutkijan aktiivista tulkintaa ja valintojen tekoa, jossa tunteet, ymmärrys ja merkityksenanto ovat vahvasti läsnä. (Ahonen ym. 1994, 102.) Analyysissa ja raportoinnissa korostuu tutkijan subjektiivisuus. Forsbergin (1998, 113) mukaan tutkijoina emme vain raportoi sitä, mitä löysimme; sen sijaan luomme selontekoja sosiaalisesta todellisuudesta ja rakennamme erilaisia versioita havainnoimastamme sosiaalisesta toiminnasta. Tähän rekonstruktioon liittyy väistämättä vahva subjektiivinen panos. Vietettyään samassa paikassa kuukauden joku toinen tutkija esittäisi kokemuksistaan todennäköisesti toisenlaisen kuvauksen. Tutkimustehtävät ja mielenkiinnon kohteet tarkentuvat kenttäjakson aikana ja vielä pitkään sen jälkeen. Tutkijan tulkinta riippuu tällaisissa laadullisissa aineistoissa väistämättä tutkijan omaan subjektiivisesta kokemus- ja tietopohjasta. Tutkimuksen toistaminen kaksi vuotta aineiston keruuni jälkeen toisi todennäköisesti toisenlaisia tuloksia, koska myös tutkittava todellisuus on muuttunut. On myös hyvin todennäköistä, että joistakin keskustelluista kysymyksistä sosiaalityöntekijät ajattelisivat tällä hetkellä eri tavalla.

Tutkimustulosten yleistettävyyden ongelmaa on etnografisessa tutkimuksessa ongelmallista. Lincoln ja Guba (1985) korvaavat yleistettävyyden käsitteen siirrettävyydellä (transferability) ja sovellettavuudella. Tutkimus on tehty yhdessä kaupungissa aikuisten kanssa tehtävän perussosiaalityön toimistoissa. Kuitenkin kysymykset, joita tutkimuksessa käsitellään, koskettavat myös muilla paikkakunnilla aikuisten kanssa tehtävää sosiaalityötä. Esimerkiksi Etelä-Suomessa toteutetut aikuissosiaalityöhön liittyvät hankkeet (ks. sivu 37) ovat käsitelleet pitkälti samantyyppisiä kysymyksiä. Tutkimusta voidaan käyttää pohjana keskusteluille kuntouttavan sosiaalityön kehittämisestä. Tutkimuksessa on nostettu esille kysymyksiä, joiden olen huomannut kaipaavan selvennystä ja kehittämistä käytännön työssä. Toivon, että tutkimukseni kautta syntyy uusia kysymyksiä, keskustelua ja uutta suuntaa kuntouttavan sosiaalityön kehittämiseksi.

Tutkimuksen eettisyydestä on tärkeä huolehtia tutkimuksen jokaisessa vaiheessa. Olen saanut tutkimukseni tekemiselle virallisen luvan organisaatiolta. Kaikilta sosiaalityöntekijöiltä on kysytty halukkuus osallistua tutkimukseen ja he kaikki ovat esittäneet suostumuksensa. Samoin työntekijät ovat saaneet vaikuttaa suuresti määrin tutkimuksen käytännön järjestelyihin siten, että tutkimuksesta olisi mahdollisimman vähän haittaa heidän työlleen. Työntekijöiden vastuulle jäi kysyä asiakkailta joko etukäteen tai juuri ennen käyntiajalle tuloa osallistumishalukkuutta tutkimukseeni. Kaikilla asiakkaila oli

mahdollisuus kieltäytyä tutkimuksesta, vaikkakaan heillä kaikilla ei ollut kovin kauan aikaa pohtia ratkaisuaan. Havainnointiaineisto koskettaa asiakkaita, minkä vuoksi olen joiltakin osin muuttanut tunnistamisen mahdollistavia tietoja. Työntekijät saattavat toki tunnistaa omat asiakastilanteensa ja ryhmähaastattelupuheenvuoronsa, mutta en usko, että kukaan ulkopuolinen tutkimuksen lukija pystyy tunnistamaan työntekijöitä tai asiakkaita.

Pyrkimyksenäni on ollut kirjoittaa tutkimus kuntouttavasta sosiaalityöstä arjenläheisesti ja uskottavasti. Vaikka raportti sisältää kriittisiäkin kommentteja, tarkoitus ei ole ollut arvostella yksittäisten sosiaalityöntekijöiden tapaa tehdä sosiaalityötä. Tutkimuksen tavoite on ollut hahmottaa kuntouttavan sosiaalityön käsitettä ja sisältöjä yleisemmällä tasolla ja pohtia kuntouttavan sosiaalityön kehittämishaasteita kunnallisessa perussosiaalityössä.

Lähteet

- Ahonen, Sirkka & Saari, Seppo & Syrjälä, Leena & Syrjäläinen, Eija (1994) Laadullisen tutkimuksen työtapoja. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Aittila, Tapio & Raiskila, Vesa (1994) Jälkisanat. Teoksessa Berger, Peter L. ja Luckmann, Thomas: Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Helsinki: Gaudeamus, 213–231.
- Berger, Peter & Luckmann, Thomas (1966/1994) Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Helsinki: Gaudeamus.
- Bryman, Alan (2004) *Social Research Methods*. New York: Oxford University Press.
- Burr, Vivien (2003) *An Introduction to Social Constructionism*. London: Routledge.
- Eskola, Marjatta (1991) Metodisuus ja ohjautuminen sosiaalityössä. Teoksessa Sosiaalityö ja työnohjaus. Sosiaalityön vuosikirja 1991. Sosiaalityöntekijäin liitto ry. Helsinki: VAPK-kustannus, 54–75.
- Eskola, Marjatta (2003) Aina voi tehdä toisin. Asiakkaan avun tarpeen ja menettelytavan välisestä suhteesta muodostuu sosiaalityön laadun mitta. Teoksessa Laitinen, Merja & Pohjola, Anneli (toim.) *Sosiaalisen vaihtuvat vastuut*. Jyväskylä: PS-kustannus, 108–127.
- Ferguson, Harry (2001) Social Work, Individualization and Life Politics. *British Journal of Social Work* 31 (1), 41–55.
- Forsberg, Hannele (1994). Yksi ja monta perhettä. Tutkimus sosiaalityöntekijöiden perhetulkinnoista sosiaalitoimistotyössä. Helsinki: Stakesin tutkimuksia 42.
- Forsberg, Hanne (1998) Perheen ja lapsen tähden. Etnografia kahdesta lastensuojelun asiantuntijakulttuurista. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto.
- Granfelt, Riitta (1993) Psykososiaalinen orientaatio sosiaalityössä. Teoksessa Granfelt, Riitta & Jokiranta, Harri & Karvinen, Synnove & Matthies, Aila-Leena & Pohjola, Anneli: *Monisärmäinen sosiaalityö*. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 175–227.
- Granfelt, Riitta (1998) Kertomuksia naisten kodittomuudesta. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. (1994) Uusi etnografia ja elämän sosiaalinen rakentuminen. *Janus* 2 (4), 352–359.

- Hammersley, Martyn & Atkinson, Paul (1995) *Ethnography. Principles in Practice*. London: Routledge.
- Hautamäki, Antti (1997) Hyvä elämä kansalaisten Suomessa. Teoksessa Kajaste, Kimmo (toim.) *Suomalainen mahdollisuus. Näkökulmia hyvinvointimme tulevaisuuteen*. Helsinki: Edita, 32–51.
- Helne, Tuula (1996) Uudet uljaat uusheimot. *Janus* 3 (4), 292–299.
- Hepworth, Dean H. & Rooney, Ronald H. & Larsen, Jo Ann (1997) *Direct Social Work Practice. Theory and Skills*. Pacific Grove: Brooks/Cole.
- Hoikkala, Tommi & Roos, J.P. (1998) Esipuhe. Teoksessa Hoikkala, Tommi & Roos, J. P. (toim.) *Elämänpolitiikka*. Helsinki: Gaudeamus, 7–19.
- Jauhiainen, Tiina (2005) Kuntouttava työtoiminta poliittisessa argumentaatiossa. Retoriikan näkökulma kuntouttavan työtoiminnan lakiesityksen käsittelyyn vuonna 2000. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Sosiaalityön julkaisusarja 3.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Pösö, Tarja (1995) Tulkitseva sosiaalityö. Teoksessa Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Pösö, Tarja (toim.) *Sosiaalityö, asiakkuus ja sosiaaliset ongelmat. Konstruktionistinen näkökulma*. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 9–31.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Pösö, Tarja (1999) Introduction: Constructionist Perspectives on Social Work Practices. Teoksessa Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Pösö, Tarja (eds.) *Constructing Social Work Practices*. Aldershot: Ashgate, 3–23
- Jokinen, Arja & Suoninen, Eero & Wahlström, Jarl (2000) Miten tavoittaa auttamistyön ydintä? Teoksessa Jokinen, Arja & Suoninen, Eero (toim.) *Auttamistyö keskusteluna. Tutkimuksia sosiaali- ja terapiatyön arjesta*. Tampere: Vastapaino, 15–33.
- Juhila, Kirsi (2004) Sosiaalityön vuorovaikutuksen tutkimus. Historiaa ja nykysuuntauksia. *Janus* 12 (2), 155–183.
- Juhila, Kirsi (2004) Leimattu identiteetti ja vastapuhe. Teoksessa Jokinen, Arja & Huttunen, Laura & Kulmala, Anna (toim.) *Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*. Helsinki: Gaudeamus, 20–32.
- Juhila, Kirsi (2006) Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi ja Pösö, Tarja (2000) Sosiaalityön toimintakulttuurit. Teoksessa Karvinen, Synnöve & Pösö, Tarja & Satka, Mirja (toim.) *Sosiaalityön tutkimus*.

- Metodologisia suunnistuksia. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto SoPhi 48, 171–206.
- Järvikoski, Aila & Härkäpää, Kristiina (1995) Mitä kuntoutus on? Teoksessa Suikkanen, Asko & Härkäpää, Kristiina & Järvikoski, Aila & Kallanranta, Tapani & Piirainen, Keijo & Repo, Marjatta & Wikström, Juhani. Kuntoutuksen ulottuvuudet. Helsinki: WSOY, 12–18.
- Järvikoski, Aila & Härkäpää, Kristiina (2001) Kuntoutuksen käsitteet ja kuntoutustarve kuntoutujan, ammattihenkilön ja yhteiskunnan näkökulmat. Teoksessa Kallanranta, Tapani & Rissanen, Paavo & Vilkkumaa, Ilpo (toim.) Kuntoutus. Helsinki: Duodecim, 30–41.
- Kananoja, Aulikki (1997) Murros on mahdollisuus. Sosiaalityön selvityshenkilön raportti. Helsinki: Stakesin raportteja 211.
- Karjalainen Vappu (2004) Yksilöllistymiskehitys muuttaa kuntoutusta mutta miten? Teoksessa Karjalainen, Vappu & Vilkkumaa, Ilpo (toim.) Kuntoutus kanssamme ihmisen toimijuuden tukeminen. Helsinki: Stakes, 11–38.
- Kempainen, Erkki (2004) Käsitteistä ja kuntoutuksen ihmisoikeuskontekstista. Kuntoutus (2), 56–60.
- Kumpulainen, Aila (2004) Sosiaalityö Kuusikon kunnissa 2003. Perussosiaalityö. Helsingin sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus. Kuusikko–työryhmän julkaisusarja 6/2004.
- Kuntoutusselonteko 2002 (2002) Valtioneuvoston kuntoutusselonteko eduskunnalle. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, julkaisuja 6.
- Kuntouttava sosiaalityö ja tiedonmuodostus -työryhmän tiivistelmä ja ohjelma. Moniste jaettu sosiaalityön tutkimuksen päivillä Helsingissä 9.2.2006.
- Kuronen, Marjo (1993) Lapsen hyväksi naisten kesken. Tutkimus äitiys- ja lastenneuvolan toimintakäytännöistä. Helsinki: Stakes, tutkimuksia 35.
- Kuronen Marjo (2004) Valtaistumista vai voimavaraistumista? Feministisiä näkökulmia empowermentiin sosiaalityön käsitteenä ja käytäntönä. Teoksessa Kuronen, Marjo & Granfelt, Riitta & Nyqvist Leo & Petrelius, Päivi (toim.) Sukupuoli ja sosiaalityö. Juva: PS-kustannus, 277–296.
- Kuusela, Pekka (2001) Sosiaalisen konstruktionismin liike sosiaalitieteissä. Teoksessa Kuusela, Pekka & Saastamoinen, Mikko (toim.) Ruumis, minä ja yhteisö. Sosiaalisen konstruktionismin näkökulma. Kuopio: Kuopion yliopisto, sosiaalitieteiden laitos, 17–44.

- Kylmälä, Jouni & Pösö, Tarja (1994) Kolme näkemystä etnografiasta. *Janus* 2 (4), 338–340.
- Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 189/2001
- Laki toimeentulotuesta 1412/1997
- Levy-Simon, Barbara (1994) *The Empowerment Tradition in American Social Work. A History*. New York: Columbia University Press.
- Lincoln, Yvonna S. & Guba, Egon G. (1985) *Naturalistic Inquiry*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Lindqvist, Tuija (2006) De olika målen med aktivering. Luento sosiaalityön tutkimuksen päivillä Helsingissä 9.2.2006.
- Lipsky, Michael (1980) *Street-level Bureaucracy. Dilemmas of the Individual in the Public Services*. New York: Russell Sage Foundation.
- Liukko, Eeva (2006) Kuntouttavaa sosiaalityötä paikantamassa. Julkaisematon käsikirjoitus (ilmestyy vuonna 2006).
- Metteri, Anna & Haukka-Wacklin, Tuula (2004) Sosiaalinen tuki kuntoutuksen ytimessä. Teoksessa Karjalainen, Vappu & Vilkkumaa, Ilpo (toim.) *Kuntoutus kanssamme. Ihmisen toimijuuden tukeminen*. Helsinki: Stakes, 53–68.
- Mäki, Helmi (1966) Yksilökohtainen sosiaalityö. Sosiaalityöntekijöiden yksittäistapausten esittely. *Lisensiaatin tutkimus*. Helsingin yliopisto, valtiotieteellinen tiedekunta.
- Mäntysaari, Mikko (1991) Sosiaalibyrokraatia asiakkaiden valvojana. *Byrokratiatyö, sosiaalinen kontrolli ja tarpeitten sääntely sosiaalitoimistoissa*. Tampere: Vastapaino.
- Mäntysaari, Mikko (1997) Sosiaalityön ydintehtävät muutoksessa. Teoksessa *Toimeentulotukikokeilu 1995–1996 loppuraportissa. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus* 1997:5. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, 151–171.
- Mäntysaari, Mikko (1999) Sosiaalityön tutkimuksen suuntaamisesta. *Janus* 7 (4) 1999, 355–366.
- Mäntysaari, Mikko (2006) Syrjiikö sosiaalityö? Teoksessa Helne, Tuula & Laatu, Markku (toim.) *Vääryyskirja*. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 115–132.
- Mönkkönen, Kaarina (2002) Dialoginen työote. Vastaaminen, valta ja vastuu vuorovaikutussuhteessa. *Kuntoutus* (4), 36–54.

- Payne, Malcolm (1991) *Modern Social Work Theory. A Critical Introduction*. Chicago: Lyceum Books.
- Peräkylä, Anssi (1990) *Kuoleman monet kasvot*. Tampere: Vastapaino.
- Pohjola, Anneli (1994) *Elämän valttikortit? Nuoren aikuisen elämänselitys toimeentulotukea vaativien tilanteiden varjossa*. Rovaniemi: Lapin yliopisto, yhteiskuntatieteellinen tiedekunta.
- Pösö, Tarja (1993) *Kolme koulukotia. Tutkimus tyttöjen ja poikien poikkeavuuden määrittelykäytännöistä koulukotihoidossa*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Raitakari, Suvi (2005) *Nuoren elämänselitys: toivottua arkea ohjeistamalla?* Teoksessa Jokinen, Arja & Huttunen, Laura & Kulmala, Anna (toim.) *Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*. Helsinki: Gaudeamus, 56–73.
- Raunio, Kyösti (2000) *Sosiaalityö murroksessa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Raunio, Kyösti (2004) *Olellinen sosiaalityössä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Rautiainen, Leena (1995) *Mahdollinen muutos vai muutoksen mahdottomuus? Sosiaalitoimiston ja Kelan henkilöstön arvioita toimeentulotukikokeilusta. Pro gradu –tutkielma. Sosiaalipolitiikan laitos, Tampereen yliopisto*.
- Ritakallio, Veli-Matti (1991) *Köyhyys ei tule yksin. Tutkimus hyvinvointipuutteiden kasautumisesta toimeentulotukiasiakkailta*. Helsinki: Stakes.
- Rose, Stephen (2004) *Valtaannuttavan sosiaalityön lähtökohtana sosiaalinen oikeudenmukaisuus*. *Talentia* 1/2004, 8–10.
- Roos, J.P. (1988) *Elämäntavasta elämäkertaan*. Jyväskylä: Gummerus.
- Rostila, Ilmari (1990) *Tunnetty sosiaalitoimistoissa*. *Sosiologia* 27 (4), 257–266.
- Rostila, Ilmari (2001) *Tavoitelähtöinen sosiaalityö. Voimavarakeskeisen ongelmaratkaisun perusteet*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, SoPhi 61.
- Saarnio, Pekka (1999) *Onko sosiaalityöntekijällä väliä*. *Janus* 7 (4), 387–394.
- Saastamoinen, Mikko (2001) *Elämäntapayhteisöt ja yhteisöllistämisen teknologiat - identiteetti, ekspressiivisyys ja hallinto*. Teoksessa Kuusela, Pekka & Saastamoinen, Mikko (toim.) *Ruumis, minä ja yhteisö. Sosiaalisen konstruktionismin näkökulma*. Kuopio: Kuopion yliopisto, sosiaalitieteiden laitos, 163–197.
- Saleebey, Dennis (eds.) (1992) *The Strengths Perspective in Social Work Practice*. New York: Longman.

- Sarvimäki, Pirjo (2005) Henkilöstön saanti, osaaminen ja työolojen kehittäminen. Luento Jyväskylässä Keski-Suomen sosiaalityöntekijöiden työkokouksessa 8.11.2005.
- Sipilä, Jorma (1996) Sosiaalityön jäljillä. Toinen painos. Helsinki: Tammi.
- Sosiaalihuoltolaki 719/1982
- Starrin, Bengt & Jönsson, Leif R. (2000) Socialtjänsten och klienterna. Teoksessa Meeuwisse, Anna & Sunesson, Sune & Swärd, Hans (toim.) Socialt arbete. En grundbok. Stockholm: Natur och Kultur, 201–216.
- Suikkanen, Asko & Piirainen, Keijo (1995) Kuntoutus modernin palkkatyöyhteiskunnan muutoksessa. Teoksessa Suikkanen, Asko & Härkäpää, Kristiina & Järvikoski, Aila & Kallanranta, Tapani & Piirainen, Keijo & Repo, Marjatta & Wikström, Juhani: Kuntoutuksen ulottuvuudet. Helsinki: WSOY, 29–48.
- Särkelä, Antti (2001) Välittäminen ammattina. Näkökulmia sosiaaliseen auttamistyöhön. Tampere: Vastapaino.
- Särkelä, Antti (2004) Sosiaalityö yhtenä välttämättömänä työnä yhteiskunnallisessa työnjaossa. Teoksessa Sosiaalityö hyvinvointipolitiikan välineenä. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2004:15, 36–43.
- Toikko, Timo (2001) Sosiaalityön amerikkalainen oppi. Yhdysvaltalaisen caseworkin kehitys ja sen yhteys suomalaisen tapauskohtaiseen sosiaalityöhön. Seinäjo: Seinäjoen ammattikorkeakoulun julkaisusarja A1.
- Toimeentulotukikokeilu 1995–1996. Loppuraportti. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 1997:5.
- Tuusa, Matti (2000) Sosiaalityö työllistämisen tukena. Kunta ja pitkäaikaistyötön -projektin asiantuntijaryhmän raportti. Helsinki: Suomen Kuntaliitto.
- Tuusa, Matti (2005) Kohti kuntouttavaa sosiaalityötä. Aktivointi ja työllistymisen tukeminen sosiaalityön ammattikäytäntönä kunnissa. Helsinki: Kuntoutussäätiön tutkimuksia 74.
- Weick, Ann & Chamberlain, Ronna (1992) Putting Problems in Their Place: Further Explorations in the Strengths Perspective. Teoksessa Saleebey, Dennis (eds.) The Strengths Perspective in Social Work Practice. New York: Longman, 39–48.

Elektroniset lähteet

Kananoja, Aulikki (2004) Aktivoiva ja kuntouttava työote kaupunkisosaalityössä.

Nykytila ja kehittämisenäkymät. [viitattu 14.5.2006]. Saatavilla www-muodossa:

<http://www.hel2.fi/sosv/hankkeet/aku/tyofoorumit/041209_kananoja.doc >

Kuntaliiton yleiskirje 24/80/2005:Työmarkkinatukiudistus 1.1.2006 [viitattu 12.6.2006].

Saatavilla www-muodossa: < <http://www.kunnat.net>>

Kuntouttava sosiaalityö -erikoisalan opetussuunnitelma 2005–2008. Sosnet, valtakunnallinen sosiaalityön yliopistoverkosto [viitattu 20.3.2005]. Saatavilla www-muodossa:

<<http://www.valt.helsinki.fi/sosnet/kunto/opinnot.html> >

Kuusela, Kirsti & Kvik, Inkeri (2004) Pyörre-projekti 2002–2004. Sosiaalinen kuntoutus, toiminnallisuus ja ryhmämuotoinen aikuissosiaalityö. Helsingin kaupungin sosiaalivirasto, selvityksiä 2004:6 [viitattu 21.12.2005]. Saatavilla www-muodossa:

<<http://www.hel2.fi/sosv/julkaisu/selvitykset/2004/pyorre.pdf> >

Liukko, Eeva (2005) Kuntouttava työote kunnallisessa sosiaalityössä. Luento sosiaalityön tutkimuksen päivillä 4.2.2005. Luentomoniste saatavilla www-muodossa:

<http://www.hel2.fi/sosv/hankkeet/aku/tyofoorumit/040527_luento.rtf>

Luhtasela, Leena (2004) Aktivoiva ja kuntouttava työote aikuissosiaalityössä. [viitattu 21.12.2005]. Saatavilla www-muodossa:

<http://www.hel2.fi/sosv/hankkeet/aku/julkaisut/2004_aikuissosiaalityossa.doc>

Maahi, Katri (2004) Aikuissosiaalityön kehittämisen taustaa. [viitattu 24.4.2005].

Saatavilla www-muodossa:

<http://www.hel2.fi/sosv/hankkeet/aku/julkaisut/2004_aikuissosiaalityon.doc>

Mansner, Riitta & Tiainen, Laura (2004) Kotikäynnit aikuissosiaalityön välineenä Espoon keskuksessa.[Viitattu 1.5.2006]. Saatavilla www-muodossa:

<http://www.hel2.fi/sosv/hankkeet/aku/tyofoorumit/040823_mansner.doc>

Pohjola, Anneli (2001) Sosiaalityön käsitteen haltuunottamisen haaste. Teoksessa Kallinen-Kräkin, Salme (toim.) Sosiaalityö näkyväksi. Sosiaalityön luokitusseminaarin julkaisu. Aiheita-monistesarja 3/2001. Stakes. [viitattu 13.2.2006]. Saatavilla www-muodossa: <<http://www.stakes.fi/verkojulk/pdf/aiheita/aiheita3-2001.pdf> >

Roos, J. P (2001) Keskustelua sosiaalisesta konstruktionismista. [viitattu 13.3.2006]. Saatavilla www-muodossa; < <http://www.valt.helsinki.fi/staff/jproos/konstruktio.htm>>

Sosiaalisen muutostyön kehittämishanke. Suunnitelma [Viitattu 21.12.2005]. Saatavilla www-muodossa:<http://www.hel2.fi/waris/sos.muutostyon_keh.hanke_Anna-Kaisa/ak_sos_muutost_kehitt._hankesuunn_perus.htm>

Toimeentulotuki 2004. Toimeentulotuen vuositilasto. [viitattu 16.8.2006]. Saatavilla www-muodossa: < <http://www.stakes.fi/fi/tilastot> >